

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

MERKEZİ PLANLAMANIN SOSYOLOJİK
ELEŞTİRİSİ: FRIEDRICH VON HAYEK VE KÖLELİK
YOLU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Osman ÇELİK

BURSA - 2022

B.U.Ü. S.B.E.
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

MERKEZİ PLANLAMANIN SOSYOLOJİK ELEŞTİRİSİ:
FRIEDRICH VON HAYEK VE KÖLELİK YOLU
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

OSMAN ÇELİK

BURSA
2022

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**MERKEZİ PLANLAMANIN SOSYOLOJİK
ELEŞTİRİSİ: FRIEDRICH VON HAYEK VE KÖLELİK YOLU**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Osman ÇELİK

**Danışman:
Prof.Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN**

BURSA - 2022

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Osman ÇELİK
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Sosyoloji
Bilim Dalı	: Sosyoloji
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: viii + 94
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Prof.Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN

MERKEZİ PLANLAMANIN SOSYOLOJİK ELEŞTİRİSİ: FRIEDRICH VON HAYEK VE KÖLELİK YOLU

Bu tez çalışması; modern liberal düşünürlerden olan Friedrich August von Hayek'in kavram dünyasından hareketle geçmişten günümüze devletlerin veyahut sosyal alanlardaki her türlü iktidarın merkezîyetçi gücünü elinde bulundurarak yapmış oldukları planlamaları sosyolojik eleştiri perspektifinde, yorumsamacı bir yaklaşımla ele almaktadır. Hayek'in liberalizm anlayışı ve ona attığı özellikler kontekstinde merkezî planlamaların doğuracakları sosyolojik problemlerin teorik bir izdüşümü niteliğindedir.

Merkezîyetçi yapılar tarih sahnesinde her zaman kendilerine yer bulmuşlardır. Devlet, en büyük merkezîyetçi sistem olmakla beraber en büyük gücü de elinde bulunduran yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu gücü elinde bulunduran devlet ideolojik bir zeminde kendi fikrini "planlama" kanallarıyla halka aksettirmektedir. Kurucu bir aklın ürünü olan bu merkezî planlamalar çoğunlukla total ideolojilere gebe olmaktadır. Hayek'in bahsetmiş olduğu "hukukun üstünlüğü ilkesi" ve "kendiliğinden doğan düzen" bu merkezî planlama safahatlarının karşısında yer almaktadır. Hayek, devletin elinde bulundurduğu bu gücün yıkıcı değil tamamlayıcı bir güç olması gerektiğini savunmakla beraber modern devletlerin –özellikle Avrupa'nın- içine düşecekleri kaosu Kölelik Yolu kitabında önceden haber vermekte ve buradan kurtuluşu ekonomik temelli özgür bireyde görmektedir. Bu kontekstte ideolojik merkezî planlamaların bireylerin özgürlüğüne kast olarak anlamlandırılması büyük bir önem ihtiva etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Hayek, Merkezî Planlama, Kurucu Akıl, Kendiliğinden Doğan

Düzen, Hukukun Üstünlüğü İlkesi

ABSTRACT

Name and Surname : Osman ÇELİK
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Sociology
Branch : Sociology
Degree Awarded : Master
Page Number : viii + 94
Degree Date :
Supervisor : Prof.Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN

SOCIOLOGICAL CRITICISM OF CENTRAL PLANNING: FRIEDRICH VON HAYEK AND THE ROAD TO SERFDOM

This dissertation discusses plannings which are made from past to present, by states or any power within social areas via holding centralist power, in the perspective of sociological criticism with a hermeneutical approach with reference to Friedrich August von Hayek’s conceptual world. It’s a theoretical projection of sociological problems which will be given birth by centralist planning, in context of Hayek’s conception of liberalism and the characteristics attributed to it by him.

Centralist structures has always found a place for themselves on the stage of history. The state, aside being the supreme centralist system, appears before us as the structure wielding the supreme power. And yet, the state which wields this power, reflects its own idea to the people through the channels of “planning” on an ideological basis. These central plannings which are the products of constructivist rationalism, generally conceive total ideologies. “The Rule of Law Principle” and “spontaneous order”, which are mentioned by Hayek, are over against these central planning phases. Although Hayek advocates this power wielded by the state should not be a destructive but a complementary one, in his *The Road to Serfdom* he prognosticates the chaos into which the modern states –especially the ones in Europe- slide and sees the salvation in the economically liberated individual. In this context, interpreting ideological central plannings as an attempt against freedom of individuals has great importance.

Key Words: Hayek, Central Plannings, Constructivist Rationalism, Spontaneous Order,
The Rule of Law Principle

ÖNSÖZ

Tüm bu tez çalışması boyunca Friedrich August von Hayek'in gerek hayatına gerek akademik yaşantısına gerekse de fikir dünyasına misafir olduk. Bu yolculuk bize şunu gösterdi ki sosyal bir fenomen olarak addedilmeyen *merkezi planlama* kavramı bile pekâlâ sosyal alanla ilişkilendirilebilecek, sosyal bilimler literatüründe yer alabilecek ve sosyolojik bir eleştiriye tabi tutulabilecek bir kavram olarak ele alınabilmektedir. Buradan hareketle şunu da söyleyebiliriz ki literatürün bu denli geniş olması ve tez çalışmasının daha spesifik bir alanı iktibas etmesi hasebiyle bu tez çalışması, okuyup değerlendiren kişilerin eleştirel hoşgörüsüne tabi olmaktadır.

Öncelikle tez çalışmam boyunca maddi manevi desteklerini benden esirgemeyen sevgili aileme, tez çalışmamda bana maddi desteklerinden ötürü Sayın Alper Kanca'ya, tez boyunca üzerimdeki iş yükünü muhtelif noktalarda üzerimden alarak ve ayrıca bana akademik anlamda da destek olan Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü iş arkadaşlarım ve hocalarıma, akademik birikiminin önemli bir kısmını borçlu olduğum ve kendisinden sadece entelektüel olarak değil; sosyal olarak da çok şey istifade ettiğim, zamansız olarak aramızdan ayrılan değerli hocam Prof.Dr. Hüsamettin Arslan'a, sadece tez danışmanım olarak veya bana akademik yardım yaptığı için değil; her halükârda benden desteğini esirgemeyen, bana kütüphanesini açan, bu tez çalışmasının bu olgunluğa varmasında yardımcı olan saygıdeğer hocam Prof.Dr. Bengül Güngörmez Akosman'a ve en büyük teşekkürü gerek manevi gerek akademik gerekse de psikolojik olarak bana destek olan, aynı bölümü paylaştığım için müteşekkir olduğum ve kitaplarından çokça istifade ettiğim, kendi değerli vaktinden ayırıp bana yardımcı olan sevgili eşim Emine Çelik'e bu tez çalışmamı ithaf etmek istiyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN BİR LİBERAL: FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK

1. FRIEDRICH VON HAYEK'İN HAYATI.....	7
2. HAYEK'İN AKADEMİK ÇERÇEVESİ.....	9
3. HAYEK'İN LİBERALİZM ANLAYIŞI.....	12
4. HAYEK'İN KAVRAM ÇERÇEVESİ.....	19
4.1. HAYEK'İN ADALET KAVRAMI.....	20
4.2. HAYEK'İN BİREYCİLİK KAVRAMI.....	21
4.3. HAYEK'İN HUKUK ANLAYIŞI VE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ KAVRAMI.....	23
4.3.1. HAYEK'İN HUKUK ANLAYIŞI.....	23
4.3.2. HAYEK'TE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ İLKESİ.....	24
4.4. HAYEK'İN KENDİLİĞİNDEN DOĞAN DÜZEN VE KURUCU AKIL KAVRAMI.....	27
4.5. HAYEK'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

PLANLAMA VE MERKEZİ PLANLAMA

1. PLANLAMA KAVRAMI VE DOĞASI.....	34
2. MERKEZİ PLANLAMA VE SOSYOLOJİK ELEŞTİRİSİ.....	42
2.1. MERKEZİ PLANLAMA GARABETİ.....	48

2.2. HAYEK VE FOUCAULT.....	53
-----------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİ VE MERKEZİ PLANLAMA

1. DEMOKRASİ NEDİR?.....	57
1.1. DOĞRUDAN DEMOKRASİ.....	59
1.2. TEMSİLİ DEMOKRASİ.....	60
2. HAYEK'İN DEMOKRASİ ANLAYIŞI.....	62
3. HAYEK'DE YÖNETİMLERİN MERKEZİ PLANLAMAYA ETKİSİ.....	64
3.1. HAYEK VE TOCQUEVILLE.....	68
3.2. MERKEZİ PLANLAYAMAMA.....	70
3.3. SOSYALİZMDEN YENİ YÖNETİME.....	73
3.4. HAYEK VE MARKX.....	76
4. DEMOKRASİ VE MERKEZİ PLANLAMA KONTEKSTİNDE LİBERAL DEĞERLER.....	78
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA.....	87

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
ed.	: Editör
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan Sayfaya
C	: Cilt
S	: Sayı
b.	: Baskı

GİRİŞ

“Aynı nehirde iki kez yıkanılmaz” der, Heraklitos. Çünkü nehir de insan da değişmiştir. Tarih, tam da bu değişimin tarihidir. İnsanlar, devletler, hak ve özgürlükler, fikirler, ideolojiler değişir. İnsan, hep bu değişimin taşıyıcı rolünü üstlenmek ister. Çünkü insan ya değişen olur ya da değiştiren.

Dünyayı bugünkü hâline getiren yeni fikirlerdir, insanların iradeleridir. İnsanlar bu neticeyi önceden görememişlerdi. Vâkıalarda, kendi kendine husûle gelen ve düşünüş tarzımızı değiştirmemizi icap ettiren hiçbir değişiklik de mevcut değildi.¹

Friedrich von Hayek’in de bahsetmiş olduğu gibi, dünyayı dönüşüme uğratan şeyler fikirler hatta yeni fikirlerdir. Güneşin altında yeni bir şey yoktur ancak her fikir her ideoloji her yapı, kendi zamanını bekler. Tarih sahnesinde klasik düşünceden modern düşünceye geçiş ile beraber fikir dünyalarımızda değişimler, dönüşümler ve bunların doğal bir sonucu olarak da yıkımlar meydana gelmiştir. Moderniteye geçişin tarihsel arka planıyla ilgili olarak Bengül Güngörmez:

Modernite tarihsel bir süreçtir. Modernite tarihteki bir süreçtir. Modernite tarihteki bir süreç olduğu ölçüde aklın ve bilimin rehberliğinde tarihte “gizemi”, “muammâyı” alt etme teşebbüsü olarak da ortaya çıkar.²

Muammayı alt etmek demek; aşkını dışarıya atıp deney ve gözleme tabi tutulabilecek, ölçülebilecek, standartlaştırılabilecek, formülize edilebilecek bilim nesnelerini merkeze koymak demektir. Ölçülebilen, deney ve gözleme tabi tutulabilen, en nihayetinde gözle görülebilen şeyler, modernite kontekstinde daha anlamlı hale gelmektedir. Bu dönüşüm, sadece teolojik olarak ele alınmamakla birlikte devletlerdeki etkileri de hesaba katılmalıdır. Bu durumla ilgili olarak James C. Scott³:

“... birçok yönden modern Avrupa’nın ilk devlet idaresi, benzer şekilde, karmakarışık ve anlaşılmaz bir toplumsallığı okunaklı ve idari olarak daha

¹ Friedrich von Hayek, *Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldırım Arsan, Atilla Yayla, 6. b., Ankara: Liberte Yayınları, 2015, s. 33.

² Bengül Güngörmez, *Modernite ve Kıyamet*, 2. b., Ankara: Liberte Yayınları, 2018, s. 61.

³ 1936 yılında Amerika’da doğmuş olan Scott, siyaset alanında uzmanlaşmıştır. Topluların yapıları ve merkezi planlamaların etkileri üzerine karşılaştırmalı araştırmalar yapmıştır. *Devlet Gibi Görmek* kitabı, başlıca eserleri arasındadır.

elverişli bir biçime doğru rasyonelleştirmeye ve standartlaştırmaya adanmış görünmekteydi.”⁴

Okunaklılık, Scott’dan iktibas ettiğimiz alıntıda da devletlerin bugüne değin geçirdikleri dönüşümlere ışık tutmaktadır. Çünkü modern iktidarların⁵ en çok korktukları şeylerden biri de müphemliktir. Bu dönüşümler, müphemliği ortadan kaldırarak standardizasyona ve kesin belirlenmeye doğru bir yoldur.

Dönüşümlerin nesnelere sadece yapılar, devletler değil; bireylerdir de. Bu dönüşümlerin temel sacayaklarını ise devletler yürütmüştür. Devletsiz kitleyi, kitlesiz de devleti düşünemeyeceğimizden ötürü, devletler ve kitleler arasındaki işteş etkilenimi hesaba katmak zorundayız. Bu çalışma kontekstinde devletlerin vatandaşları nasıl etkilediğini ve bunu kendi güç aygıtlarını kullanarak nasıl yaptığını irdeleyerek, bunun sonucundaki sosyolojik çıkarımları bulmaya çalışacağız. Hayek’in *Kölelik Yolu* kitabı, bu noktada bize referans niteliğinde yol gösterici olacaktır.

Hayek, Alexis de Tocqueville’in *Road to Servitude* yazısından esinlenerek *The Road to Serfdom* (Kölelik Yolu) kitabını kaleme almıştır. Kitap, muhteviyatı itibariyle planlamaya ve özelinde merkezi planlamaya ve onun yıkıcı etkilerini gözler önüne sermeye yönelik önemli noktalar ihtiva etmektedir. Hayek’in bu kitabı kaleme alması noktasındaki temel itici gücü, özellikle Avrupa’da ki köleliğe giden yolu teşhis etmesinden ileri gelmektedir. Ona göre Avrupa, mevcut devletçi planlamaları sonucunda köleliğe doğru sürüklenecektir. Çünkü Hayek’e göre müdahaleler ve planlamalar, köleliği doğurmaktadır. İktisadi hürriyet kontekstinde bunu ele alan Hayek, iktisadi hürriyetten kopuşla beraber köleliğin de geleceğini savunmaktadır. Özellikle Almanya’nın liberalizmden sosyalizme geçişiyle beraber kitabın adı da daha anlamlı hale gelmektedir.

Hayek’e göre sosyalizm fikri, her türlü varyasyonunda totalitarizmi doğuracaktır. Totaliter yönetimler ya da fikirler, insanların hayatlarına vurulan en büyük kelepçelerdir. Totaliter yönetimler, totaliter ideolojiler doğurur ve bu ideolojiler insanların sosyal, siyasi yaşantıları yanı sıra hukuki, iktisadi yaşantılarını da etkisi altına alır. Belli ölçütler

⁴ James C. Scott, *Devlet Gibi Görmek*, çev. Nil Erdoğan, Ankara: Versus Kitap, 2008, s. 16.

⁵ Terminolojik olarak iktidar kelimesi bir işi yerine getirmek için gerekli kuvvet, yapabilme takati ayrıca bir topluluk veya kuruluşta idareyi elde bulundurma ve hükümet idaresini elde bulundurma kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Vadi Yayınları, 2001, s. 618.

noktasında bir sistem, totaliter olarak nitelendirilebilir. Bu ölçütleri belirlemek bağlamında Juan J. Linz⁶:

Bir ideoloji; kitlesel bir tek-parti ile diğer mobilize edici örgütler; iktidarın, geniş bir seçici çevreye hesap verme durumunda olmayan ve iktidardan kurumlaşmış barışçı yöntemlerle uzaklaştırılmayan bir kişide ve yardımcılarında veya küçük bir grupta toplanmış olması.⁷

Hayek'in özellikle vurguladığı nokta, bu totaliter ve kolektivist ideolojilere sürüklenmemektir. Halka yapılacak olan tüm hamleler, iktidarın güç erkini her zaman iyiye kullanacağı garantisini bize vermemektedir. İktidarın bu gücü kullanmayacağı temennisine sığınmak, Thomas Hobbes'un Leviathan'ına⁸ güvenmekle eşdeğerdir. Bu kontekste düşünüldüğünde hukuk, en güvenilir liman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyalizm ve kolektivizmin köleliğe eş değer olduğunu belirten Hayek, bu yolla beraber Batı'nın sadece liberal temellerden değil; bireysellikten de kopacağını savunmaktadır. Avrupa, Hayek'in bahsetmiş olduğu erdemli ilkelerden koparak, totaliter rejimlere sürüklenmektedir. Hayek, bu yönetim şekillerini eleştirirken kendi idealitesinde bulunan yönetimlerle de kıyaslamaktadır. Bir fakirin rekabetçi bir toplumda hayatta kalma şansını düşük görse de sosyalist/kolektivist toplumlarda bu şansın daha da düşük olacağını hatta hiç olmayacağını savunmaktadır. Bu noktada savunmuş olduğu liberalizm fikri, bir çıkmazla karşılaşmış gibi yorumlansa da diğer sistemlerin en azından liberalizm kadar çıkış yolu sunamayacağını da vurgulamaktadır.

Hiçbir sistemin kusursuz olamayacağı ve belli noktalarda sekteye uğrayacağı ön kabulüne haiziz. Sosyal alanla ilişkili olan her türlü şeyin kesin sonuçlarını ve bu sonuçların tarihsel süreçte aynı şekilde tekrarlanacağını garantisini hiçbir bilim adamı, düşünür ya da iktidar veremez. Çünkü sosyal olan, tam da bu yüzden sosyal olandır. Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden ayrıldığı nokta kesin yargılarının değil yorumlarının olmasından mütevellittir. Şöyle ki; matematik bize iki artı ikinin dört olacağını ya da fizik bize suyun kaynama sıcaklığının yüz santigrat derece olacağını söylemektedir. Ancak bu

⁶ 20. yüzyılda yaşamış İspanyol bir sosyologtur. Devlet ve hükümet sistemlerindeki totaliter ve otoriter sistemler üzerine teorileriyle tanınmaktadır.

⁷ Juan J. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, çev. Ergun Özbudun, 4. b., Ankara: Liberte Yayınları, 2017, s. 37.

⁸ Kutsal kitaplar olan Tevrat ve İncil'de geçen, kötülüğün sembolü olan, antik bir su canavarının adıdır.

durum sosyal bilimler için aynı kesinlikte değildir. İki kişi bir araya gelerek iki kişiyi oluşturmaz. Aralarında doğa bilimlerinin yasaları gibi kesin kurallar yoktur.

Tüm bu sistemler hesaba katıldığında Hayek için devletin bireyi çoğu alanda kontrol ettiği yönetimlerden ziyade, özgür bireyin gerek kendisine gerekse devletin işleyişine daha çok katkı sağlayacağını düşünmektedir. Birey, müdahaleye maruz kalmadıkça bu sistem içerisinde daha özgür bir alan bulacaktır. Bu sayede her birey, kendisini gerçekleştirme şansı bulup piyasada serbestçe dolaşabilecektir. Bürokrasi, daha fazla merkezi bir hale dönüştükçe özgürlük ortamı da o oranda azalacaktır. Bu noktada Hayek'in fikir dünyasından hareketle devleti, işleyen bir saati kontrol ve tamir eden bir tamirci olarak ele alabiliriz. Sistemin içerisindeki bozulmaları önleyerek onun daha kusursuz bir şekilde işlemesini sağlayacaktır. Ancak saatin ayarları ile oynamayacaktır. Sisteme tepeden inme bir şekilde –ve elindeki gücü kullanarak- müdahale etmeyecektir. Müdahalenin olduğu bir durumda bireylerin gerek sisteme gerekse devlete olan güvenleri zedelenecek ve bu yönetim sistemi -Hayek'in de üzerinde durduğu şekliyle- totalitarizme dönüşecektir.

Merkezi planlamalar, bu müdahaleler açısından büyük bir önem ihtiva etmektedir. Çünkü merkezi planlamalar, gücün müdahalesinden önceki son aşamasıdır. Merkezi olmasına olan atıf, ardındaki büyük güce olan inançtır. Devletlerin bu gücü kullanımları, onu ne ölçüde halkın yararına kullanacaklarıyla ilintili olarak büyük bir önem arz etmektedir. Hayek için bu durum, çoğunlukla kötüye kullanım olarak sonuçlanmaktadır. Bu nedenle hukuku, her zaman en büyük kurtarıcı olarak görmektedir. İktidarın dahi bu hukuk çatısı altında olması gerektiğini savunan Hayek, bireylere ancak bu şekilde özgürlüğün kapılarının açabileceğini savunmaktadır.

Tezin ana başlığında da görüldüğü üzere tez üç ana sacayağından oluşmaktadır. Bunlar: *Merkezi Planlama kavramı*, *Hayek* ve *Kölelik Yolu* kitabıdır. Bu üç sacayağı arasında tez boyunca bir denge kurulmaya çalışılmış ve bu yapılırken de sosyolojik eleştiri perspektifinde kalınmaya özen gösterilmiştir. Ancak kimi bölümlerde bu dengenin merkezi planlama eksenine doğru kaydığı da tezin konu bütünlüğünü sağlaması açısından anlaşılması gerekmektedir. Literatürdeki daha önceki çalışmalar ele alındığında Hayek'in fikirleri kontekstinde merkezi planlama kavramının sosyolojik bir eleştiriye tabi tutulduğu çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu noktadan bakıldığında gerek Merkezi

Planlama kavramını ele alış şekliyle gerekse de Kölelik Yolu kitabı kontekstinde Hayek'e dayanması itibariyle, bu tez çalışması, sosyolojik düşünce geleneği açısından farklı bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu bakış açısı, modern dönemin yönetim şekillerinin Hayek'in sakınmakta olduğu ideolojilere sürükleneceği endişesi ile ilgilidir. Her türlü yönetim şekli, toplumsal her türlü alanla ayrılmaz bir bağ içerisindedir. Bu yüzden ki bu tez çalışması, Hayek'in bahsettiği itibariyle doğabilecek olan her türlü toplumsal çöküntünün de sosyolojik arka planına inmeye çalışmaktadır.

Elinizdeki metne bu noktadan bakıldığında, literatüre yeni ve üzerinde sistematik bir şekilde çalışılmamış olan bir alanda katkı yapılmak istenmiştir. Hayek'in diğer sosyal filozoflar gibi Türkçeye fazla eserinin çevrilmemiş olması veya merkezi planlamanın sosyolojik bağlamda ele alınmamış olması ile birlikte bu çalışmanın Türkiye'deki sosyal bilimler literatüründeki yeri, daha anlamlı hale gelmektedir. Bu kontekstte tezin amacı da bu noktada anlaşılmaktadır. Gerek literatüre katkıda bulunması ama daha da özelinde, sosyolojik olarak görülmeyen merkezi planlama kavramını, Hayek'in kavramları ve fikir dünyasından hareketle sosyolojik eleştiriye tabi tutmaktadır. Genelde şehir planlaması veya ekonomi alanlarında kullanılan merkezi planlama kavramı, sosyal bir fenomen olarak da addedilebilecek ve sosyolojik bir eleştiriye maruz tutulabilecek bir kavram olarak ele alınmaya değerdir.

Bahsedilen tüm bu noktaları ihtiva etmesi hasebiyle tez üç bölümden oluşmaktadır. Gerek Hayek'in kavramsal çerçevesini kurmak gerekse de bu çerçeveden hareketle planlamaya bir eleştiri getirmeyi yorumsamacı bir yöntemle yapmaktayız. Hayek'in bilgi birikimini, liberal düşüncesi ve kaynağını, özellikle kavramsal çerçevesini oluşturan ilk bölümde, Hayek'in hayatı ve akademik duruşu ele alınmaktadır. Ahlâki bir öğreti olarak savunmuş olduğu liberalizmle ilgili temel kavramlar, merkezi planlama ve onun sonuçları kontekstinde ele alınarak açıklanmaktadır.

Tezin ikinci bölümünde ise öncelikle planlama ve merkezi planlama kavramları irdelenmiş ve merkezi planlamanın tarihsel seyri anlatılmıştır. Bu kavramların, tanım itibariyle neliklerine değinilmiş ve tezin ana konusu olan merkezi planlama kavramının sosyolojik eleştirilerine yer verilmiştir. Merkezi planlama gücünün doğuracağı sorunlar, belli örnekler çerçevesinde ele alınmış ve sosyolojik eleştiri çatısı altında değerlendirilmiştir. Bu eleştiriler yapılırken de Hayek'in bahsetmiş olduğu kavramlar

çerçevesinde hareket edilmiştir. Çünkü bu kavramlar, tezin bu sorunsalı bir sorun olarak addetmesi noktasında önemli kavramlardır. Tezin bu bölümünün son kısmında ise Hayek ve Foucault'nun iktidara bakış açıları ve bireylerin bu iktidar tarafından nasıl belirlendiği irdelenmiştir.

Üçüncü ve tezin son bölümünde ise demokrasi tanımı yapılarak merkezi planlamanın demokrasi gibi en popüler yönetim sistemindeki yeri açıklanmış ve Hayek'in demokrasi anlayışı kontekstinde demokrasideki merkezi planlama görüntüsü ve bunun doğurabileceği sorunlara değinilmiştir. Buradaki atıf, demokrasinin merkeziyetçi olduğuna değil, demokratik yönetimler içerisindeki merkeziyetçi oluşumlardır. Buradan hareketle Hayek'in düşünceleri çerçevesinde diğer yönetimlerin merkezi planlama etkilerine bakılmış ve Tocqueville ve Marx'ın bu kontekstte Hayek'e yakın olduğu veya zıt düştüğü fikirler ele alınmıştır. Son olarak Hayek'in liberal değerleri üzerinden merkezi planlamanın bir planlayamama sonucu da doğurduğu incelenmiş ve planlamanın farklı amaçlara bağlı olmaksızın sosyolojik bir etki doğurup doğurmadığı ele alınmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN BİR LIBERAL: FRIEDERİCH AUGUST VON HAYEK

Metnin bu bölümünde hem sosyal filozof hem de modern bir liberal olarak anılan Friedrich von Hayek'in öncelikle hayatı ele alınmaktadır. Çalışma ve akademik anlamda yoğun bir serüvene sahip olan Hayek'in, daha özelinde liberal düşüncesini oluşturan etmenler üzerinden fikir dünyası aktarılmaya çalışılmaktadır.

Hayek denildiğinde liberalizm nasıl akla geliyor ise, Hayek'in liberalizm anlayışı denildiğinde de onun bu liberalizm anlayışını besleyen liberal öğeleri akla gelmektedir. Adalet, bireycilik, hukukun üstünlüğü ilkesi, kendiliğinden doğan düzen ve özgürlük anlayışları başlıca fikir dünyasını şekillendiren kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramları gerek sosyal gerekse siyasal yaşantıda belli bir ahlâki zemine oturtan Hayek, liberalizmin sadece bir sistem olarak ele alınmasına karşı çıkmaktadır.

Gerek Hayek'e gerekse de metne bir zemin hazırlaması açısından Hayek'in liberalizm anlayışı ve ona atfettiği liberal değerler, teorik açıdan ele alınmaya çalışılmaktadır. Ancak metin için önemli olan nokta bu kavramların tüm açıları değil, merkezi planlama ile temasta bulunduğu noktaları olacaktır.

1. FRIEDRICH VON HAYEK'İN HAYATI

Friedrich August von Hayek, yirminci yüzyıl iktisat düşüncesindeki Rönesans düşünürü olarak zikredilmektedir. Çek asıllı Avusturyalı ekonomist ve siyasetçi olan Hayek; siyaset teorisi, psikoloji ve ekonomi alanlarında temel katkılarda bulunmuştur. Katkılarının çoğu o kadar dikkat çekiciydi ki insanlar onları, yazıldıktan uzun bir süre sonra bile hâlâ okumaktadırlar. Örneğin, bugün pek çok lisansüstü iktisat öğrencisi, onun 1930'lar ve 1940'lardaki iktisat ve bilgi üzerine makalelerini incelemekte ve iktisat mesleğindeki bazı eserlerinin hâlâ tam olarak anlaşamadığını düşünmektedir. Hayek şüphesiz modern Avusturyalı iktisatçıların en seçkinidir. Zira iktisat alanındaki bu farklı ve bir o kadar da başarılı kariyerini, para ve ekonomik konjonktür teorisine yaptığı

çalışmalar ile 1974 yılında Karl Gunnar Myrdal⁹ ile Nobel İktisat Ödülünü¹⁰ paylaşarak da taçlandırmıştır.

(...) mensuplarının çoğu bilim adamı olan ve bilim adamı yetiştirme geleneğine sahip bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Baba tarafından özellikle biyoloji ve tıp çalışması yapanların çok olmasına karşılık anne tarafında sosyal bilimlere aşina insanlara rastlanmaktadır. Biyolojiye hayatının her safhasında ilgi duymasına ve bu disiplinin verilerinden daima faydalanmasına rağmen Hayek öğrenim yıllarında sosyal bilimlere yönelerek iktisat ve hukuk tahsili yapmıştır.¹¹

Hayek, aristokrat bir ailenin çocuğu olarak 1899 yılında Viyana’da doğmuştur. Hem aile büyükleri hem de kardeşleri akademide önemli noktalarda görevler almış ve unvanlar kazanmışlardır. Hayek’in baba tarafından dedesi zoolog iken, anne tarafından dedesi anayasa profesörü olarak görev yapmıştır. Babası Viyana Üniversitesi’nde botanik alanında profesör olarak görev yapmıştır. Kardeşlerinden biri anatomi alanında uzmanlaşırken, diğeri bakteri bilimi ile ilgilenmiştir. Hayek, akademik geleneğe sahip bir aileye mensuptu ve bu durum kendisinden sonra çocuklarına da miras kalmıştır. Bunun devamı olarak da kendi çocukları da akademinin belirli noktalarında yer almışlardır. Kızı biyolog, oğlu ise patoloji alanında doktor olarak çalışmıştır.

Hayek, sonraki yıllarında akademik camiada önemli noktalarda yer alarak önemli eserlere imza atmıştır. Farklı görüş ve düşüncelere sahip olan kimseler tarafından bile saygı ile anılmıştır. Geniş bir akademik görüşe sahip olması, farklı alanlarda dahi çalışmalar yapmış kişiler tarafından okunmasına ve ölümünden sonra bile fikirleri üzerinde çalışmalar yapılmasına neden olmuştur. Böylesine geniş yelpazeye sahip olup farklı alanlarda böylesine fazla kitap ve makale yayınlayan bir sosyal filozof için trajik

⁹ 1898 yılında İsveç’de doğmuş olan Karl Gunnar Myrdal, ekonomi ve politika alanlarında çalışmıştır. 1933-1947 yıllarında Stockholm İktisat Okulu’nda yapmış olduğu iktisat çalışmaları ile tanınmıştır. 1974 yılında Nobel İktisat Ödülü’nü, karşıt fikirlerde olduğu Hayek ile paylaşmıştır. Ödülünü; parasal ve ekonomik dalgalanmalar ve bunların ekonomik, sosyal ve kurumsal ilişkisini irdeleyen öncü çalışması ile almıştır. En bilinen eseri: Bir Amerikan İkilemi: Zenci Sorunu ve Modern Demokrasi (*An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*)’dir. Hayek ile farklı görüşleri savunması noktasında daha anlamlı olması hasebiyle de sosyal politikaların babası olarak nitelendirilmektedir.

¹⁰ 1950 yılında Chiago Üniversitesi’nde profesör olarak görev alması esnasında vermiş olduğu dersler ve seminerler ile beraber 1960 yılında yapmış olduğu Özgürlüğün Anayasası (*The Constitution of Liberty*) adlı çalışması, kendisine Nobel iktisat ödülünün kapısını açmıştır. Kitabın Türkçe basımı için ayrıca Bkz. Friedrich von Hayek, *Özgürlüğün Anayasası*, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, 1. b., Ankara: BigBang Yayınları, 2013.

¹¹ Atilla Yayla, *Liberal Bakışlar*, 2. b., Ankara: Liberte Yayınları, 2000, s. 232.

bir durum ile ölümünden iki yıl önce hafıza kaybına uğrayan Hayek 1992 yılında 92 yaşında hayatını kaybetmiştir.

2. HAYEK'İN AKADEMİK ÇERÇEVESİ

Hayek, Avusturya ekonomisi olarak adlandırılan şeyin bilinen en iyi savunucusuydu. Aslında Avusturya Okulunun son zamanlarda Avusturya'da doğup büyüyen tek önemli üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu okulla beraber önceki akademik yaşantısını da ele alırsak eğer Hayek'in akademik serüveninin farklı kırılma anlarından oluştuğunu söyleyebiliriz. Akademik serüvenine başladığı andan 31 yaşına kadarki olan dönem, Hayek'in Avusturya ekonomi düşüncesinin temellerinin atıldığı döneme tekabül etmektedir. Bu dönem aynı zamanda kendi fikir çerçevesini de oluşturan bireycilik anlayışının şekillendiği dönemdir. Bu tarihten 49 yaşına kadar olan dönem ise Hayek'in politik ve entelektüel İngiliz liberalizm fikriyle karşılaştığı ve ekonomist olarak daha sağlam bir zemine yerleştiği dönemdir. 69 yaşına kadar olan dönem ise ekonomist olarak değil, daha çok politik ve sosyal felsefeci olarak tanındığı döneme tekabül etmektedir. Bu tarihten yaşamının sonuna değin geçen dönem ise Hayek'in akademik çıktılarının diğer çevreler tarafından okunup, kendisinin önemli bir şahsiyet olarak tanındığı dönemdir.¹²

Birinci Dünya Savaşı'na 18 yaşında iken katılan Hayek, Avusturya-Macaristan ordusunda yer almış ve İtalya'da ki Piava cephesinde topçu sınıfı olarak görev yapmıştır.¹³ Ailesinin uzmanlık alanları ve akademide yöneldikleri noktalar göz önüne alındığında Hayek'in sosyal bilimler alanına ilgi duyması şaşırtıcı bir rota olmuştur. Bu durumun nedeni de özellikle savaşta yaşamış ve şahit olmuş olduğu toplumsal gerçekler olarak ifade edilmektedir. Sadece ekonomiye değil bunun yanında farklı disiplinlere de ilgi duyan ve ayrıca bu disiplinlerin de ekonomiyi anlamlandırma ve açıklamada fayda sağlayacağını düşünen Hayek; hukuk, psikoloji ve felsefe dersleri de almıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hayek 1921 yılında doktorasını Viyana Üniversitesi'nde hukuk ve bundan iki yıl sonra siyaset bilimi alanında yaptı. Daha sonra

¹² Andrew Gamble, *Hayek: The Iron Cage of Liberty*, Cambridge: Polity Press, 1996, s. 23.

¹³ Steven Pressman, *Fifty Major Economist*, London: Routledge, 2006, s. 174.

diğer genç ekonomistler Gottfried Haberler, Fritz Machlup ve Oskar Morgenstern ile birlikte Ludwig von Mises'in¹⁴ özel seminerine katılmıştır. Ayrıca Mises, Hayek'in gençlik yıllarında savunmuş olduğu sosyalizm fikrini tasvip etmesinde kendisinin yönetici olduğu bir kurumda kısa süreliğine Hayek'e iş vermiştir. Hayek'in Mises ile olan bu yaklaşması, kendisinin sosyalist fikirlerden kurtulup serbest piyasa fikrine yönelmesine neden olmuştur. 1927'de Hayek, yeni kurulan Avusturya İş Döngüsü Araştırma Enstitüsü'nün direktörü olmuştur. 1930'ların başında Lionel Robbins'in daveti üzerine on sekiz yıl kaldığı London School of Economics fakültesine geçmiş ve 1938 yılında İngiliz vatandaşı olmuştur.¹⁵

1931 yılında, London School of Economics'de iktisat ve istatistik profesörü olarak görev yapan Hayek, 1950 yılında Amerika'ya giderek 1961 yılına kadar Chiago Üniversitesi'nde görev yapmıştır. 1961 yılında Almanya Freiburg Üniversitesi'ne geçen Hayek, 1967 yılında buradan emekli olmuş ve tekrar doğduğu ülke Avusturya'ya dönmüştür.¹⁶

Öncelikle Hayek, hukuk öğrenimini tamamlamış ancak kendi inisiyatifiyle, - alandan bağımsız olarak- kendi gibi düşünen birkaç öğrenciyle birlikte çok daha geniş bir eğitim almıştır. Hayek, eğitimlerini mesleki eğitimden daha da fazla bir şey olarak gören azınlık arasındaydı. Sadece derse girmekle ya da başarıyla bitireceği notu almakla kalmıyor, bundan daha da fazlasını yapıyordu. Akademiyi gelip geçici bir uğraş ya da heves olarak değil, içinde yer alabileceği bir alan olarak görmekteydi.¹⁷ Bu düşüncesi Hayek'in aslında akademik olarak ne denli ilerleyebileceğinin bir kanıtı niteliğindedir.

Eğitim tecrübesi ona konuları kendi başına araştırma becerisi kazandırdı. Kendisinin iyi eğitilmiş bir uzman olmadığını söyleyen Hayek, bu noktaya bir şerh düşerek herhangi bir araştırmanın nasıl yapılacağını, nerelere bakılacağını ya da nasıl tarama yapılacağını en azından bilinmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre bir konunun peşine düşmek istiyorsanız, o konuyla ilgili tüm donanım vakıf olduğunuzun ön bilgisine

¹⁴ 1881 yılında Avusturya'da doğmuştur. Carl Menger'in etkisinde kalmış ve Avusturya Okulu'nun temsilcileri arasında yer almıştır. Modern liberalizm hareketine büyük etkileri olmuştur.

¹⁵ David Henderson, The Library of Economics and Liberty, *Friedrich August Hayek (1899-1992)*, <https://www.econlib.org/library/Enc/bios/Hayek.html>. (24 Nisan 2021).

¹⁶ Bekir Berat Özipek, "Özgürlüğü "Kölelik Yolu"yla Anlamak", *Liberal Düşünce Dergisi*, Bahar, 1996, s. 123.

¹⁷ Bruce Caldwell, *Hayek's Challenge*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 2004, s. 135-136.

de sahip olmanız gerekmektedir.¹⁸ Çünkü araştırmayı daha doğru ve daha net bir bilgi çerçevesinde verebilmek açısından bu durum önem arz etmektedir. Ancak bu noktada Hayek tıpkı kendi gibi araştırma yapacak olan insanları bir noktadan eleştirmektedir. Onların araştırmalarını seçerken ya da araştırma yaparken doğru noktalara bakmadıklarını veya ne yapacaklarını bilmediklerini savunmaktadır. Bu aslında Hayek'in bilim adamının laboratuvara girmeden önce tüm donanımıyla hazır bulunmasının önemine vurgu yaptığını göstermektedir. Bu laboratuvar bildiğimiz anlamda bir laboratuvar da olabilir, doğa da olabilir, toplum da olabilir. Nesnenin değişmesi, araştırmacının farklı bir konum almasını gerektirmez.

Hayek'in disiplinler arası çalışma arzusu üniversitenin ilk yıllarından itibaren görölmektedir. Akademik eğitiminin ilk aşamasını psikoloji bölümünde okuyarak geçirmiştir. Ancak Hayek'i psikolojide başlayarak ekonomiye yönelmesine neden olan asıl itki nedir? Hayek, psikoloji ve ekonomi arasında nasıl bir bağlantısallık kurmuştur? Hayek bu ilgiyi daha sonra Avusturyalı iktisatçı Carl Menger¹⁹ okuyarak kazandığını açıklayacaktır. Bireyci bir yaklaşıma sahip olan Avusturyalı filozof ve sosyolog Othmar Spann ise Hayek'in ekonomi alanına ilgi duymasının dolaylı bir basamağı olmuştur. O zaman bulunması güç olan Menger'in *İktisadın Prensipleri* kitabının bir kopyasını Hayek'e vermiştir.²⁰

Psikolojiden ziyade ekonomi alanına yönelmesindeki nedensellik, Hayek tarafından bile net olarak izah edilmemiştir. Hayek açısından bu seçimdeki temel noktalar; Menger ve Wieser'in etkileri, felsefe ve felsefenin inceleme alanlarına olan ilgisi veya Amerikalı politik ekonomist ve gazeteci olan Henry George'u okumuş olması sayılabilir. Ancak yine de bu konuyla ilgili olarak Hayek, zamanında iktisat ve psikoloji ile hemen hemen aynı derecede ilgilendiğini dile getirmiştir. Ancak kendisinin bu konuda artık bir seçim yapması gerektiğini düşünmüş ve kararını iktisattan yana kullanmıştır. Bunu da iktisat biliminin psikolojiye nazaran daha resmi bir meşrutiyete sahip olduğuyla gerekçelendirmiştir. Ayrıca iş fırsatı olarak iktisat ve ekonominin daha çeşitli alanlar

¹⁸ Hayek'ten aktaran, Caldwell, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁹ 1840 yılında Polonya'da doğmuştur. Avusturya Okulu'nun kurucusu olarak tanınmış olup iktisat alanında çalışmalar yürütmüştür.

²⁰ *a.g.e.*, s. 138-139.

sunacağını ancak psikolojide bu durumun olmayacağını dile getirmiştir.²¹ Seçimini gerekçelendirme bakımından pragmatist kontekste birkaç fikir ortaya atmış olsa da aslında Hayek'in temelde ilgisinin iktisat alanına olduğu görülmektedir.

Çok uzun bir akademik serüvene sahip olan Hayek'in hayatı boyunca yirmi beş kitap ve iki yüzden fazla makale yayınlaması şaşırtıcı değildir. Sadece ilgi duyduğu alanla kendisini sınırlandırmayıp çeşitli alanlarda da faaliyet göstermesi, gerek entelektüel kaygısının derinliğini gerekse de düşünce çerçevesini sağlam zeminlere oturtma idealini gözler önüne sermektedir. Tüm bu akademik özgeçmiş göz önüne alındığında temelde Hayek'in en büyük ideali, hem sosyalizme sağlam zemine oturmuş bir eleştiri getirebilmek hem de modern toplumun doğasını anlamaya katkı sağlamaktır.²²

3. HAYEK'İN LİBERALİZM ANLAYIŞI

İnsanların yaşamlarını sürdürebilmek için bir arada yaşama gerekliliğinden hareketle siyaset ve siyaset felsefesi kavramları kendilerine geniş bir alan bulmuştur. Modern siyaset felsefesinde ise en dikkat çeken siyasi akım liberalizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberalizm, 21. Yüzyılda dahi hala etkinliğini sürdüren gerek iktisadi çerçevesi bakımından gerekse felsefi temelleri açısından önemli bir yaklaşımdır. Liberalizmin neliğiyle ilgili olarak Atilla Yayla:

Liberalizm nedir? Liberalizm, Hayek'e göre, bireysel özgürlüğü merkezine oturtan bir yaklaşım. Liberalizmin savunduğu özgürlük negatif mahiyetli. Burada negatif karakter, özgürlüğü engelleyebilecek müdahalelerin mevcut olmamasını ima ediyor. Buna göre, zorlamaya maruz kalmayan insan özgürdür. Bu özgürlük toplum içinde vuku bulur ve hukuk çerçevesinde gerçekleşir.²³

Adalet, barış ve hürriyet Hayek'in liberalizmi ele alışı bakımından dayandığı üç sacayağını oluşturmaktadır. Ancak burada ele aldığımız bu üç sacayağının hepsi, herhangi bir engelle karşılaşmamaları durumunda kendiliklerinden hayat bulurlar ki bu

²¹ Stephen Kresge, Leif Wenar, *Hayek on Hayek: An Autobiographical Dialogue*, Chiago: University of Chiago Press, 1994, s. 48.

²² Gamble, a.g.e., s. 23.

²³ Atilla Yayla, *Hayek'in Liberalizm Anlayışı*, 1. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2012, s. 11.

da negatif karakterli²⁴ oluşlarından kaynaklanır.²⁵ Bu negatif yüklü kavramlar gerek atfedildikleri kurumda gerekse atfedildikleri bireyde dışarıdan bir dayanağa ya da bir müdahaleye açık olmamaları olarak öngörülür. Bu müdahaleye açıklık, kavramların negatif karakterli oluşlarının önünde bir engel teşkil edecektir. Ancak zaten Hayek'in de kavramsallaştırması bu negatiflik üzerinedir. Pozitif olarak özgürlüğü, hürriyeti, adaleti ele alırsak şayet dışarıdan bir müdahaleye de onay vermiş oluruz. Bireyin olduğu her alanda dışarıdan gelebilecek olan tüm müdahaleler, bireyin her türlü hareket ve düşünce alanına yapılan en büyük saldırdır. Buradaki temel nokta Hayek'in bireysel özgürlüğe olan vurgusudur ki ona göre birey, sosyal yapı itibariyle özgür olmalıdır. Özgürlüğün koşulunu ise serbest piyasa ekonomisi²⁶ yani teşebbüs özgürlüğünde bulmaktadır.

Piyasa ekonomisi, ekonominin içerisinde rol alan bireylerin kendi fırsatlarını ve bilgilerini adalet kuralları çerçevesinde kendi amaçları ve tercihleri doğrultusunda kullanmalarına dayanmaktadır. Birey, piyasadaki her türlü teşebbüs ve bu teşebbüse götüren özgürlüklerin varoluşu oranında özgürdür. Bu anlamda serbest piyasadaki teşebbüs özgürlüğü, düşüncelerin özgürlüğü kadar önemlidir. Rekabet buradaki önemli noktalardan biri haline gelmektedir.

Rekabet olmadan özgür teşebbüse götüren yol kapanır. Bunun sonucunda birey, gerçek anlamda özgür olamaz. Devlet her türlü araçları –ki bu noktada mülkiyeti ilk sıraya yazmamız gerekir- kontrol eder ve yasalarını bu kontrol etrafında şekillendirirse her türlü amacı da kontrol etmiş olur.²⁷ Sonuç olarak özgürlüğü kısıtlanmış bir birey ortaya çıkmaktadır.

Hayek, devletlerin ekonomilere aktif ya da pasif müdahale ettiği devletçi ekonomilerin yanı sıra, faşizm ve sosyalizm kavramlarına da şiddetle karşı çıkmaktadır. Buradan hareketle Hayek, liberalizm kavramının anlaşılması ve savunulması için karşıt fikirlerin de bilinmesinin son derece elzem bir durum olduğu üzerinde durmaktadır.

²⁴ Negatif adalet anlayışı temelde başkasının olanı ondan almamak olarak ifade edilebilir. Negatif barış, aslında Hobbes'un Leviathan kitabında savaş tanımına tekabül etmektedir. Savaşın ya da kargaşanın olmadığı her durum barıştır. Negatif hürriyet ise bireyin başkalarının etkisine bağlı kalmadan kendiliğinden özgür olması anlamına gelmektedir.

²⁵ a.g.e., s. 14.

²⁶ Devletin piyasada sadece düzenleyici olarak rol aldığı bir tür düzene tekabül etmektedir. Temel nokta rekabettir ve ekonomik sorunlarda devletin piyasaya müdahalesi söz konusu olmamaktadır.

²⁷ a.g.e., s. 14.

Sosyalizm, nasyonal sosyalizm, totalitarizm, faşizm gibi kavramları bu kategoriye dâhil etmektedir. Karşıt fikirleri bilmek, kendi temelini sağlamlaştırmak için büyük bir önem arz etmektedir. Tıpkı muharebe meydanında bir tarafın diğerinin elindeki imkân ve kabiliyetlerden yeteneklere varana dek ne kadar çok bilgiye sahip olduğuyula başarı oranının o paralellikte artması gibi. Bu kontekste Nasyonal Sosyalizmi ele alırken Hayek şunları söylemiştir:

Nasyonal Sosyalizmi her türlü entelektüel birikimden yoksun, irrasyonel bir hareket olarak yorumlayan çok yaygın bir görüş vardır. Bu yanlış bir görüştür. Öyle olsaydı, hareket şu andakinden çok daha az tehlikeli olurdu. Nasyonal sosyalizm doktrini uzun bir düşünce evriminin doruk noktasını teşkil etmiştir. Bu süreçte, Almanya sınırlarının çok ötesinde de etkili olabilmiş değişik düşünürler yer almıştır. Şurası gerçektir ki, bu doktrini üretenler, fikirleri tüm Avrupa düşüncesi üzerinde iz bırakacak kadar güçlü yazarlardır. Düşünce sistemlerini acımasız bir tutarlılıkla geliştirmişlerdir. Başlangıç mantığını bir kere kabûl eden insanlar için, o mantıktan kurtulmak artık mümkün değildir. Doktrin, bireyci geleneğin tüm izlerinden kurtarılmış bir kolektivizm ile gerçekleştirilip güçlendirilmiştir.²⁸

Hayek, benimsediği fikirlere taban tabana zıt olan sosyalizm fikrinin içeriğinin entelektüel olarak son derece dolu olduğunu vurgulamaktadır. Bu sonuca, modern çağdaki bireyin zekâyâ yapmış olduğu vurgudan varmaktadır. Hayek'e göre modern birey akla, zekâyâ önem vermektedir. Planlamanın da bir akletme edimi sonucunda var olduğunu ele alırsak, modern çağda planlamanın neden her türlü sosyal, siyasi, ekonomik alanda bulunduğunu da anlamış oluruz.²⁹ Sosyalizm her türlü planlamanın odağı ise o halde sosyalizm, marjinal planlama fetişinin orijiniidir. Böyle bir durumda liberalizmin karşılaştığı engellerin hafife alınacak boyutta olmadığı görülmektedir. Bu noktada Hayek, kendi kendine küçük bir grup tarafından benimsenen nasyonal sosyalizm fikrinin nasıl olur da büyük bir grup tarafından, hatta Alman gençliği tarafından benimsendiği sorusunu sormaktadır:

Bunların başarılı olmasını sağlayan şey sâdece yenilgi, çekilen acılar ve nasyonalizm dalgası değildir. Hâlâ bazılarının inanmak istedikleri gibi sosyalizme karşı bir kapitalist tepkinin bu başarıda rol oynadığını sanmak da yanlıştır. Aksine, bu fikirleri iktidara taşıyan destek sosyalizmden

²⁸ Hayek, a.g.e., s. 217.

²⁹ Friedrich von Hayek, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, 5. b., Cornwall: Routledge, 1992, s. 54.

gelmiştir. Hatta denilebilir ki, bu düşüncelere iktidar yolunu açan, burjuvazinin desteği değil, güçlü bir burjuvazinin yokluğu olmuştur.³⁰

Sadece Nasyonel Sosyalizm ile kısıtlamak Hayek'in bahsetmekte olduğu noktayı da kaçırmamıza neden olmaktadır. Nasyonel Sosyalizmin değil, bilhassa sosyalizmin de gençler tarafından benimsenmesine, liberalizm üzerinden eleştirel bir fikir ortaya atmaktadır. Hayek'e göre:

Sosyalist düşünce, gençlere cazip gelmesini büyük ölçüde bilhassa düşsel karakterine borçludur; sırf ütopyacı düşünceye müptela olma cesareti bu bakımdan geleneksel liberalizmin ne yazık ki sahip olmadığı bir güç kaynağıdır.³¹

Buraya kadar alıntıladığımız ve bahsetmiş olduğumuz fikirler ışığında, nasyonal sosyalizmin kökeninin sosyalizm olduğunu söyleyebiliriz. Almanya bu noktada, liberalizmden sosyalizme evrilerek özgürlük kontekstinde en büyük hatayı yapmıştır ve bu hata, toplum tarafından benimsenmiştir. Hayek'e göre Alman toplumu kendi kendini köleliğe götürmüştür. Özgür bir yönetim şeklinden, halkın köle gibi haklardan mahrum yaşadıkları bir yönetim şekline evrilmişlerdir. Bu durum sadece Almanya'ya has bir realite değildir. Bireysel özgürlüklerden, mülkiyet haklarından mahrumiyet ve müdahalelerin olduğu tüm toplumlar köleliğe mahkûmdurlar. Bu yol Hayek'e göre köleliğe giden yolun kendisidir ve birçok millet bu yolu bile isteye seçmiştir. Bununla ilgili Hayek şunu söylemiştir:

Almanya'da geçmiş kuşaklara rehberlik etmiş olan doktrinler Marksizmin sosyalizmine değil, onun içindeki liberal unsurlara, enternasyonalizmine ve demokrasisine karşı çıkarılmıştır. Zamanla iyice anlaşılmıştır ki, sosyalizmin gerçekleşmesini engelleyen asıl unsurlar bunlardır. Solun sosyalistleri, giderek sağın sosyalistlerine yaklaştılar. Liberal olan her şeyi Almanya'dan kovan, sağın ve solun anti-kapitalist güçlerinin bileşimi, radikal ve muhafazakâr sosyalizmin karışımıydı.³²

Hayek'in *Kölelik Yolu* kitabını da bu perspektiften inceleyebiliriz. İktisadi hürriyetin terkedilmesi, şahsi ve siyasi hürriyetleri de ortadan kaldıracaktır. Hayek'e göre bu durumun sonucunda Batı, köleliğe sürüklenmekten kurtulamayacaktır. Kitabın ana fikri de buradan hareketle çıkarılabilir ki o da şöyledir: Her türlü iktisadi özgürlükten

³⁰ Hayek, *Kölelik Yolu*, s. 218.

³¹ Friedrich von Hayek, "Entelektüeller ve Sosyalizm", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 33, 2006, s. 35.

³² Hayek, *Kölelik Yolu*, s. 218.

yoksunluk, gerçek her türlü özgürlükten de yoksunluğu doğurmaktadır. Ekonomik olarak bağıllık, bağımlılık veya ekonomilere her türlü müdahale toplumu ve dolaylı olarak bireyi bir takım özgürlüğün kısıtlandığı alanlara sürüklemektedir. Ona göre ekonomiye her türlü müdahale, özgürlüğün önündeki bir engeli teşkil etmektedir. O zaman şu soruyu sormak hiç de yersiz değildir: “Liberalizm nasıl bir oluşumu içerisinde barındırmaktadır?” Bu sorudan hareketle düşünüldüğünde liberalizm sadece bir sistem, bir düzen değil aynı zamanda ahlaki bir öğreti olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bununla ilgili olarak Hayek:

(...) ahlâk kavramı, temelde bireysel özgürlük ve sorumluluk sorunundan koparılamaz. (...) Maddî şartların bizi sürekli tercihler yapmaya zorladığı bir dünyada, kendi hayatımızı kendi vicdanımıza göre düzenleme özgürlüğü, moral değerlerin geliştiği ve yeniden yaratıldığı tek dünyadır. Üstlerine değil, kendi vicdanına karşı sorumluluk, zoraki olmayan görev bilinci, bireyin değer verdiği şeylerden hangilerinin başkaları adına feda edileceğine karar verme zorunluluğu ve şahsen verilen kararın sonuçlarına katlanmak, ahlâk adını taşımaya lâyık bir kavramın temel nitelikleridir.³³

Hayek’in üzerinde şiddetle durmuş olduğu liberal düzen, moral bir değerler kümesidir. Sadece bir yönetim şekli, bir sistem ya da bireysel özgürlükleri teminat altına alacak olan bir –izm olarak ele alınamaz. Aynı zamanda gerek ahlâki gerekse de sosyal bir kendiliğinden oluşumu da ifade etmektedir. Buradan bakıldığında Hayek’in fikir dünyasını zenginleştiren İskoç Aydınlanması düşünürlerinin de etkilerini görmek mümkündür. Bununla ilgili olarak Hayek ile ilgili olarak Atilla Yayla:

Toplumsal hayatın direklerini teşkil eden beşerî kurumların bilinçli ve kasıtlı aklın çabalarıyla yaratıldığını ve yaşatıldığını düşünmez. Bunlar kendiliğinden doğar ve gelişir. Bu yüzden bu kurumların insan davranışının eseri olduğu ama insanlar tarafından bilinçli ve amaçlı olarak yaratılmadığı vurgulanır. Şüphe yok ki, bu yaklaşımıyla filozof Smith, Hume, Ferguson gibi isimlerin mensubu olduğu İskoç Aydınlanması’na intisap eder ve bu ekolün görüşlerini ileri taşır, daha sofistike bir şekilde ifade eder.³⁴

Klasik liberalizm başta olmak üzere, liberalizmin birçok formu bulunmaktadır. Klasik liberallerin temsil ettiği *klasik liberalizm*, diğer bir adı modern liberalizm olan ve devletin ekonomilere müdahalesinden ziyade, devletin bazı sosyal alanlarda yer almasını öngören *sosyal liberalizm*, daha çok siyasal adalet üzerinde temellenen *siyasal liberalizm*,

³³ a.g.e., s. 262-263.

³⁴ Yayla, a.g.e., s. 16.

Hayek'in *Niçin Muhafazakâr Değilim?* adlı makalesi ile liberalizmin bu tarafında olmadığını belirttiği, liberalizmin sağ kanadını da temsil eden *muhafazakâr liberalizm*, ekonomik kararların bireyler tarafından alınması öğretisine dayanan *iktisadi liberalizm*, klasik liberalizmden farklı olarak ekonomik temellere daha bağlı ve liberalizmin sol tarafından yer alan *neoliberalizm*³⁵, neoliberalizmin karşısında yer alan ve aşırı liberal ve aşırı sosyalist fikirlerden beslenen *paleoliberalizm*, ekonomik liberalizm ile milliyetçiliği harmanlayan *ulusal liberalizm*, serbest pazarın potansiyeline ulaşmak için devlete olan ihtiyaca değinen *ordoliberalizm*, kültürel normlara karşı bireysel özgürlüğü vurgulayan *kültürel liberalizm* ve feminizm öğretisi ile beraber düşünülebilecek olan *liberal feminizm*. Bu liberalizm türlerini ve tanımlarını arttırmak mümkündür ancak liberalizm adı altına hangisinin asıl liberalizm anlayışını yansıttığını veya hangisinin Hayek'in liberalizm düşüncesine değindiğini anlamamız büyük bir önem arz etmektedir.

Tüm bu liberalizm varyantları hesaba katıldığında, bireysel özgürlüğü iktisadi hürriyette bulan Hayek'in, *Klasik Liberalizmi* devam ettiren bir sosyal filozof olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Hayek, 19. yüzyıl klasik liberalizm fikirlerini alarak 20. yüzyılda liberalizme olan ilgiyi arttırmak ve liberalizmi hak ettiği değere kavuşturmak için çaba sarf etmiştir. Aslında temelde Hayek'e göre iki çeşit liberalizm anlayışı vardır: Geleneksel liberalizm kontekstinde -ayrıca Hayek'in fikir dünyasını kuran kaynak özelinde- klasik liberalizm ve diğer sahte, çarpıtılmış liberalizm anlayışları. Çünkü -günümüz diğer isimlendirmeleri liberteryenizm veya geleneksel liberalizm olan- klasik liberalizm; bireyciliği, negatif özgürlükleri, sınırlı ve sorumlu devleti, rekabetçi bir piyasayı ve kendiliğinden doğan bir düzeni savunmaktadır.³⁶

Sonuç olarak Hayek'in liberalizm anlayışı, ekonomi temelli bir anlayışa sahiptir. Ancak içerisinde ahlâki normları da barındıran bir anlayıştır bu. Hayek'e göre bizi,

³⁵ Hayek'in neoliberalizm düşüncesini savunduğu ve hatta neoliberalizmin öncüsü olduğuna dair çalışmalar için Bkz. İsmail Safi, "Neo-Liberalizmin Öncüsü Hayek'in Toplumsal ve Siyasal Kuramı", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S. 16, 2018. ve Ceren Kalfa Ataay, "Hayek ve Friedman'ın Devlet Anlayışı", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.IV, S. 1, 2016. Ancak neoliberalizmin bir eleştiriye tabi tutulması açısından David Harvey'in düşünceleri de ele alınmaya değerdir. Harvey'e göre neoliberalizm, işçi sınıfının gücünü dizginleyen bir projedir. 1960-1970 yıllarında doğmakta olan devrimci işçi hareketini, daha olgunluğuna varamadan zapt eden politik bir sistemdir. David Harvey'in 2005 yılında yazmış olduğu *A Brief History of Neoliberalism* kitabından hareketle 2019 yılında Bjarke Skærlund Risager ile yapmış olduğu "What Is Neoliberalism?" röportajından alıntılanmıştır. <https://tribunemag.co.uk/2019/12/what-is-neoliberalism>

³⁶ Atilla Yayla, *Liberalizm*, 7. b., Ankara: Liberte Yayınları, 2015, s. 21-26.

bireysel özgürlüklere götürecektir olan şey, serbest bir ekonomidir. Ancak bu noktaya bir serh düşmek gerekmektedir. Hayek gibi ekonomi üzerine görüşleri dikkate alınan Karl Polanyi, aynı sosyal ve siyasal şartlardan hareketle Hayek'e tam zıt bir görüş ifade etmektedir. Polanyi'ye göre insanların davranışları, tarih boyunca hiçbir zaman ekonomik temelli olmamıştır. Amaç, bireysel ekonomiyi iyileştirmek üzerine değil, toplumsal konum ve sosyal hakları iyileştirmek üzerine olmalıdır.³⁷ Bu noktada Polanyi, Hayek'in liberalizm düşüncesine bir eleştiri sunmaktadır.

Sadece Hayek'in liberalizm anlayışına değil, genel itibariyle liberalizm sistemine de görüşlerinden ötürü John Rawls'ın düşünceleri de ele alınmaya değerdir. Rawls'a göre liberal düzen olmadan da toplumlar düzenli ve mutlu olabilmektedirler. Devlet; barışı desteklediği, temel hak ve hürriyetlere saygı gösterdiği, istilacı olmadığı ve ayrıca halkı tarafından da meşru görüldüğü sürece adil bir şekilde uluslararası toplumda var olabilir. Bunun için liberal bir demokrasiye ihtiyaç yoktur.³⁸ Rawls'dan iktibas etmiş olduğumuz bu düşünce, bir toplumun sosyal düzeni ile ilişkilidir.

Daha önce de söylediğimiz gibi liberalizm, sosyal bir oluşumdur. Çünkü liberalizm, sosyal ilişkilerin ve kendiliğindenliğin sonucunda vuku bulur. Merkezî olan tüm sosyal alanlarda bireylerin her türlü hareket alanları kısıtlanırken, bireye tek başına birey olarak değer veren liberalizmde, kendiliğindenlik, hukuk kuralları dâhilinde bireye sınırsız hareket alanı tanımaktadır.³⁹ Ancak bu noktaya gelebilmesi için öncelikle liberalizm kavramının, Hayek'in işaret etmiş olduğu tarihsel süreçte üzerine atılmış olan ölü toprağından kurtulması gerekmektedir.

Hayek, 1940'lardan sonra liberalizmin daha pejoratif ve içi boşaltılmış bir kavrama dönüştüğünü düşünmektedir. Liberalizmi yeniden eski anlamına ve popülerliğine kavuşturmak için, Mont Pelerin Society'de yaptığı konuşmada iki önemli hususa değinmektedir. Bunlardan ilki liberalizm teorisine eklenmiş olan bazı yabancı fikirler ve bunların atılması üzerinedir. Kavram, geçen süreç boyunca kendi etimolojik kökenine bağlı olsun ya da olmasın birçok kavram ve ideoloji ile karşılaşmış

³⁷ Mustafa Güder, Kürşad Atalay, "Devlet, Piyasa ve Toplum: Karl Polanyi ve Friedrich A. Hayek Üzerine Bir İnceleme", *İzmir İktisat Dergisi*, C.XXXVII, S. 1, 2022, s. 137-138.

³⁸ Jeffrey Abramson, *Minerva'nın Baykuşu Batı Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Yıldız, 4. b., Ankara: Dipnot Yayınları, 2022, s. 412.

³⁹ Friedrich von Hayek, *The Principles of a Liberal Social Order, II Politico*, Yıl: 1966, S. 31, s. 602.

ve negatif veya pozitif anlamda etkileşime girmiştir. Bu durum da tıpkı Antoine Destutt de Tracy'nin⁴⁰ 18. yüzyılda ortaya attığı ve çıkış amacı fikir bilimi olan ideoloji kavramının, tarihsel süreçte kazandığı kötü şanıyla paralellik göstermektedir. Hayek'in üzerine bastığı diğer husus ise liberalizmin bu süreçte çağdaş konuları görmezden gelmesi ve üzerlerine eğilmiyor oluşudur. Buradan hareketle Hayek'in çizmiş olduğu ideal liberal düzen fikri, bir kavramlar kümesine muhtaçtır. Hayek, inşa etmiş olduğu bu yapıyı ısrarla vurguladığı temeller üzerine oturtmaktadır. Bunların her biri, birbirleriyle anlamlı ilişki içerisindedir ve aralarında homojen bir bağ bulunmaktadır.

4. HAYEK'İN KAVRAM ÇERÇEVESİ

Hayek, 18. yüzyıl İskoç Aydınlanmasının benimsediği liberal öğeleri, kendi liberalizm anlayışının temel özellikleri ile iç içe bir şekilde devam ettirmeye çalışmıştır. Bunlar başlıca *adalet, bireycilik, hukuk anlayışı ve hukukun üstünlüğü ilkesi, kendiliğinden doğan düzen ve özgürlük* kavramlarıdır. Aynı zamanda bu kavramların yanına, bir karşıt kutup oluşturması hasebiyle *kurucu akıl* kavramı da yerleştirilebilir. Her biri, Hayek'in gerek akademik gerek liberal gerekse de ekonomik perspektiflerdeki düşünsel çerçevesini yansıtmaktadır. Hayek, tüm fikir hayatını bu ve bunlarla paralel seyreden kavramlar üzerine kurmuştur. Bu kavramlar, tıpkı bir insanın organları gibi organik bir bağ içerisindedirler. Herhangi birinin yokluğu veya farklı çalışması demek, tüm bedenin işlevlerinin aksaması demektir. Bu organik bağ, parçadan bütüne doğru gerek bireyi gerekse devleti bir düzen üzerine yerleştirmektedir. Bu düzende bireyin, merkezi planlama çerçevesinde nasıl şekillendiği büyük bir önem ihtiva etmektedir.

⁴⁰ Fransız filozof olan Destutt de Tracy, ideoloji kavramının öncüsüdür. Kavramı ortaya atmaktaki asıl amacı; doğru ile yanlış, gerçek ile sahteyi, bilimsel olan ile bilimsel olmayana birbirinden ayırmak için bir ölçek olarak kullanmaktır. Terimi ilk kez 1796-1798 yılları arasında Institut de France'da *Mémoire sur la faculté de penser* başlığı altındaki bildirisinde sunmuştur. "Destutt, Fransız devriminin Condillac'ın fikirlerinin uygulaması için eşsiz bir fırsat çıkardığına inanıyordu ve bu fırsatın yitirileceğinden endişeliydi: İnsanların yanlış düşüncelerini düzeltmeye yarayacak fikir bilimini yaymanın zamanı gelmişti." Şerif Mardin, *İdeoloji*, 17. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 24. "İnsanların zaman zaman tanrı ya da böcek katına koymalarına yol açan şey ideolojidir. İnsanların geçerli maddi nedenlerden dolayı –sözgelimi, fiziksel varlığının devam ettirmeyle ilgili nedenlerden dolayı- birbirleriyle mücadele etmeleri veya birbirlerini öldürmeleri rahatlıkla anlaşılabilir bir durum; anlaşılması asıl güç olan şey, fikir gibi soyutluğu apaçık olan bir şey adına da bütün bunların yapılabilmesi; ama yine de fikirler, insanların uğruna yaşadıkları ve yerine göre uğruna öldükleri şeylerdir." Terry Eagleton, *İdeoloji*, çev. Mutlalip Özcan, 3. b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 14.

Çünkü Hayek'in ele almış olduğu bu kavramlar, ayrıca iktidarın da bireyi ne oranda belirlediği üzerine önemli açıklamalar ve sınırlandırmalar barındırmaktadır.

4.1. HAYEK'İN ADALET KAVRAMI

Düşünce tarihimizde adaletin ne olduğu ve nasıl uygulanacağı ile ilgili birçok tartışma süregelmiştir. Ancak Hayek, bu tartışmalara belirli bir perspektiften yaklaşmaktadır. Hayek'in hukuk ve adalet teorisi, öncelikle bireysel özgürlük temellidir. Şöyle ki:

Hayek, adaletin ancak bireysel davranışların sonuçlarına uygulanan bir değer ölçüsü olduğunu, kendiliğinden düzenin sonuçlarının ise adalet açısından teste tabî tutulamayacağını söyler. Dolayısıyla Hayek açısından sosyal adaletsizlikten söz edilemez. Çünkü, toplum bilinçli bir varlık değildir. Bilinçli ve kasıtlı eylemde bulunanlar ise sadece bireylerdir.⁴¹

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi Hayek'e göre adalet, bireysel davranışların sonuçlarına uygulanabilecek bir kavramdır. Kendiliğinden doğan düzen ile meydana gelen sonuçların, adalet çatısı altında değerlendirilemeyeceğini söylemektedir.⁴²

Hayek'in benimsediği adalet teorisi prosedürel (usulî) bir adalet teorisidir. Prosedürel adalet anlayışı, metodolojik olarak klasik liberalizme ve onun bireyci mantığına dayanmaktadır. Bu yaklaşım, sosyal adaleti tamamen dışlar ve adil olarak addedilebilecek olan şeyin konusunun, yalnızca bireylerin kendi davranışları olabileceğini ileri sürmektedir. Bireyin tabî olduğu adalet eksenini, onu kuşatan adalet anlayışı içerisinde kendi davranışlarından sorumlu tutulmayı denetlemektedir.⁴³

Söz konusu adalet anlayışı, genelde karar verme süreçlerinde vuku bulmaktadır. Bu süreçlerin adil, şeffaf ve makul olmaları ile ilgilenmektedir. Buna göre kurallar uygulandığı takdirde, adalet sağlanmış demektir. Buradan hareketle şunu diyebiliriz ki; adalet süreçlerle ilgilenir, sonuçlarla değil. Bu teori, piyasa ekonomisinde ortaya

⁴¹ Sururi Aktaş, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, 2. b., Ankara: Liberte Yayınları, 2018, s. 231.

⁴² Friedrich von Hayek, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı*, çev. Mustafa Erdoğan, 2. b., Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995, s. 58.

⁴³ Aktaş, a.g.e., s. 222.

çıkabilecek olan tüm sorunları önceden kestirme ve bu sorunlara karşı önceden önlem alma yönünde eğilim göstermektedir. Hayek'in de benimsediği bu teoriye göre:

(...) eylemler, “mülkiyet haklarını koruyan ve sözleşmelerde hile ve zorlamanın kullanılmasını yasaklayan genel kurallara uygunluk arz ediyorlarsa”, adildirler. Prosedürel adalet teorisyenleri, kolektivistlerin üretimle dağıtım arasındaki yaptıkları ayrıma karşı gelmektedir. Hayek'in de içinde bulunduğu sözkonusu teorisyenlere göre, önemli olan bireysel hak-edişlerdir. Bireysel hak-edişler ve bireysel üretimler, sosyal adalet ve sosyal amaçlar uğruna yeniden dağıtılmaz.⁴⁴

Hayek, adalet teorisinin merkezine serbest piyasa ekonomisini koymaktadır. Bir yerde adaletten söz edebilmemiz için, orada özgür bir piyasanın ve bu piyasada özgür bireylerin olması gerekmektedir. Bireylerin bu piyasa ekonomisi içerisinde belirli kurallar çerçevesinde bu kurallara uyarak ve ayrıca hileye veya cebre başvurmadan yaptıkları her türlü eylem, adil olarak nitelendirilmektedir. Ancak piyasada her zaman bir tarafın fazla kazanç elde edip diğer tarafın da daha az kazanç elde etmesi veya zarar etmesi, bu piyasanın adaletine negatif bir anlam yüklememektedir. Hayek'e göre bu durum, serbest piyasa ekonomisinin bir sonucudur.⁴⁵ Buradaki en önemli ahlaki kıstas, bireyin bu kazancı, mevcut düzenin oluşmasında rol oynayan kurallara uygun olarak sağlamasıdır. Bunun dışında piyasa ekonomisi içerisinde herhangi bir önceden belirlenmiş gelir bireye sağlanmaz. Sonuç olarak Hayek için adalet, kendiliğinden doğan bir düzenin sonucunda meydana gelmektedir. Adil olanın kendiliğinden var olması gerektiğine vurgu yapan Hayek'e göre herhangi bir müdahale, sadece bireye değil doğrudan adalet mefhumunun kendisine yapılan bir müdahale olacaktır.

4.2. HAYEK'İN BİREYCİLİK KAVRAMI

En basit anlamıyla bir liberalizm tanımı yapacak olsaydık, liberalizmin bireyci bir toplum sistemi olduğunu söylemek yeterli olurdu.⁴⁶ Çünkü bu ifade, bireycilik kavramının liberalizmin ne denli temelinde olduğunu apaçık ortaya koymaktadır. Hayek'in bireycilik kavramının altında, bireye veya ferde kendisi olduğu için saygı

⁴⁴ a.g.e., s. 223.

⁴⁵ Friedrich von Hayek, *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen*, çev. Atilla Yayla, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 182-183.

⁴⁶ Yayla, a.g.e., s. 144-153.

göstermek yatmaktadır. Bireyin zevklerine, düşüncelerine, kanaatlerine saygı göstermek temellidir. Hayek, bireycilik kavramı ile bireyin kabiliyet ve yönelimlerinin ortaya çıkarılmalarını engellememenin önemine vurgu yaparak bu süreçte daha çok birey odaklı olmanın, bireyin özgürlüğü kontekstinde daha büyük önem ihtiva edeceğini vurgulamaktadır.

Hayek bireyciliği, liberalizm ile özdeşleştirir ve ona göre bireyciliğin iki temel özelliği bulunmaktadır: Öncelikle bireycilik bir çeşit toplumsal teoridir. Kavramın bireye odaklanması, toplumsal olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bugün bildiğimiz anlamda toplumdan bahsedebilmek için öncelikle bireyden bahsetmemiz gerekmektedir. Toplum, bireylerin oluşturduğu bir gruptur ancak her zaman tek tek bireylerin toplamından da daha fazlasıdır. İkincil olarak bireycilik, bu görüşten kaynaklanan bir siyasal düsturlar dizisidir. Siyasal düsturlar dizisi olmasından hareketle şunu söyleyebiliriz ki; bireycilik, liberalizmin içerisinde gerekliliği büyük önem ihtiva eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte Nasyonel Sosyalizmle bireyciliğin içi de boşaltılmıştır. Hatta günümüzde bireycilik ile egoizm bir tutulur olmuştur. Ancak Hayek'e göre bireycilik ile bencillik arasında fark vardır. Bireycilik, bireyi kolektif olarak yalnız bırakmak değil, onu özel ve temele alan bir varlık olarak sıfatlandırmak demektir.⁴⁷ Egoizm ile bireyciliğin temel farkı, egoizmde birey sadece kendi benliğini düşünmektedir. Bu uğurda diğer bireylerin, kendi bireysel haklarına da müdahalede bulunabilmektedir. Ancak bireycilik, her bir bireye kendi alanını çizdirmektedir. Bu alan içerisinde birey özgürdür, müdahaleye kapalıdır ve kendini gerçekleştirme fırsatı bulmaktadır.

Hayek, gerçek ve sahte bireycilik olarak bir ayrım yapmaktadır. Adam Smith, David Hume ve John Locke'un bahsettikleri bireycilik fikirlerini gerçek, Rousseau ve kartezyen rasyonalizme dayanan bireyciliği ise, sahte bireycilik olarak sınıflandırmaktadır. Hayek, gerçek bireyciliği beşeri ilişkilerde ortaya çıkan, öngörülemeyen ve tahmin edilebilir sonuçları olmayan bireycilik olarak tanımlamaktadır. Sahte bireyciliği ise, insanın bu süreci bilinçli ve planlı olarak düzenlediğini

⁴⁷ a.g.e., s. 96-100.

açıklamaktadır. Bu iki bireycilik tanımında da bireysel aklın farklı bir yerine vurgu yaptığını ifade etmektedir.⁴⁸

Sosyal olanın doğa bilimleri gibi kesin olamayacağına dayanan gerçek bireycilik fikri, liberal düşüncesini miras aldığı düşünürlerden beri gelmektedir. Bireycilik, bir toplum teorisidir. Ancak buradaki atıf, toplumun kolektif yapısına değil tekil ve bağımsız bireylerdir. Bu noktada Hayek'e göre birey, kolektif olarak değerlendirilemez, aksine tek tek olarak düşünülmesi gerekmektedir.⁴⁹ Sonuç olarak tüm bu bilgiler ışığında Hayek'in bireycilik anlayışı, ekonomik temelli bir bireycilik anlayışıdır. Ancak bu noktada anlaşılması gereken şey Hayek'e göre birey bir *homo economicus*⁵⁰ olmamalıdır. Tüm sosyal, siyasi, ekonomik fikirleri ve eylemleri sadece ekonomi üzerinden değerlendirilmemelidir. Hayek'e yöneltilen en büyük eleştirilerden biri de bireyin hayatını sadece ekonomik temelli inşa ettiğiyle ilgilidir. Ancak Hayek'in temelde vurgulamış olduğu düzen, sadece ekonomik temelli değil; toplumsal, ahlâki bir hayat felsefesi içermesi yönündedir.

4.3. HAYEK'İN HUKUK ANLAYIŞI VE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ KAVRAMI

4.3.1. Hayek'in Hukuk Anlayışı

Hayek'in hukuka genel yaklaşımını çağdaş hukuk felsefesi akımlarından herhangi birine yerleştirmek zordur. Hukuk teorileri iki temel kategoriye ayrılabilir: doğal hukuk ve pozitif hukuk. İkisi arasındaki ayırım, hukukun doğası veya daha doğrusu bir hukuk sisteminde geçerliliği neyin belirlediği sorusuna dönmektedir. Geleneksel olarak doğal hukuk teorisyenleri, bir hukuk sistemi içindeki kuralların geçerliliğini, bir dizi dışsal, nesnel ahlaki normların tutarlılıklarına bağlamışlardır. Genellikle bu ahlaki normların gerçekliğinin akıl tarafından belirlenebileceği tartışılır; başka bir deyişle bunlar, hukuk teorisyenlerinin öznel değerleri değildir.

⁴⁸ Friedrich von Hayek, *Individualism and Economic Order*, London: The University of Chiago Press, 1958, s. 3-8.

⁴⁹ a.g.e., s. 6.

⁵⁰ Özellikle ekonomik alanda kullanılan ve bazı düşünürlere göre homo sapiens ile bir kelime oyunu yapıldığı düşünülen bir kavramdır. Kârı en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan ve bu uğurda uğraş veren kişileri ve yaptıkları eylemleri tasvir etmek için kullanılmaktadır.

Genel olarak Hayek, doğal hukuk ile pozitif hukukun uç noktaları arasında hassas bir rotayı yönlendirmeye çalışmaktadır. Onun pozitif hukuka temel itirazı, hukukun münhasıran yasa koyucunun iradesinin bir ürünü olarak görülmemesi gerektiğidir. Kanuniliği belirleyen irade değil, kanaattir; devam eden bir sistemde doğruluk ve aslında etkinlik, sistemdeki insanların görüşlerine bağlıdır ve bu, kuralların tam olarak ifade edildiği süreçten önce gelmektedir. Hayek'in hem pozitif hukuku hem de pozitif ekonomiyi reddetmesi arasında açık bir şekilde bir bağlantı vardır. Bir hukuk sistemi veyahut bir ekonomik sistem, mühendislik yaklaşımıyla donatılıp mekanik olarak işletilemez.⁵¹ Biyolojik bir yapıya sahip olan insanın her türlü toplumsal eylemi, doğa bilimleri kontekstinde açıklanamaz. İnsanın yasalarını koyma ideali, güneşi balçıkla sıvama fikriyle aynı istikamette yer almaktadır. Hayek bu fikre şiddetle karşı çıkmaktadır. Bireyi kuşatacak olan her türlü yasa, hukukî olarak sınıflandırılmaz. Hayek'e göre temelde, bireyin özgürlüğü esas alınmalıdır. Mekanik olarak bireyi ve düzeni kontrol etme ideali, bu özgürlük önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Bireyin bu belirlenim içerisinde yer alması, tam da onun özgürlüğü önünde engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Özgürlüğün bu denli şüpheli olarak ele alındığı bir noktada hukuktan da bahsetmek imkânsızdır.

4.3.2. Hayek'te Hukukun Üstünlüğü İlkesi

Bireyin kendini özgür hissedebilmesi için devletin kendini hukukun üstünde görmemesi gerekmektedir. Eğer devlet kendini hukuk çizgisiyle sınırlarsa birey; her türlü sosyal, siyasi ve ekonomik mecrada özgürce ve devletin müdahale beklentisini düşünmeden hareket edebilir. Bu konuda Hayek şunu söylemektedir:

Bir memleketin hür olduğunu gösteren ve onu keyfi surette idare edilen memleketlerden ayıran en emin kıstas, '*Kanun Hâkimiyeti*' kaidesi diye anılan büyük prensiplere hürmet edilmesidir. Teknik teferruat bir kenara bırakılırsa, bunun ifade ettiği mânâ şudur: Hükümet, bütün faaliyet ve hareketlerinde, sâbit ve önceden ilân edilmiş birtakım kaidelere bağlıdır; öyle kaideler ki, icra kuvvetinin, belli durumlarda belli şekilde hareket edeceğini önceden kesin olarak görmek imkânını temin ederler.⁵²

⁵¹ Norman P. Barry, *Hayek's Social and Economic Philosophy*, London: The Macmillan Press, 1979, s. 77-79.

⁵² Hayek, *Kölelik Yolu*, s. 107.

Bunu bir trafik ışığına benzetebiliriz. Eğer trafikte olan bir sürücü kırmızı ışığın “dur” anlamına geldiğini biliyorsa, bu durum onun yol seyri açısından herhangi bir sorun teşkil etmeyecektir. Gerektiği yerde durmasını ve gerektiği yerde hareket etmesini bilecektir. Bu ön bilgi gerek bireyin psikolojisi açısından gerekse trafiğin seyri açısından pozitif bir akış sağlayacaktır. Ancak trafik kuralları sürücülerden habersiz, bir anda değişir ve kırmızı ışık dur anlamı yerine geç anlamına gelirse, trafikte karışıklık çıkacaktır. Devlette, trafikte olduğu gibi sürücülere önceden kurallarını ilan ederse sürücüler güvenli ve huzurlu bir şekilde yolculuklarına devam edeceklerdir. Ancak devlet bu işleyişte kararlarını önceden ilan etmez ve müdahaleye açık bir pozisyon sergilerse bu durum, bireyler üzerinde negatif bir etki yaratacaktır. Kuralların ve işleyişin seyri ve bu işleyişin ani değişmeyeceğine dair inanç, bireyin özgür hissedeceği zemini hazırlayacaktır.

Hayek, önceden bilinebilirliğin yanına ayrıca devletin büyük gücünün de kısıtlı olması gerektiği kabulünü koymaktadır. Bu kabul, devleti hukuk altına sokacak olan noktadır. Bununla ilgili olarak Hayek şunu söylemektedir:

Bununla beraber, zorlayıcı kuvvet kullanmak hususunda icra organlarına bırakılan takdir salâhiyetinin asgarî hadde indirilmesi lâzım geldiği aşîkârdır. Kanunlar, vatandaşların gayelerini tahakkuk ettirebilmek için kullanabilecekleri vasıtaları tahdit etmek suretiyle, ferdî hürriyeti bir dereceye kadar sınırlandırır. Fakat, diğer taraftan, hukuk hâkimiyeti rejimine tâbi olan bir hükümet anî tedbirlerle ferdî gayret ve faaliyetlere sed çekmek imkânından mahrumdur. Oyunun kaideleri bu suretle önceden belli olunca, fert, bu kaideler dâiresinde, serbestçe kendi gayelerini tâkip eder. Bilir ki, hükümet iktidarı, şahsî gayretlerinin semerelerini ulu orta elinden almak yolunda kullanılmayacaktır.⁵³

Hayek, hukukun üstünlüğünü özgürlüğün mihenk taşı olarak tanımlamaktadır. Özgürlüğün olabilmesi için öncelikle bu özgürlüğü güvence altına alacak olan yasalar yani hukuk olması gerekmektedir. Bu yasalar ise hiçbir güç tarafından -ki buna devletler de dâhil- engellenmemeli ve kısıtlama altına alınmamalıdır. Birey, serbest piyasa ekonomisi içerisinde devletin hiçbir müdahalesini hissetmeden özgürce gezinebilmelidir. Çünkü Hayek’e göre hukukun üstünlüğü:

⁵³ Hayek, *Kölelik Yolu*, s. 108.

(...) hangi şekle bürünürse bürünsün, hukukun hâkimiyeti kaidesi, teşrii salâhiyetlerin sınırlandırılmasını, ferde vazgeçilmez bazı hakların tanınmasını, insan haklarının dokunulmazlığını tazammun eder.⁵⁴

Bu özgürlüğün tahsisini devlet, güvenliğini ise hukukun üstünlüğü ilkesi sağlamaktadır. Bu kontekstte bir ülkede özgürlükten söz edilebilmesi için hukukun egemenliğinin olması şarttır. Ancak Hayek'e göre bu hukuk, herkese eşit derecede uygulanmalı, genel ve kesin olmalıdır. Özgürlüğü en yüksek düzeye çıkarmak, bireyin yaşamını denetleyen kişiselleştirilmiş merkezi otoritelerin alanlarını en düşük düzeyde tutmaya bağlıdır.⁵⁵

Devlet, Hayek'e göre iki yoldan sınırlandırılabilir:⁵⁶ İlk olarak hukuku en temel ve en üst gerçeklik haline getirmek yani hukukun üstünlüğü ilkesini belirlemektir. Sadece belirlemek değil aynı zamanda bunu bir gerçeklik haline getirmek de gerekmektedir. İkincisi ise devletin ekonomik alana olan tüm müdahale kanallarını kapatmaktır. Eğer bu sağlanmazsa, kölelik kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkacaktır.

Sonuç olarak Hayek için hukuk, her şeyin üzerinde olmalı ve genel yasalara dayanmalıdır. Bu genellik, gerek diğer bireyler için gerekse de devlet için geçerli olmalıdır. Çünkü böyle olması durumunda ancak sosyal bir düzende karşılık bulabilmektedir. Hukuk, bu genellik ilkesi ile devletin güvencesi altında, üstün bir konuma yerleştirilirse bireyler hem özgür hissedecek hem de özgür olacaklardır. Bu noktada önemli olan husus hukukun üstünlüğünün yanı sıra hukukun genele yayılmasıdır da. Liberalizm kavramını merkeze alarak şunu söyleyebiliriz ki: Liberalizmin merkezî kavramı, bireylerin tanınabilir özel alanlarını koruyan evrensel adil davranış kurallarının uygulanmasıdır. Hükûmetin zorlayıcı faaliyetleri, hükûmetin bu amaçlar için emrine verilmiş olan belirli kaynakları yöneterek aynı zamanda yerine getirebileceği diğer hizmetler ne olursa olsun, bu tür kuralların uygulanmasıyla sınırlı olmalıdır.⁵⁷

Kendiliğinden doğan düzenin ve piyasa sisteminin sağlıklı ve adil bir şekilde işleyebilmesi için hukukun üstünlüğü ilkesi gerekli değil, şarttır. Bu sayede devletin keyfi hareket alanı da sınırlandırılmış olmaktadır. Eğer bu ilke rafa kaldırılır ve devlet kendi

⁵⁴ a.g.e., s. 123.

⁵⁵ Aktaş, a.g.e., s. 122.

⁵⁶ Buradaki sınırlandırmadan kasıt devletin, bireyin özgür olacağı alanlara müdahalesine yapılan bir atıftır. Çünkü devleti tamamen sınırlandırmak veya ortadan kaldırmak da herhangi bir düzen yaratmamaktadır.

⁵⁷ Hayek, a.g.m., s. 603.

hareket alanını genişletirse, eninde sonunda bu sistem bireysel özgürlüğü engelleyecektir. Bu durum bizi son kertede özelinde ekonomik köleliğe ancak genelinde Hayek'in bahsetmiş olduğu kölelik yoluna sürükleyecektir. Bireyi temele alan bir devlette ilk hedef özgürlük olmalıdır. Bu özgürlük de ancak kendiliğinden doğan düzenin somut yansıması olan piyasa ekonomisinde ya da daha anlaşılır bir ifadeyle serbest piyasa ekonomisinde ancak hayata geçirilebilmektedir. Bu piyasanın güvenliği ve güvenilirliği de Hayek'e göre adalet ile sağlanabilmektedir. Bu adaleti de en iyi sağlayacak olan yapı, hukukun bağımsız bir mekanizma olarak ve kendiliğinden gelen yasalara dayanarak var olması olacaktır.

4.4. HAYEK'İN KENDİLİĞİNDEN DOĞAN DÜZEN VE KURUCU AKIL KAVRAMI

Hayek'in ısrarla ve en çok üzerinden durmuş kavramlardan biri de "kendiliğinden doğan düzen" (*spontaneous order*) kavramıdır. Hayek'in ortaya attığı bu kavramın liberal düşünce tarihinde yer alan Adam Smith, David Hume veya Adam Ferguson'un "*laissez faire*" (bırakınız yapsınlar)⁵⁸ anlayışından çok da farklı bir seyri yoktur. Öncelikle laissez faire kavramı, sadece özel mülkiyet haklarına yönelen ve piyasa ekonomisinin her türlü müdahaleden arındırılması gerekliliğini düşünen insanların fikirlerini yansıtmaktadır. Kendiliğinden doğan düzenler de herhangi bir kavrayıştan bağımsız olarak ortaya çıkan ve her katılımcının görece basit davranış kuralları aracılığıyla kendi kendini yönettiği karmaşık düzenler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.⁵⁹

Kendiliğinden doğan düzen kavramı, planlamayı veya tasarlamayı dışlamaktadır. Devletteki tüm kurumlar, yapılar, kanunlar veya her türlü işleyiş, bu kendiliğinden doğan düzenin bir sonucu olmak durumundadır. Hayek'e göre:

(...) kendiliğinden doğan düzen ve onun kurumları daha az etkin alternatiflerin tasfiye edilmesi (eliminasyonu) evrimsel sürecin ürünleridir. Bu yüzden, kendiliğinden doğan düzen menfaatlerin bir harmonisi üzerine dayanmakta değildir. Bu, onun yerine, bireylerin,

⁵⁸Laissez-faire (bırakınız yapsınlar) yalnızca mülkiyet haklarını korumaya yönelik yeterli politikaların bulunduğu bir ekonomik ortamda, özel kişiler arasındaki işlemlerde, tarife kısıtlamalarından ve sübvansiyonlardan kurtulmayı ifade eder. İlk kez fizyokratlar tarafından *bırakınız yapsınlar*, *bırakınız geçsinler* sloganıyla kullanılmıştır.

⁵⁹ Buğra Kalkan, *Kendiliğinden Doğan Düzen*, 1. b., Ankara: Liberte Yayınları, 2016, s. 170.

görünmeyen haricî sonuçlara fazla ilgi göstermeksizin, kendi menfaatlerini takip etmelerinin neticesidir, bu sonuçların sonunda müspet olabilecek olmasına rağmen.⁶⁰

Hayek, kendiliğinden doğan düzeni, planlanan bir şey olarak görmemektedir. Sonucu her ne olursa olsun herhangi bir şeyin kendiliğinden oluşu, yukarıdan gelecek olan her türlü müdahalelerin sonuçlarından daha iyidir. Kendiliğindenlik, tarihsel süreçten gücünü alarak gerek yapıya gerek bireye gerekse fikre bir çeşit derinlik ve sağlamlık katmaktadır. Ancak tepeden inme olan tüm fikirler, beraberlerinde bir takım sorunlar da getirmektedir. Bireyin her türlü eylemi ya da düşüncesi, bir menfaatin sonucu değildir. Hayek'e göre her bilinçli yapılan eylem, özgür bir eylem değildir. Ona göre önemli olan, hesaplanmadan ya da bilinç dışı olarak yapılan eylemlerdir. Bu eylemlerin tamamı kendiliğinden düzeni doğurur.

(...) sosyal kurumlar belki yüzlerce yıllık insanlık birikiminin, insan gruplarının ve toplumlarının kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendilerini sosyal ve doğal koşullara adapte etme süreçlerinin bir sonucudur. Eğer kültürel evrim süreci, bilinçli olarak belirli bir plana göre gerçekleşmiyorsa, bu tarz sosyal kurumlara spesifik fonksiyonlar yüklemek de mümkün değildir. Sosyal kurumların genel fonksiyonu toplumsal işbirliğini mümkün kılacak şekilde her bir bireyin kendi amaçlarını takip etmesini sağlamaktır. Piyasaları kimsenin tek başına kontrol edememesi ya da herkesin kendi amaçlarını takip ederken başkalarının amaçlarını gerçekleştirmelerine yardım etmek zorunda kalmaları bu açıklamaya iyi bir örnektir.⁶¹

Kendiliğinden doğan düzen kavramının gerekliliği herkes için aynı önemde olmayabilir. Sosyalist bir toplum bu tarz bir oluşumu kesinlikle kabul etmez. Kendiliğinden doğan düzen, tarihsel süreçte dokunulmazlığı öngörür ancak sosyalizm, totalitarizm gibi oluşumlarda bu dokunulmazlığın olabilitesi söz konusu değildir. Hayek için toplumun devamlılığı söz konusu olduğunda herhangi bir müdahalenin gerekliliği tartışma konusu değildir. Edwin van de Haar bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Hayek bu mesele üzerinde çalışmaya kısmen kendisinin sosyalizm ve kolektivizme karşı toplu mücadelesi tarafından teşvik edilmişti. Bu onun yaygın devlet merkezileşmesinin modern toplumların işlemlerini mümkün

⁶⁰ Edwin van der Haar, Hayekyen Kendiliğinden Doğan Düzen ve Uluslararası Güç Dengesi, çev. Atilla Yayla, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl:23, S. 89, Kış 2018, s. 133.

⁶¹ Kalkan, a.g.e., s. 169.

kılmak için gerekli olmadığını gösterme çabasında merkezî öneme sahipti.⁶²

Kendiliğinden doğan düzen, merkezine daha çok insanların ilişki ve etkileşimlerinin sonucunu alır ve bu oluşum insan yaşamının tüm alanlarında vuku bulur. Hayek, kendiliğinden doğan düzen kavramının karşısına “kurucu akıl” (*constructivist rationalism*) kavramını koyar. Kurucu akıl; bir kişi, bir zümre veya grubun karar verme mekanizmalarını tekeline aldıkları bir durumu ifade etmektedir. İnsanların nasıl yaşayacakları, nasıl sosyalleşecekleri veya nasıl para kazanacakları ile ilgili tüm düşünce ve eylemler, bu kurucu akıl tarafından ortaya atılmaktadır. Bu düşünce sistemi Hayek’e göre tepeden inme bir sistemdir ve tepeden inme yaklaşımına şiddetle karşı çıkmaktadır.

Bugün bildiğimiz anlamıyla *jakobenizm*⁶³ kavramıyla paralellik gösterdiği noktaların olduğu öne sürülebilir. Hayek’e göre bireyleri kendi amaçları doğrultusunda kullanmakta özgür bırakan soyut kurallara dayalı kendiliğinden doğan bir düzen ile emirlere dayalı bir örgütlenme ya da düzenleme arasındaki ayrım, özgür bir toplumun ilkelerinin anlaşılması için merkezi bir öneme sahiptir.⁶⁴

Kendiliğinden doğan düzen, liberal bir teori olmakla birlikte, kurucu akıl ise genelde radikal totaliter akımların teorisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayek için kendiliğinden doğan düzen kontekstinde liberalizm; sosyal ilişkilerde kendi kendini üreten veya kendiliğinden bir düzenin keşfinden, bilginin ve bilginin kullanılmasını mümkün kılan bir düzenden türemektedir.⁶⁵ Ancak radikal totaliter akımlar ise her türlü müdahaleye açık bir pozisyon sergilemektedirler. Tüm sosyal, siyasi, ekonomik ilişkiler bir belirlenim ve planlama mekanizmasına tabidirler. Bu manada Hayek, değişimin devrim yoluyla değil toplumların tarihsel süreçleri içerisinde doğal evrim yoluyla, yani

⁶² Haar, a.g.m., s. 133.

⁶³ Jakobenizm terimini R. Scturon *Dictionary of Political Thought* kitabında şöyle tarif etmektedir: Adını Fransız Devrimi’ndeki Jakoben kulübünden alan ve Robespierre’in önderlik ettiği ve amaçlarının “gücü kendi ellerinde toplamak” olduğu bir vekiller topluluğudur. Jakobenizm terimi, amaçları ne pahasına olursa olsun dayatmaya dayalı herhangi bir devrimci hareketi desteklemektir. Halka devrimi isteyerek benimsetmek imkânsızdır. Her ne kadar Rousseau ile Robespierre arasındaki ilişki, kendisini ve takipçilerini "proletaryaya bağlı Jakobenler" olarak tanımlayan Lenin ile Marx arasındaki ilişkiden kesinlikle daha yakın olmasa da, Jakoben kulübünün felsefesinin genellikle Rousseau’dan türediği düşünülmüştür. Roger Scruton, *Dictionary of Political Thought*, 3. b., New York: Palgrave Macmillan, 2007, s. 351.

⁶⁴ Hayek, *The Principles of a Liberal Social Order*, s. 603.

⁶⁵ a.g.e., s. 602.

kendiliğinden meydana gelmesini savunmaktadır. Değişim, kendiliğinden doğan bir düzenin sonucu olmalıdır. Benimsemiş olduğu klasik liberal değerler veya ortaya atılmış olduğu kavramlar ya da bu düşüncesi, onu bir noktada muhafazakâr düşünceye yaklaştırsa da Hayek'i muhafazakâr olarak ilan etmek bizi bir ölçüde yanlışla düşürecektir. Niçin muhafazakâr olmadığıyla ilgili olarak Hayek:

(...) Muhafazakârlık, tabiatı icabı, hâlihazırdaki hareket istikametimize bir alternatif sunmaz. Mevcut trendlere direnerek arzu edilmeyen gelişmeleri yavaşlatmakta başarılı olabilir, fakat, bir başka istikamet göstermediğinde, kendisinin seçmediği bir yol boyunca sürüklenmek her zaman muhafazakârlığın kaderi olmuştur.⁶⁶

Hayek'e göre bireyciliğe dayalı liberal düzen, sabit bir istikamet sunmamaktadır. Tam da bu yüzden Hayek bu muhafazakârlığı benimsememekte ve kendisinin muhafazakâr olmadığını belirtmektedir. Hayek'in sosyal düzen anlayışı, bireyi çıkmaz sokaklara sürüklemeyi önler. Bu düzen, bireyin kendisini özgür bir şekilde gerçekleştirdiği ve herhangi bir sosyal-siyasal saike bağlı olmadığı bir düzendir. Mevcut trendlere eleştiri getirdiği için muhafazakârlık ile paralellik gösterebilir ancak muhafazakârlık, bu noktadan sonraya bir yol haritası çizmemektedir. Lâkin liberal düzen ise, Hayek'e göre serbest piyasa içerisinde bireye sınırsız özgürlük alanı tanımaktadır.

Hayek için kendiliğinden doğan düzen bir çeşit serbest piyasa ekonomisi yaratır ve bu piyasa ekonomisi tüm oyuncuların kazançlı çıktığı bir oyundur. Ancak burada oyuncu olarak adlandırılan piyasa ekonomisindeki birey, serbest piyasa ekonomisi şartlarına uymakla mükelleftir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu dolaşım sonucunda kazanç sağlayamayan hatta kaybeden bireyler olabilir lâkin Hayek'e göre onlar ya cebir ve hileye başvurmuşlardır ya da serbest piyasa ekonomisi kurallarına riayet etmemişlerdir. Gerek bireyin piyasadaki rolünü gerekse her türlü sosyal kuşatanını ve hatta her türlü kurum kuruluşu kapsayan bu kendiliğinden doğan düzen, Hayek için gerekli bir unsurdur. Devlet, bu düzen çerçevesinde karar almalı, yasaları koymalı ve gerektiği noktada da bu işleyişten mümkün olduğunca çok kendini uzak tutmalıdır.

Sonuç olarak Hayek için her türlü sistem, yapı, kurum, hak, hukuk vs. belli tarihsel süreçlerden geçerek kendine has bir nüve kazanmalıdır. Bu konuda tarihsel sürecin

⁶⁶ Yayla, *Hayek'in Liberalizm Anlayışı*, s.123.

belirleyici ama en önemlisi olarak kendiliğindenliğine vurgu yapmaktadır. Son kertede Hayek'e göre:

Gelecekte ele geçirmeyi umduğumuz fırsatları değerlendirme yöntemimiz pek çok şeyin kaderini belirleyecektir. Ancak, ne yaparsak yapalım, sonuçta başarabileceğimiz tek şey, asrın son çeyreğinde tanıdığımızdan çok farklı bir dünyayı yavaş yavaş kurabilmek gibi yeni, uzun ve çok yorucu bir süreci başlatabilmek olacaktır.⁶⁷

4.5. HAYEK'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

Hayek, kendi özgürlük kavramını ortaya koyarken iki kavramın altını çizmektedir: Bir şeye özgür olmak (*freedom from*) ve bir şeyden özgür olmak (*freedom to*). Bir şeye özgür olmak negatif özgürlüğe tekabül ediyorken bir şeyden özgür olmak pozitif özgürlüğe denk düşmektedir. Aslında iki çeşit özgürlük kavramı olsa da özgürlük tek bir tanedir.⁶⁸

Hayek için önemli olan özgürlük, negatif özgürlüktür ve temele konulması gereken noktalardan biridir. Eğer özgürlüğü ana istikamet değil de tali bir yol olarak addedersek, mevcut özgürlüğümüzden de feragat edeceğimiz noktalar gelecektir. Özgürlük hem bir hedeftir hem de bu hedefe giden yolun kendisidir. Eğer hayatımızı sağlam bir temel üzerine kuracaksak, bu hedeften ve bu yoldan sapmamamız gerekmektedir. Hayek bunu şu sözlerle ifade etmektedir:

Şunu açık yüreklilikle tekrar vurgulamalıyız: Özgürlüğün bir bedeli vardır ve bireyler olarak özgürlüğümüzü koruyabilmemiz için maddî fedakârlıkta bulunmamız kaçınılmazdır. Bu konuda Anglo-Sakson ülkelerinin özgürlük ilkesinin dayandığı ve ulusal olduğu kadar bireysel geçerliliği de olan Benjamin Franklin'in şu sözlerine kulak vermeliyiz: "Geçici bir güvenlik uğruna temel özgürlüğünü feda eden insanlar ne özgürlüğe ne de güvenliğe lâyıktırlar."⁶⁹

Hayek'in bahsetmiş olduğu bireycilik kavramı, özgürlük varsa eğer anlam kazanmaktadır. Hayek, kısaca özgürlüğü –geleneksel bir tanım da olsa– şöyle tanımlamaktadır: "bir başkasının keyfi iradesinden bağımsızlık".⁷⁰ Özgürlük bir gruba,

⁶⁷ Hayek, *Kölelik Yolu*, s. 287.

⁶⁸ Friedrich von Hayek, *The Constitution of Liberty*, London: The University of Chiago Press, 1978, s. 12.

⁶⁹ Hayek, *Kölelik Yolu*, s. 182.

⁷⁰ Hayek, *The Constitution of Liberty*, s. 12.

bir millete, bir topluma ait olamaz sadece ve sadece bireye ait olabilir. Mdahalesizliği ngren bu özgürlük anlayışı, klasik liberallerde olan negatif özgürlüğe tekabül etmektedir. Hayek'e göre bireylerin her türlü tercihleri, eylemleri, yapıp etmeleri ya da amaçları, devlet tekelinde olmamalıdır. Merkezi bir otorite, bu konularda karar merci olarak değil, bireyin bu konuları daha rahat düşünebileceği uygulama merci olmalıdır. Aslında devlet, bireylere kendilerini gerçekteştirme şansı tanınmalıdır. Birey bütün planını kendi tasarlamalı ve hayata özgürce sokabilmelidir. Bunun dışındaki bütün planlamalar, bizi sadece köleliğe götürecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

PLANLAMA VE MERKEZİ PLANLAMA

Metnin bu bölümünde sosyal, siyasal, ekonomik gibi beşeri hayat ile ilgili olan tüm çevresel faktörleri de içine alan ve üzerine düşünüldüğünde insan hayatına fayda sağladığı kanaatine varılan planlama kavramı üzerinde durulmaktadır. Planlama kavramı, doğası gereği insan hayatını kolaylaştırmaya, birim zamanda en üst düzeyde nasıl verim alınacağını hesap etmeye ve insan hayatını sistematik bir hale getirmeye yarayan bir yöntem olarak adlandırılabilir. Bu noktadan bakıldığında planlama kavramı, beşeri hayatın vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tezin de konusu olan merkezi planlamanın sosyolojik eleştirisinden hareketle ele alınacak olan planlama çeşidi, hem merkezi olmayı hem de içerisinde kurucu aklı, jakoben tavrı barındıran planlamalardır. Buradan hareketle ve Hayek'in modern liberalizm kavramsallaştırması çerçevesinde ve aynı zamanda James Scott'ın örnekleri ile merkezi planlamaların oluşturmuş olduğu sosyolojik sonuçları, eleştirel bir tavırla ele alacağız. Merkezi planlamaların bir fayda arzusu taşıması, merkezi planlamanın en çok sirayet ettiği birey üzerinde ne gibi yıkıcı etkiler bırakıp bırakmadığı noktasında irdelenmesi, büyük bir önem arz etmektedir.

Tarihte merkezi planlamaların örnekleriyle çokça karşılaşmaktayız. Bunların birçoğunun sosyolojik etkiler bıraktıkları ve birer garabete dönüştükleri gerçeği de es geçilmemesi gereken bir noktadır. Ancak merkezi planlamaları sadece bir güç uygulama eylemi, yukarıdan gelebilecek bir yaptırım olarak düşünmemek gerekmektedir. Merkezi planlamalar aynı zamanda gücü elinde bulunduranların, bireyi nasıl belirlediği noktasında da sosyolojik eleştiriye tabi tutulabilir. Buradan hareketle de metnin bu bölümünün son kısmında Fransız filozof olan Michel Foucault'nun özne-iktidar ilişkisi ile Hayek'in eleştirmiş olduğu kurucu aklın, nasıl bireyi belirlediği paralelliği ele alınmaya çalışılmıştır.

Tüm bu sosyal fenomenler tartışılırken aklımızın bir köşesinde şu sorular olmalıdır: “Merkezi planlamalar bir fayda arzusu taşısa dahi bir kötü sonuçlara yol açabilir mi? Merkezi planlamaların sosyolojik eleştirilere tabi tutulmasını sağlayan

yönleri nelerdir? Merkezi planlamaların, -bireyin tüm bireysel ve kamusal alanları hesaba katıldığında- bireyi etkilenmediği varyasyonları olabilir mi?”

1. PLANLAMA KAVRAMI VE DOĞASI⁷¹

Bireylerin toplumsal hayattaki her türlü eylemleri, -isteyerek veya kendiliğinden- belli planlar silsilesi içerisinde belirlenmektedir. Her bir birey, bu toplumsal döngüde kendisini belli planlar bütününe merkezinde bulmaktadır. Bireyi modern dünyada kuşatan bu planlar kümesi, kimi zaman hayatı kolaylaştıran kimi zaman da zorlaştıran noktalardır. Bu kontekste bireysel planlama, modern dünyanın vazgeçilmez bir dogması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğduğumuz andan itibaren ya biz kendi hayatımızla ilgili planlar yaparız ya da çevremizdekiler bizim adımıza bir takım kararlar alırlar ve hayatımızın planlanması noktasında etkide bulunurlar. Eğitimimizi nerede alacağımız, hangi şehirde yaşayacağımız, adımın ne olacağı, hatta mesleğimize kadar planlar yapar ya da planlara maruz kalırız. Sokrates’in “Sınanmamış bir hayat yaşamaya değmez.”⁷² sözünü belki de “Planlanmamış bir hayat, yaşamaya değmez.” şeklinde yeniden ifade etmemiz, hiç de abes kaçmayacaktır. İnsan; elindeki imkânları değerlendirmeye, tehlikeleri öngörmeye, zaman ve kaynaklarını gelişigüzel değil dikkatli bir şekilde kullanmaya ihtiyaç duyan bir varlıktır. Bu planlamalar, bireyi sosyal hayatın içerisinde var eden planlamalardır.

Planlama kavramı, günümüz görünümüne gelene değin belli değişimler geçirmiştir. Gerek planlamanın ne olduğunun, gerekse de onun bu hale nasıl geldiğinin bilinmesi hasebiyle planlamanın tarihsel evrimi, büyük bir önem ihtiva etmektedir. Milattan öncesine varan planlama kavramı, uzun bir süreçte askeri alanın ve askeri alanla ilgili tüm eylemlerin düzenlenmesine yönelik kullanılmaktaydı. Ordunun planlanması, savaş öncesi, esnası ve sonrasında planlanması büyük bir öneme sahipti. Milattan önce

⁷¹ Planlama kavramı, literatürde sadece tek bir tür planlama olarak ele alınmamaktadır. Akılcı kapsamlı planlama, aşamalı planlama, karma yaklaşım, çoğulculuk-savunmacı planlama ve stratejik mekânsal planlama olmak üzere birden fazla şekilde uygulamaları görülmektedir. Ancak tez boyunca ele alınan planlama, daha özelinde merkezi planlamacının ideolojik olarak yapmış olduğu planlamalardır. En nihayetinde uygulamış olduğu yöntem, tüm planlama çeşitlerini de kapsamaktadır.

⁷² Platon, *Sokrates'in Savunması*, çev. Ari Çokona, 9. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 58.

340 yılından 20. yüzyılın başına kadar planlamada, askeri alanın baskınlığı görülmektedir. Buradan 1930'a kadarki süre, yapmak ve düşünmek ayrımının kavramsallaştırıldığı süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yıldan 1950 yılına kadar ekonomik planlamaların daha baskın olduğu görülmektedir. 1960 yılına kadar olan süreçte ise daha operasyonel planlamalar hâkimdir. Bu tarihten günümüze kadar geçen sürede ise artık daha uzak geleceği planlayan, toplu ve karşılıklı etkileşimi temel alan planlamalar var olmaktadır.⁷³ Merkezi planlama ise tüm bu tarihsel serüvenin her aşamasında yer almaktadır.

Her türlü plan ya da planlama ağı, bireyin gerek sosyal gerekse de politik yeniden inşasıyla sonuçlanır. Zimmerman bununla ilgili olarak şunu söylemektedir:

Marx “İnsanın yegâne tanrısının insan olduğunu” tebliğ etmiştir. İnsan kendisini üretmekle ve yeniden üretmekle kalmaz, diye devam eder Marx, aynı zamanda içinde yaşadığı sosyal dünyayı da yaratır.⁷⁴

Bu yeniden üretme düsturu, belli bir kararlar silsilesinin ürünüdür. Bu kararları alabilmek için öncelikle planlamanın olması şarttır. Bir görüşe göre Tanrı, en büyük planlayıcıdır. İnsan, içerisinde Tanrı'dan bir parça taşır. Bu parça, gerek yaratmaya olan istenç, gerekse de planlamaya olan bağlılıktır. Buradan hareketle “plan, bugünden, gelecekte nereye ulaşılacak istendiğinin, nelerin gerçekleştirilmek istendiğinin kararlaştırılmasıdır.” Burada bahsetmiş olduğumuz nokta, planı oluşturan şeyin kararlar kümesi olmasıdır.⁷⁵ Bu kararlar kümesi, geleceğin öngörülebilir bir inşasıyla sonuçlanır. Modern dünya, bunu dikte eder. Modern insan, geleceğini yaratmaya yazgılıdır. Bu yaratım, kendiliğinden olan şeylerle ilgili değil, tam da modern insanın kendisinin kontrolü ve tasarlamasıyla mümkündür.

Sadece modern dünyada değil; varlığın yaratılışından itibaren de evrende bir planlamanın olduğu aşikârdır. Kutsal kitap olan Tevrat'ta Tanrı'nın dünyayı altı günde yarattığı yazılmaktadır.⁷⁶ Aynı şekilde Kur'an'da da Allah'ın varoluşu altı günde zuhur

⁷³ Bu konuda daha detaylı bilgi için Bkz. Haluk Erkut, *Yönetim'in Kanatları: Stratejik Yönetimin Temelleri*, 1. b., İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2010.

⁷⁴ Michael E. Zimmerman, *Heidegger Moderniteyle Hesaplaşma Teknoloji, Politika, Sanat*, çev. Hüsamettin Arslan, 1. b., İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, s. 317.

⁷⁵ Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, 4. b., İstanbul: Beta Basım Yayım, 1993, s. 60.

⁷⁶ Bkz. Tevrat, “Yaratılış”, 1: 2.

ettiği ifade edilmektedir.⁷⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere, en büyük yaratıcı dahi bir planlama safahatında bulunmuştur. Nasıl ki tanrının evreni yaratması bir planın sonucu ise modern insanın da kendini evrenin merkezine koyarak yeniden inşa etmesi de bu nedenledir. Bununla ilgili olarak Zimmerman şunu söylemiştir:

Yaratıcı nasıl egemen olacağı bir dünya inşa etmek için hesaplayıcı aklını kullanmışsa, aynı şekilde –bu Yaratıcı’nın özelliklerini kendine maleden-modern insan da kendisine her şeyin temeli ve ustası olarak görmüştür. (...) Modern bilim çağından insan kendini, kendi kendisini oluşturan şey, her şeyi kontrolü altına alma amacıyla, tümüyle bağımsız rasyonel ego olarak takdim eder.⁷⁸

Bu durum, evrenin yaratılışından itibaren kendisine tanrısallık atfeden insanın yaratma ve yeniden yaratma arzusundan kaynaklanır. Birey, en temelde toplumsal alan içerisinde bir düzen inşa eder. Bu düzen, rastgele bileşenlerin ya da aktörlerin bir araya gelmesinden değil, bireyin kendisinin müdahalesiyle mümkün olmaktadır. Çünkü modern insan, kontrol edemediği şeyi dışarıya atar. Modern zamanda kontrol, planlama ile mümkündür. Laboratuvara giren bir bilim adamı, beklenmedik bir tepkimeyle karşılaşmamak için, formülün her aşamasını kontrol eder. Beklenmedik sonuçlar, bilim adamını bilim yapma yolunda geriye götürür. Modern bilim, tam da bunun üzerinden ilerler. Her şeyin kontrol edildiği yapay bir laboratuvar. Ancak sadece modern bilim değil modern insan, modern toplum yani modern olan her şey, bu yapay laboratuvarın içerisinde yer almaktadır. Ya kendisi bu alanı inşa eder ya da inşa edilen bu alan içerisinde hayatını idame eder. Dışarıdan bu alanın bozulmasına yönelik bir müdahale gelmediği sürece, yaşamı boyunca tüm sosyal-politik eylemlerini bu planlanmış, programlanmış alan içerisinde gerçekleştirir. Burada düşünülmesi gereken nokta şudur: Nasıl olur da doğa bilimlerine uygulanan yöntemler beşeri varlığı belirlemek için de kullanılır? Hayek, bu durumun modern bir çaba olduğunu ileri sürmektedir. Toplumu anlayıp, kesin ve değişmez kurallarını belirleyip bir mühendis edasıyla onu yeniden inşa etmek.⁷⁹ Aynı zamanda bununla ilgili olarak Hüsametdin Arslan şunu söylemiştir:

Doğa bilimleri, insanın doğayla ezeli ve ebedi savaşında Doğa’yı tahakküm altına alma eğiliminden; (...) sosyal bilimler insanı ve toplumu

⁷⁷ Bkz. Araf, 7/54

⁷⁸ Zimmerman, a.g.e., s. 319.

⁷⁹ Friedrich von Hayek, *The Counter-Revolution of Science: Studies on the Abuse of Reason*, Illinois: The Free Press, 1952, s. 94-102.

tahakküm altına alma eğiliminden (...) doğmuşlardır. Her iki bilim türünde de herşey aynı kapıya çıkar: doğaya tahakküm, insana tahakkümle biter; şeylere egemen olanlar insanlara da egemen olurlar.⁸⁰

Bu durum, bireyi yeni bir sosyal düzene doğru itmektedir. Bu düzen, artık bireyin içerisinde yaşayacağı yeni bir din formunu almaktadır.

Auguste Comte'un terminolojisinde bu dönüşüm "Yeni İnsanlık Dini"ne tekabül etmektedir. Comte bir tarihsicidir.⁸¹ Tarihi bir yerde başlatır ve belli bir yerde sonlandırır. Ona göre tarih, teolojik aşama ile başlar, metafizik aşama ve akabinde pozitif aşama ile son bulur. İlk aşama olan teolojik aşamada insanlar doğaüstü varlıklara (totemler, tabular) inanırlar. Evrenin işleyişinin doğaüstü, aşkın varlıkların kontrol ettiği inancı hâkimdir. Bu aşamada çıkarımların, mantığa dayandığı söylenemez. Örneğin; kuraklığın olması, tanrıların kızdıklarına işaretir. Tamamen inanış temelli dogmalara dayanmaktadır. Ardından metafizik aşama gelir. Bu aşamada artık evreni anlamlandırma; ilahi, doğaüstü güçlerden yararlanılarak değil, soyut kavramlara başvurularak sağlanmaktadır. Artık doğadaki tüm olayların belirli bir töze dayandığı fikri vardır. İnsanlar artık olaylar arasında belli ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Örneğin; şimşek çaktığında tanrıların varlığını değil, akabinde gök gürültüsü ve yağmurun geleceği bağlantısı kurulmuştur. Bu aşama, teolojik aşama ile pozitif aşama arasında bir geçiştir. Pozitif aşamayla beraber Comte, tarihi bugüne getirmiştir. Doğadaki tüm referansların, doğaüstü güçlere ya da soyutlamalara başvurulmaksızın deneye ve gözleme tabi tutulduğu aşamadır. İnsanlar, evrenin geçmişini ya da geleceğini anlamlandırmaktan vazgeçip onun gerçek, değişmez, devamlı kanunlarının varlığını kanıtlama yoluna gitmişlerdir. Artık inanç dışarıya atılmış,

⁸⁰ Hüsamettin Arslan'ın "Nisbet'in Sosyolojik Düşünce Geleneği'ne Derkenar: Etik Cemaat" yazısından alıntılanmıştır. Robert Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev. Yusuf Kaplan, 1. b., İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013, s. XXIV.

⁸¹ "Alman filozofu E. Rothacker'in, evreni olduğu kadar, insanlık tarihini de bir takım temel mekanik analogilerle kavramaya çalışan bakış açısı için kullandığı terim (...) İngiliz filozofu Popper tarafından sosyal bilimlerde tarihin gelecekteki seyrini önceden kestirmeyi kendisinin temel amacı yapan ve bu amaca tarihin evriminin gerisinde yatan model, yasa veya eğilimlerin keşfedilmesi suretiyle erişebileceği savunan yaklaşıma verdiği ad." Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s. 829.

ampirizm (*empiricism*)⁸² bilimin merkezine konmuştur.⁸³ Comte, kurtuluşu bu aşamada görmektedir. Comte'a göre pozitif aşama, kaçınılmazdır.⁸⁴ Comte'un bahsettiği yeni insanlık dininde aşkın olanın insanlar tarafından dışarıya atılmasını Nietzsche şöyle ifade etmektedir:

Tanrı öldü! Tanrı ölü! Onu öldüren de biziz! Bütün katillerin katili olan biz nasıl avunacağız? Dünyayı şimdiye dek elinde tutan, en kutsal, en güçlü olan bizim bıçaklarımızla kana bulandı. Kim temizleyecek bu kanı bizden? Hangi su ile arıtabiliriz kendimizi? Nasıl bir kefalet törenini düzenlese, hangi kutsal oyunu oynasak? Bu eylemin büyüklüğü bizim için fazla büyük değil mi? Bu ancak eylemi gerçekleştirene yaraşır sayıldığı için bizim tanrı olmamız gerekmiyor mu? Hiçbir zaman daha büyük bir eylem olmadı, şu da var ki, bizden sonra doğacak olan, bu eylem yüzünden şimdiye kadarki tarihlerden daha yüksek bir tarihin parçası olacak!⁸⁵

Modern insan tanrının katilidir. Tanrı, ona inananların yüzünden ölmüştür. Onu bizim öldürdüğümüzü söyleyen Nietzsche'ye ek olarak Marshall Berman, insanların yaşamlarındaki anlam yoksunluğu krizlerinden bahsetmektedir. Modern insanoğlu der Berman, değer boşluğu ve değer yokluğuna düşmüştür.⁸⁶ Tanrının ölümüyle beraber kutsal olan, kutsallığını yitirmiş ve değerler değersizleşmiştir. Artık kiliseler sadece tanrıya ağıt yakılan mabetler haline gelmiştir. İnsan; mutlak bir sahipsizliğe, bir kendiliğindenliğe düşmüştür. İnsanın boşlukta savrulduğu bu halini Nietzsche *nihilizm*⁸⁷

⁸² “Bilginin kaynağında deneyimin, duyumların veya duyu-algılarının bulunduğu söyleyen yaklaşım. Kökleri Aristoteles'e gitmekle beraber esas olarak 17. yüzyıldan başlayarak daha ziyade Locke, Hume, Mill benzeri İngiliz düşünürleri tarafından savunulan deneyimcilik, bilginin sadece kaynağıyla değil, fakat sınırlarıyla da ilgili bir öğreti olmak durumundadır. (...) Öte yandan deneyimcilik, sadece bilginin kaynağı ve sınırlarıyla ilgili olan ve akılcılığın karşısında konumlanan epistemolojik bir öğreti olarak kalmaz. O, çoğu zaman pozitivistlikle birleşecek şekilde, somutluğa ve tikelliğe önem veren, açıklık ve dakikliği teşvik eden, bilimlerin bize gerçeklikle ilgili sağlam ve güvenilir bir bilgi verdiğini öne süren genel bir yaklaşımı, hatta belli bir dünya görüşünü ifade eder. Deneyimcilik için kullanılan modern veya çağdaş terim mantıkçı pozitivistizmdir.” Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 3. b., İstanbul: Say Yayınları, 2012, s. 116-117.

⁸³ Auguste Comte, “Pozitif Felsefe Dersleri”, çev. Ümid Meriç, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* 19/20, 1967, s. 217-219.

⁸⁴ Comte'un pozitivistizm olan vurgusunu ve tüm bilimlere, doğa bilimlere gibi ele almasıyla ilgili olarak Hüsamettin Arslan: “Pozitivist anlayışa göre bütün bilgi formlarının ölçüsü doğa bilimleriydiler ve doğa bilimlerine göre ele alınmalıydılar.” Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat*, 4. b., İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2015, s. 52-53.

⁸⁵ Friedrich Nietzsche, *Şen Bilim*, çev. Levent Özşar, 1. b., Bursa: Asa Kitabevi, 2003, s. 130.

⁸⁶ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, 17. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 29-36.

⁸⁷ “Genel olarak, insan düşüncesinin bazı veya bütün yönleriyle ilgili olumsuzlama, yadsıma veya inkâr felsefi. (...) evrende peşinden koşulacak hiçbir amaç ve değer olmadığını, ahlaki yargıları eleştirmenin veya haklılandırmanın bir yolu veya imkânının bulunmadığını ileri süren ahlaki nihilizmdir. (...) varoluşsal nihilizm ise, insanın boşuna, amaçsız ve saçma olduğunu ileri sürdüğü hayatında anlam bulunmadığını dile

olarak adlandırmıştır. Nietzsche'ye göre nihilizmden kurtulmanın iki yolu vardır: İnsan ya içinde bulunduğu bu değersizliğin, kutsalın kaybedilişinin yasını tutup, geri çekilip, pasif konumda kalmalı ya da aktif hale gelip, içinde bulunduğu dünyayı yeniden inşa etmelidir.⁸⁸ Bu noktada Nietzsche, modern insanın tavrının bu olup bitenleri coşkuyla kucaklamak olduğunu söylemektedir.

Bu yeni insan “yarının ve yarından sonranın insanı”dır; “bugüne karşı koyarak”, modern insanların içinde yaşadıkları zorluklardan çıkış yolu bulmak için duydukları “yeni değerleri yaratacak cesaret ve imgeleme sahip” olacaktır bu yeni insan.⁸⁹

Bu değer arayışı, insanı modern dönemde Tanrı rolüne itmiştir. Tanrının her türlü yaratma ve planlama gücü modern insanı en çok cezbeden şey olmuştur.

Modern dünyada yaratım, aksiyomlar sonucunda olur. Modern dünyanın en büyük yaratımları ise bilimsel yöntemlerle yapılmaktadır. Bilim yapılabilmesi için öncelikle eyleme geçmek, laboratuvara girmek gerekmektedir. Nesne, deney ve gözleme tabi tutulduktan sonra belli çıkarımlar elde edilerek bilime hizmet eder hale getirilmektedir. Ancak deney ve gözlem bilim yapmanın ön koşulu olsa da ilk koşulu değildir. İlk başta “planlama” gelmektedir. Öncelikle yapacağımız tüm eylemlerimizi planlarız. En genel tabiriyle planlama, belli bir amaç uğruna kaynakların doğru ve etkili bir şekilde kullanılması ön hazırlığını içeren bir süreçtir. Temel çaba, bu sürecin öngörülen sonuca götürmesi üzerinedir. Ancak bu sonuca ulaşmak için Friedmann'ın da bahsettiği belli aşamaların da olması gerekmektedir. Bu aşamaların hepsi, zorunlu ya da bilinçli oluşmamaktadır. Bunlardan ilki, amaçların ve hedeflerin formüle edilmesidir. İkinci aşama, beklenen sonuçlara ulaşmak için alternatif yolların da belirlenmesidir. Üçüncü aşama, her alternatifin meydana getireceği sonuçlar kümesinin ortaya çıkarılmasıdır. Dördüncü aşama, sonuçların beklenen hedeflere ve diğer önemli değerlere göre karşılaştırmalı ele alınmasıdır. Beşinci aşama, alternatifler arasında bir tercih yapmaktır. Altıncı aşama, bu kararın uygun koşullar altında uygulanması ve yedinci aşama, yapılan değerlendirmelerden doğan geri besleme süreciyle beraber yeni duruma karşı yapılacak

getirir.” Cevizci, a.g.e., s. 319-320. Ayrıca nihilizm ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Bülent Diken, *Nihilizm*, çev. Aylin Onocak, 1. b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

⁸⁸ Allan Megill, *Aşırılığın Peygamberleri*, çev. Tuncay Birkan, 2. b., Ankara: Ayraç Kitap+Evi, 2008, s. 67.

⁸⁹ Berman, a.g.e., s. 37-38.

hamleleri belirlemektir.⁹⁰ Sosyal hayattaki en küçük bir planlama dahi, bu aşamaların tamamından olmasa bile belli düzeylerde bir kısmına nüfuz etmekte ve bir planlama hüviyeti kazanmaktadır. Bunun, aslında modern dünyada her şeyin belli bir kurala göre tasarlanmasıyla ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü planlama, hayatın en küçük yapıtaşında dahi kendine yer bulabilmektedir. Modern teknik, modern dönem, bunu akıllara kazımaktadır. “Planlama olmadan gelişme olamaz.” Planlama ya da daha genelinde merkezi planlamanın, modern dönemde çözebileceği sorunlarda olacaktır elbet ancak bu durum, toplumsal hayatın her aşaması için geçerli değildir.⁹¹ Ancak modern dönem, bu kural ağını zorunlu kılmaktadır.

Bu kuralı belirleme isteği, en çok da iktidarların ilgisini çekmiştir. Modern ve modern öncesi dönemlerdeki tüm iktidarları, bu kategoriye dâhil edebiliriz. Çünkü her iktidar, belli kurallar çerçevesinde yönetmek ister ve kendisine muktedir olunmasını talep eder. Bununla ilgili olarak Bauman şunu söylemektedir:

Görünüşte sınırsız güç artık, toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirme deneylerine girişmenin çekiciliğine kapılan mutlak monarkta toplanmıştı; toplumsal yapı ise, iktidarın çok geniş çaplı araçlarıyla karşılaştırıldığında artık işlenebilir ve esnek yapıda görünmektedir. Ancak bu, daha iyi bir toplum için büyük bir tasarımı zorunlu kılmıştır; uzmanlara, danışmanlara, “daha iyi bilenler”e gereksinim vardır.⁹²

Burada bahsedilen sınırsız güç; her tür politik, sosyal, ekonomik vs. alanlardaki iktidarların planlama gücüdür. Modern döneme geçiş ile birlikte bu gücün şiddeti, kimliği ve çeşitliliği de artmıştır. Bireyin yaşamının her alanı, bu gücün etkilerini hissedebileceği birer mekân haline gelmiştir. Örneğin; iktidar bekletir. Bu bile kendisinin, diğerlerinden farklı olduğu izlenimini onların hafızalarına kazımak için etkili yöntemlerinden biridir. Her iktidar bunu yaparken belirli araçlar kullanır. Örneğin Charles Tilly’den iktibas eden Scott’a göre:

⁹⁰ John Friedmann, *Planning in the Public Domain: From Knowledge to Action*, Chichester: Princeton University Press, 1987. s. 78.

⁹¹ Hayek, *Kölelik Yolu*, s. 77-78.

⁹² Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, çev. Kemal Atakay, 3. b., İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s. 48-49.

Modern ulus-devletin kurucuları bir halkı ve coğrafyayı yalnızca tanımlamak, gözlemlemek ve onların haritasını çıkarmakla kalmaz; kendi gözlem tekniklerine uyacak şekilde onları şekillendirmeye de çalışır.⁹³

Burada bahsedeceğimiz ve Hayek'in şiddetle karşı çıktığı araç, planlamadır. Ancak bu planlamalar, sonucun daha iyi hale gelmesi beklenen ve bu sonuca giderken geçilen tüm süreçlerin birim zamanda en yüksek kârı vereceği türden bir faaliyet olmaktan ziyade iktidarın elindeki gücü, planlamayı kendi ideolojisine hizmet edecek bir aygıt olarak dönüştürdüğü planlamalardır. Ancak planlama gücünü elinde bulunduran iktidar, her koşulda iktidarına muktedir olanları belirlemek için bu gücü kullanmaz. Bazen de bu gücün kendisinde olduğunu göstermek için kullanır.⁹⁴ Bu noktada Hayek'in, diğer eylemlerden ayırt edilebilmesi açısından yapmış olduğu planlama tanımı, önemli bir noktaya değinmektedir. Hayek'e göre:

Günlük dilde “plânlama” sözcüğü ile varolan kaynakların dağılımına ilişkin kararlar kompleksini ifade ediyoruz. Bu anlamda, tüm iktisadî faaliyetler plânlamadır; ve birçok insanın işbirliği içinde olduğu bir toplumda plânlama, kim yaparsa yapsın, ilkin plânlamacıya değil de başka birisine verilse de, sonunda plânlamacıya ulaştırılması gereken bilgiye dayanmak zorundadır.⁹⁵

Planlamanın yegâne konumu, iktidarın ideolojisinin yürütücüsü olmasıdır. Planlama hususunda bir iktidardan bahsediyorsak eğer bu durum, planlamanın merkezi olma hüviyeti kazandığı anlamına gelmektedir. Planlamayı kimin yapacağıyla ilgili olarak Hayek:

Tartışma, plânlamanın, tüm iktisadî sistem için merkezî olarak bir otorite tarafından mı yapılacağı, yoksa birçok birey arasında mı dağılacağı problemidir. Çağdaş tartışmalarda kullanıldığı anlamda plânlama, merkezî plânlamadır -tüm iktisadî sistemin bütün bir plânla kontrolüdür.⁹⁶

Hem bu metnin eleştirmiş olduğu noktadan hem de Hayek'in fikir dünyasından hareketle üzerinde durulması gereken planlama, merkezi otoriteye haiz olan planlamadır. Merkezi olması ise onun köktenci ve kesin yargılara dayandığı kabulünü vermektedir. Bu kontekste Hayek'in özgür bireyi, merkezi planlamalar ile özgürlükleri alıkonulan bireye

⁹³ Scott, a.g.e., 139.

⁹⁴ Bauman, a.g.e., s. 63.

⁹⁵ Friedrich von Hayek, “Bilginin Toplumda Kullanımı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, çev. Turan Yay, S. 46, 2007, s. 154.

⁹⁶ a.g.m., s. 154.

dönüşmektedir. Çünkü özgürlüğü tahsis eden değerler, ideolojik merkezi planlama kanalları ile rafa kaldırılmaktadır. Hayek, bireyin özgürlüğüne en büyük engellerden birini, serbest piyasadaki rekabetin ortadan kaldırılması olarak değerlendirmektedir. Çünkü ona göre rekabet, talimat veya emirle gerçekleştirilmeyecek şekilde davranışların değiştirilmesini ifade etmektedir⁹⁷ ve tek bir kader değil bir seçimler kümesi sunmaktadır.⁹⁸ Aslında buradaki atıf, rekabet sistemi içerisindeki kendiliğinden doğan düzenedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hayek'in liberalizm anlayışı, sadece bir düzen değil, aynı zamanda toplumsal bir ahlâki değerler kümesine de sahip olmaktadır. Bu noktadan bakıldığında, sadece bireylerin var olduğu rekabet sistemi dahi içerisinde spontane öğeler barındırmak durumundadır. Bu kendiliğindenliğin bozulması ise bizi sosyolojik eleştiriye tabi tutulacak olan merkezi planlamalara götürmektedir.

2. MERKEZİ PLANLAMA VE SOSYOLOJİK ELEŞTİRİSİ

“Dil mi düşünceyi doğurur yoksa düşünce mi dili doğurur?” Düşünce tarihi boyunca tartışılmış bir mefhumdur bu. İlkokul kitaplarımızda insanları hayvanlardan ayıran şeyin “düşünmek” olduğu yazılmıştır. Bugün bildiğimiz anlamıyla bizi diğer canlılardan ayıran nokta, irade sahibi bir düşünce ortaya koyabilmek ve bunu eylemlere dökabilmektir. Bu, insan türünün nevi şahsına münhasır bir erdemidir. Yazıyı icat etmek de düşüncenin ürünüdür atom bombasını atmak da, kansere bulunan tedavi de düşüncenin ürünüdür soykırım da. Ancak her şeyin bir başlangıcının olduğu gibi düşüncenin de bir başlangıcı vardır. “Düşünmeye başlamak kelimeler üzerinde düşünmekle başlar.”⁹⁹ der, Cemil Meriç ve şöyle ekler: “Düşünmek, evvelâ düşünceleri düşünmek, sonra da onların tesirinden kurtulmaktır.”¹⁰⁰

Düşünmek, saf bir erdem olarak uzayda asılı duran bir şey değildir. Düşünmek, her türlü bireysel veya toplumsal uyarının bir arada harmanlanması ile oluşan bir harmonidir. Bireyi nasıl ki sosyolojik bir perspektifte ele alırken, onu bulunduğu

⁹⁷ Friedrich von Hayek, “Competition as a Discovery Procedure, çev. Marcellus S. Snow, *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, C.V, S. 3, 2002, s. 19.

⁹⁸ Hayek, *Kölelik Yolu*, s. 134.

⁹⁹ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 18. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2016 s. 194.

¹⁰⁰ a.g.e., s. 196.

kontekstten koparamıyorsak, düşünce de aynı şekilde bulunduğu kontekstten koparılamaz. O halde Cemil Meriç'in bahsettiği şekliyle düşünmeye başlamak, öncelikle düşünceleri etkileyen şeyleri düşünmekle başlar. Aslında düşünceyi etkileyen her şey sosyolojiktir. Hüsamettin Arslan kültürü "İnsan elinin değdiği her şey kültürdür."¹⁰¹ şeklinde tanımlamaktadır. Kültür, sosyolojiktir. Düşüncenin de insan eliyle var olduğu kabulünden hareket edersek, o halde, düşünce de tüm bağlamlarında sosyolojik olacaktır. En kesin yasalara dayanan bir alanda dahi bilim adamı laboratuvara girerken onun etkileyen tüm toplumsal fikirleri, ideolojileri önlük gibi bir kenara asamaz. Düşüncenin ortaya çıkardığı ürünler ne kadar sosyolojikse onun hazırlanma süreci de o kadar sosyolojiktir. O halde merkezi planlamalar da sosyolojik düşüncelerin bir tür sonuçlarıdır. Çünkü tam da merkezi planlamalar; insan ve toplumla, insan ve kurumlarla, insanın kurumlarla ilişkisiyle ilgilidir ve tam da merkezi planlamalar bu yüzden düşünceyle ilgilidir.

"İnsan kucağında yaşadığı toplumdaki sınırlanamaz, sınırlırsa okunmaz ve anlaşılmaz."¹⁰² der, Cemil Meriç. Bu durum; toplumla ilgili, toplumsal alanla ilgili bir durumdur. O halde topluma dokunan entelektüelin de merkezi planlamaya maruz kalan toplumu anlaması gerekmektedir. En temelinde entelektüelin yapması gereken şey, sadece olan biteni izlemek değildir; aynı zamanda anlamaktır da. Toplumun marjiniinde durup hem topluma temas etmeli hem de onu anlayacak kadar da mesafeli durmalıdır. Toplumun geleneğinden beslenip hem onu anlamlandırırken hem de bu gelenekten yararlanmalıdır. Çünkü gelenek, toplumun sorgusuz sualsiz kabul ettiği değerler bütünüdür. Bu yüzden gelenekten beslenmek, aynı zamanda toplumdaki da beslenmektir. Ancak gelenek, Hüsamettin Arslan'a göre modern çağa geçişimizle beraber bilimin karşı kutbuna itilmiştir. Bu noktada gelenek, artık kurtulması gereken bir şey haline gelmiştir. Çünkü bilim, bize geçmişe değil geleceğe bakmamız gerektiğini söylemektedir. Ancak gelenek, modern çağın aydınına göre geçmişe kısıp kalmaktadır.¹⁰³ Modern çağın aydını, halka ayna tutan geleneği benimsememektedir. Halkın geleneğini

¹⁰¹ Hüsamettin Arslan'ın Sosyolojiye Giriş ders notlarından alıntılanmıştır.

¹⁰² Cemil Meriç, *Bu Ülke*, 51. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 60.

¹⁰³ Hüsamettin Arslan'ın "Nisbet'in Sosyolojik Düşünce Geleneği'ne Derkenar: Etik Cemaat" yazısından alıntılanmıştır. Robert Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev. Yusuf Kaplan, 1. b., İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013, s. XIII, XIV.

benimsememektedir. Ancak gelenek, tam da bu yüzden toplumsal bir şeydir ve tam da bu yüzden sosyolojiktir.

Sosyolojik bir düşünceye hüviyetini veren şey, onun toplumsal olana ne denli nüfuz ettiğiyle ilişkilidir. Merkezi planlama kaidesi, toplumsal alanın tamamını bir ideolojik kalıpla dönüştüren ve yine bunu toplumsal olan için yaptığını vadeden bir eylemdir. Bu yüzden planlamalar ve daha önemlisi merkezi planlamalar, toplumsal hayatın her aşamasında vardır ki yine merkezi planlamalar, tam da bu yüzden sosyolojiktir.

Merkezi planlama kavramı ilk etapta kurtulunması gereken bir kavramdan ziyade, daha çok bireylerin veya toplumun her türlü eylemlerini düzenli bir şekilde yapmalarına yarayabilecek bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aksine plansız yaşamak ise bize, negatif bir anlam yapısına sahip bir halde sunulmaktadır. Her kesim tarafından bir planlama ve değişimden söz edilmektedir. Ancak bu değişimin nasıl ve ne yönde olacağına dair söz ve yaptırım hakları, gücü elinde bulunduranlar tarafından sağlanmaktadır. İlerleme ile salt değişim arasındaki farkı anladığımız anda merkezi planlama çabalarının gerekli olduğu söylenebilir. Değişimin kaçınılmaz olduğunu biliyoruz ancak değişimin, aslında düşüşü de temsil edebileceğini bildiğimiz için bu konuda bir şeyler yapmaya yönlendiriliyoruz.

Hepimiz değişimin yönüne ve hayatımızın bireysel planlamasına dikkat etmemiz gerektiği konusunda hemfikir olsak da *planlama* kelimesi oldukça büyük belirsizlikler taşımaktadır. Planlama, toplumsal hayat için yararlı mıdır yoksa zararlı mıdır? Bu kontektsten bakıldığında planlama: “merkezî otoritenin elindeki iktidarı hudutsuz derecede daha tehlikeli kılmaktadır.”¹⁰⁴ Hayek’e göre bu durum da planlama için bir ihtimaldir. Hatta ihtimalden de öte, gerçekleşmesi neredeyse kesin bir yoldur.

Bir başkası için planlama yapmak, kişinin kendisi için yapılan planlama ile taban tabana zıt faktörleri içerebilmektedir. Birey, kendi hayatı için planlama yaparken planlama nesnesinin tüm iç görüşüne hâkimdir. Ancak bir başkası hakkında yapılan planlama, her zaman yeterli bilgi eksikliğini doğurmaya muktedirdir. Dahası, bireyin yaşamı organiktir. Grubun, şehrin ya da devletin yaşamı ise -yalnızca mecazi anlamı

¹⁰⁴ Hayek, a.g.e., s. 83.

dışında- inorganiktir. Devlet planlamasında inisiyatif, hükûmet yetkilileri tarafından alınırken bireysel planlamada inisiyatif, yine bireye aittir. Bu, analiz edildiğinde önemli bir fark teşkil etmektedir. Planlama faktörü; kişiye, yere, zamana, tarihe bağlı olarak değişiklik gösterme eğilimindedir. Bu noktada şunu da söylemekte fayda vardır: Merkezi planlama kavramı, içerisinde bir merkezileşme amacı güttüğünden ötürü adem-i merkeziyetçilik ile de beraber düşünülebilir. Ancak adem-i merkeziyet, gücün merkezden alınarak yerel yönetimlere yayılmasını hedeflerken, merkezi planlama gücü tek bir yerde toplamaktadır. Hayek'e göre merkezi planlamanın kurtulması gereken bir şey olması da bundan beri gelmektedir.

Tarihsel süreçte planlama kavramının içeriği ve onu uygulayan özne de değişmiştir. Ancak modern dönemde bu özne kim veya ne olacaktır? Bununla ilgili olarak Bauman:

Aslında erken modern çağda olan şey, gözetim gücünün geleneksel faillerinin iflas etmesiydi. O nedenle, disipline dayalı denetim, geçmişte olduğu gibi sıradan bir şey olarak yapılamazdı. Artık bu sorun görünür hale gelmişti, özenle ele alınması, tasarlanması, örgütlenmesi, idare edilmesi ve bilinçli bir biçimde üzerine eğilinmesi gereken bir şeydi. Bu görevi yerine getirecek yeni, daha güçlü bir fail gerekiyordu. Yeni fail devletti.¹⁰⁵

Devlet -özelinde modern devlet- değişim, dönüşüm ve planlamanın ana taşıyıcısı rolüne bürünecektir artık. Devletler için modern dönemde merkezi planlama, bir kaçış rampası değil; güvenli, uğrak bir liman haline gelecektir. Merkezi planlama, çağdaş kültürümüzün kabul edilmiş bir parçası gibi görünse de meselenin sonu da değildir. Merkezi planlamanın ciddi problemler içerdiğini ve bu problemlerin temelde entelektüel olduğunu anlamak için yeterince eleştirel olmak gerekmektedir. Bazı planlamalar, insan girişimine içkin olsa da ne tür bir planlamanın haklı ve hayata geçirilmesi ne denli gerekli olduğunu dikkatlice sormamız gerekmektedir. Belki de bireysel planlamayla ilgili konular, devlet planlamasıyla ilgili olanlardan kökten farklıdır. Başkaları için plan yapmak, kendimiz için plan yapmakla karşılaştırılabilir mi? Başkalarının hayatlarını planlama görevine kim layıktır? Bu sorular dikkatli bir şekilde ele alınmayı gerektirir, ancak önce planlamanın çağdaş bir deneyde doruğa ulaşan tarihsel gelişime bakmalıyız.

¹⁰⁵ Bauman, a.g.e., s. 55.

Bu tarihsel gelişim ve merkezi planlama ile ilgili öncelikli olarak James C. Scott şunu söylemiştir:

Aniden, kalıcı soyadlarının yaratılması, ağırlık ve ölçülerin standartlaştırılması, kadastro ve nüfus kayıtlarının tesis edilmesi, mülkiyet hakkının yaratılması, dilin ve hukuki söylemin, kent planının ve ulaşım düzenlemesinin standartlaştırılması gibi tamamen farklı süreçler okunaklılık ve basitleştirme çabaları olarak makul görünmeye başladı.¹⁰⁶

Bu durumu sadece yukarıda geçen kıstaslarla sınırlandırmak, meselenin öznesinin ıskalanmasına neden olabilir. Askerlik ve eğitim gibi bir devletin sürekliliğini intiba eden faaliyetler de merkezi planlamaya tabii olan faaliyetler arasında gösterilebilir. Tüm bu kavramlar ve yapılar, devletin gerek planlamasını gerekse yönetmesini en müktedir kılan kavramlar olarak gündelik hayatlarımızda dahi işlevlerini sürdürmektedirler. Çünkü bu kıstaslar, her türlü bireyi, toplumsal hayat içerisinde görünür kılan yapılardır. Görünürlük, bu kontekste iktidarın en çok kullandığı yöntemlerden biri haline gelmektedir. Örneğin Bauman'a göre "(...) işsiz olmak, toplumsal denetimden kaçmak, 'toplumsal açıdan görünmez' kalmak demektir."¹⁰⁷ Gücü elinde bulunduran devlet bu noktada belirlemeyi ve görünürlüğü istikrarlı bir şekilde etkin kullanmak durumundadır. Bunu da yapacağı en bilgin yöntem, planlamadır.

Bir devlet veya herhangi bir merkezi planlama gücüne sahip grup, örgüt, yönetici kademesi vs. merkezi otoritesini kullanmadan planlamayı yapamaz. Ancak bu gücün kullanım düzeyi, otoriteden otoriteye farklılıklar gösterse de her durumda planlanan ve kısıtlanan bireyin özgürlüğüne kast olarak sonuçlanmaktadır. Bu noktaya Hayek bir şerh düşmektedir. İstisnai durumlarda –ki bu durumlar Hayek'e göre savaş, geçici felaketler vs.- bireysel özgürlükler belli mühletle rafa kaldırılabilir. Bunu da şöyle açıklamaktadır: "Bu, uzun dönemde özgürlüğümüzü korumamız için ödememiz gereken bir fiyattır."¹⁰⁸ Devletlerin ulusal ve uluslararası geleceklerini ihtiva eden bu gibi önemli konularda bireysel haklar, uzun vadede kullanılabilmesi için kısa vadeli olarak azaltılabilmektedir. Ancak sosyalist devletlerde tüm vadeler tamamen bir kısıtlamaya çıkmaktadır. Çünkü sosyal yaşamın her anı, bu merkezi planlama ağlarına maruz kalmaktadır.

¹⁰⁶ Scott, a.g.e., s. 14.

¹⁰⁷ Bauman, a.g.e., 54.

¹⁰⁸ Hayek, a.g.e., s. 257.

Teorik olarak sosyalist ülkelerde merkezi planlamanın tüm imkânlarından yararlanılırken, liberalizmin hâkim olduğu ülkelerde bu güç kullanımı nispeten daha aza indirilmekte hatta teorik olarak bu güç kullanımı sıfırlanmaktadır.¹⁰⁹ Bauman, tam da bu konuyla ilgili olarak şunu söylemiştir:

Üzerinden geleneğin pespaye giysileri çıkarıldığında halk, “kendisi olan insan”ın o saf, eski durumuna, insan soyunun ibret alınacak birer örneği durumuna indirgenmiş olacaktır. O zaman yalnızca bir niteliği paylaşacaklardır: Sonsuz işlenme, biçim verilme, kusursuzlaştırılma kapasitesi.¹¹⁰

Hâkim görüşün aksine gelenek; bireyi, toplumu, halkı yani aslında hem tek tekleri hem de bütünü aynı olmaktan korumaktadır. Gelenek, içerisinde farklılıkları barındırmaktadır. Gelenek, kolektif olmayı ancak aynı olmadan yaşayabilmeyi mümkün kılmaktadır. Bu minvalde düşünüldüğünde gelenek, toplum için büyük bir önem ihtiva etmektedir ve bu noktadan baktığımızda Bauman, geleneğin kaybolmasıyla beraber oluşan boşluğu güç ve otoritenin dolduracağı fikrini sunmaktadır.

(...) halk gerçekten de kendisini çıplak ve aciz, yaşamın meydan okuyuşuna karşı koyacak ve kendi hayatta kalma koşullarını yeniden üretebilecek becerilerden ve cemaat desteğinden yoksun durumda buldu. Yapay olarak yaratılan bu boşluğun doldurulması gerekiyordu; çaresizlerin bir lidere, körlerin yol göstericilere gereksinimi vardı.¹¹¹

Gelenek, hem bu boşluktaki lider hem de yol göstericinin kendisidir. Ancak geleneğin geri plana itilip unutulması ile beraber modern iktidar, bu boşlukta var olmuştur. Geleneğin bireyi işlediği gibi o da bireyi kendi ideolojisine hizmet etmesi için şekillendirmiştir. Gelenek, bu noktada önemlidir çünkü savunma mekanizması görevi üstlenmektedir. Çünkü gelenek, tam da Hayek’in bahsetmiş olduğu gibi kendiliğinden doğmaktadır. Ancak geleneğin yok olmasına müteakip yeniden inşa yetkisini, kurucu akıl üstlenmiştir. Bu noktada kurucu aklın kullandığı bir güç vardır ki bu güç, tam olarak

¹⁰⁹ Eğer bu noktada bir güçten bahsedilecekse bu güç Hayek’e göre hukukun üstünlüğü olmalıdır. Devlet, güç kullanımı noktasında hukuku bir araç olarak kullanamaz. Devletin yegâne görevi, hukukun üstünlüğü ilkesinin yürütücüsü olmaktır.

¹¹⁰ Bauman, a.g.e., s. 85.

¹¹¹ a.g.e., s. 86.

sınırsız dönüştürme ve şekillendirme gücüdür.¹¹² Bu gücü daha fazla sosyolojik eleştiriye maruz bırakacak şey ise onun, merkezi olmasıdır.

2.1. MERKEZİ PLANLAMA GARABETİ

Moderniteye geçiş ile beraber geleneksel olanla bağlarımızı koparmaya başladık. Bu durum, akabinde gerek bireyi gerekse toplumu, yaslanabilecekleri kayalar aramaya zorunlu bıraktı. Bireyler, suni veya doğal, ayakları üzerinde durabilecekleri katı bir zemin aradılar. Katı olan her şeyin buharlaştığı bu modern dönemde bireyin bu yalnız, değersiz ve havada asılı kalması durumu, bugün iktidara sahip tüm organlar tarafından hoşnutlukla karşılanmıştır. Planlama ve yönetme yetkisine sahip tüm sistemler, bu boşluğa hücum ettiler. Buradan hareketle *merkezi planlama* kavramı, en çok üzerinde düşüneceğimiz ve irdedeceğimiz kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu kavram veya güç diye adlandıracağımız şey, özellikle modern dönemde, sosyal olan tüm alanların içerisinde kendisine başköşede yer bulmaktadır.

Modernlik, bu açıdan bakıldığında bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlangıcı belirli olup henüz tamamlanmamış olan bir süreç. Sanayi Devrimi ile gerçekleşen büyük atılımlar, teknolojik gelişmeler, bilimsel ilerlemeler, kentlere olan yoğun göçler... İnsanların, hayatlarını bilimsel gelişmelerin sonuçlarına göre belirledikleri bir çağa bakmaktayız bu noktada. Bilimsel ilerleme, insanların artık her şeyin daha iyiye, daha kusursuza doğru gideceği illüzyonuna inanmalarına neden olmaktadır. Francis Bacon'ın "Bilgi güçtür." sözü, insan hayatının orijin noktasına gelmektedir. Ancak bunu, sadece dağın görünen kısmı olarak niteleyebiliriz. Asıl dikkat edilmesi gereken nokta, hep de gözden kaçırdığımız noktadır. Artan nüfuslarla beraber oluşan sıkıntılar, hastalıklar, salgınlar, plansız kentleşmeler, büyük teknolojik savaşlar ve getirdikleri yıkımlar, gaz odaları, atom bombaları... Daha sayamayacağımız birçok sorun, karşımızda durmaktadır. Bu kontekst, aynı zamanda merkezîyetçi eylemlerin de en hızlı yayıldığı zamandır. Çünkü birim zamanda en yüksek kâr almak isteyen iktidar, bu uğurda elindeki her türlü kaynağı kullanmaktan çekinmemektedir. Örneğim; II. Dünya

¹¹² Charles Tilly *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990* kitabının Doğrudan Yönetim (*The Institution of Direct Rule*) bölümünde, Avrupa'daki kurucu aklın şekillendirici etkisini, doğrudan yönetime geçişe bağlar. Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*, 1. b., Cambridge: Basil Blackwell, 1990, s. 103-126.

Savaşı sırasında Adolf Hitler'in Auschwitz'de Yahudilere yapmış olduğu soykırım, iktidarın denetleme ve planlama için etik ve ahlaki değerleri ne oranda çiğneyeceğinin en açık örneğini bizlere vermektedir. Bununla ilgili olarak Bauman şunu söylemiştir:

Yahudilerden kurtulma işi için daha başka, daha etkili bir uygulama yolu bulunmuştu: Bu özgün ve yeni gelişen sonuca en uygun ve verimli yol olarak, fiziksel yok etme seçildi. Artık gerisi, devlet bürokrasisinin çeşitli bölümleri arasındaki işbirliğine, dikkatli bir planlamaya, uygun teknoloji ve teknik donanımın tasarlanmasına, bütçe hazırlamaya, gerekli kaynakların hesaplanıp harekete geçirilmesine kalmıştı: Bunlar gerçekten de olağan ve duygusuz bürokratik işlemlerden ibaretti.¹¹³

Bu noktada Holokaust'a giden yol, tamamen bürokratik işlemlerin basamakları kullanılarak yapılmış eylemler dizisidir. Bu soykırımı uygulayan insanlar, bu eylemi gerçekleştirirken herhangi bir ahlaki sorumluluk duymadan, tamamen görev bilinciyle yapmaktaydılar. Auschwitz örneği bize göstermektedir ki planlama ve denetim, merkezi bir gücü içerisinde barındırdığında ve bunu resmi olan kanallar aracılığıyla yaptığında hem yıkımı sağlamakta hem de buna inanan kitleler yaratmaktadır. Ari Alman ırkını yaratma ideali güden Almanya'nın -özellikle Avrupa'ya baktığımızda- yaraları sarılamaz yıkıntılara neden olduğu görülmektedir. Hayek'in eleştirmiş olduğu yanlışa düşen Almanya, denetleme ve planlama yoluna giderken planlamanın garabetine uğramış ve şu an da tarihin tozlu sayfalarında kendilerine yer edinmişlerdir. Bu noktada Hayek, Almaya üzerinden sadece ekonomik bir merkezi planlama eleştirisi yapmaktan ziyade siyasi bir merkezi planlama eleştirisi de yapmaktadır. Hayek'e göre:

Devlet bütün iktisadî hayatı bir plân dâiresinde idare etmeye kalkıştı mı, muhtelif toplulukların ve fertlerin lâyük oldukları sıra ve mevkilerin tâyini meselesi, ister istemez en mühim siyasî mesele hâline gelecektir. Şu veya bu şahsa ne bahşedileceğini sâdece devlet kuvvet ve iktidarı tâyin edeceğine göre, herkes var gayretiyle bu idareci kuvvete iştirak etmeye çalışmakta fayda görecektir. Her iktisadî veya içtimaî mesele, aynı zamanda siyasî bir mahiyet alacaktır. Zira davaların hâlli her şeyden önce zorlayıcı kuvvete kimin sâhip olduğu ve her hususta hangi adamların kanaatlerinin ağır bastığı meselesine bağlı olacaktır.¹¹⁴

Hayek'e göre zorlayıcı devlet, sadece ekonomiyi kontrol etmekten ziyade sosyal hayatın tüm alanlarını, hukuku, bireyi de kontrol etmektedir. Aynı zamanda "kim kime

¹¹³ Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holokaust*, çev. Süha Sertabiboğlu, 1. b., İstanbul: Alfa, 2016, s. 45.

¹¹⁴ Hayek, a.g.e., s. 153.

nerede ne plan yapacak, devletin iç ve dış siyasetinde ne gibi bir yol izlenecek, kim hangi konuma gelecek” gibi sorular, merkezi planlamacı bir devlet tarafından cevabının gayri ahlâki yollardan verileceği sorular olarak karşımıza çıkmaktadır.

“‘Zamanı kontrol’ sadece kapitalist girişimlerin değil genelde bürokrasinin karakteristik özelliğidir.”¹¹⁵ der Weber’den iktibas eden Giddens ve bürokrasinin temel özelliklerini yine Weber’in bürokrasi tanımlamalarından ilham alarak George Ritzer şöyle sıralar: Verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim.¹¹⁶

Özellikleri göz önüne alındığında bürokrasi temelde merkezi planlama ile yakın ilişkiler içerisindedir. Çünkü bürokraside de denetim ve maksimum kâr amacı vardır. Ayrıca iktidarın denetleme gücünü elinde bulundurması her iki noktada da paralellik göstermektedir. Bununla ilgili olarak Devlet Gibi Görmek kitabında Scott, Paris şehir planlaması üzerinden şu örneği vermektedir: 19. yüzyılda Georges-Eugene Haussmann,¹¹⁷ Paris şehrinin belli nedenlerden ötürü yeniden planlanması noktasında yetkilendirilmiştir. Bu planlamaya, çok yüksek miktarda kaynaklar ayrılmış ve sosyolojik sonuçları hesaba katılmadan sadece güvenlik ihtiyacı ön plana alınmıştır.

Şehir planlamasındaki amaç, hem şehri daha okunaklı daha yönetilebilir bir hale getirmek hem de güvenliği en üst düzeyde sağlamaktır. Bu planlamanın temelinde, güvenlik ihtiyacı yatmaktadır. Çünkü şehrin yapısı, halk ayaklanmalarına müdahale noktasında güvenlik güçlerinin işini zorlaştırmakta ve ayaklanmacılara kaçış için vakit yaratmaktaydı.

Haussmann, bu planlamayı yaparken şehrin tarihi dokusuyla veya içerisinde yaşayan halkın farklı sınıflardan olduğuyla ilgilenmemekteydi. Temel amacı, güvenlik güçlerinin bu ayaklanmalara ne sürede müdahale ettiğiyle ilgiliydi. Bunu yaparken de şehrin dar cadde ve bulvarlarını baştan tasarlamının ve yeni sokaklar yaratmanın kalıcı bir çözüm yolu olacağı düşüncesindeydi. Ayrıca bu yolla, şehrin daha sağlıklı ve estetik olacağı, aynı zamanda iş gücü ve ticaretin de artacağı fikrindeydi. Ancak burada atlanılan nokta, şehri estetik açıdan yeniden yaratırken tarihinin ve kültürünün öldürülmesiydi. Bu

¹¹⁵ Anthony Giddens, *Toplumun İnşası*, çev. Ümit Tatlıcan, 1. b., Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020, s. 194.

¹¹⁶ George Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, çev. Şen Süer Kaya, 3. b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 36-39.

¹¹⁷ Baron adıyla da bilinen politikacı ve şehir planlamacı. Paris’in bugünkü görünümüne kavuşmasına öncülük etmiştir.

durumun modern çağda her şeyin sahne gösterisine dönüşmesiyle doğrudan paralellik gösterdiği söylenilebilir.¹¹⁸ Çünkü amaç, sadece görünen şeyle ilgilenmektir. Görünmeyen olan, ancak aslında o şeyi var eden şey ise tali olarak ilgilenilecek noktadır.

Tüm bu merkezi planlama sonucu oluşan yeniden yaratım faaliyeti, içerisinde sosyolojik eleştiriye tabi tutulabilecek noktalar da barındırmaktaydı. Okunaklılık açısından Haussmann muazzam bir iş ortaya çıkarmış olsa da yerel halkın bunun sonucunda yaşamış oldukları sorunlar büyük bir önem arz etmemekteydi. Kurucu bir akılla inşa edilen şehir, yerel halkın şehirden dışarıya sürülmesi sonucunu doğurmaktaydı. Planlamadan önce, her türlü sınıftan insanın bir arada yaşadığı Paris şehri, planlama ile beraber sadece üst sınıfın merkezde, alt sınıfların ise şehrin dışında yaşadıkları bir yer haline gelmişti. Bu yolla ötekileştirilen halk, şehrin dışında gettolaşmış ve şehrin kendiliğindenliğinden koparılmıştı.¹¹⁹ Planlamanın ideolojik dinamosu, birim zamanda maksimum kârı elde edebilmek için gözden çıkarılacak bir nesne olarak fakir halkı belirlemişti. Bugün baktığımızda Paris şehri, muazzam bir planlamanın ürünü olarak karşımıza çıksa da bu şanına kavuşmak için görmezden geldiği noktalar, Hayek'in kendiliğinden doğan düzen kavramı açısından ama daha genelinde sosyolojik açıdan bir hezimet olarak görünmektedir. Paris şehrindeki fakir sınıf, Bauman'ın bahsetmiş olduğu aylaklara tekabül etmektedir.

Aylaklar, köylerin ve kentlerin oluşturduğu ağ açısından fazlalık kişilerdi. (...) Yasa koyucular, kısa sürede meselenin özünün, aylakların “yerel gözetim yoluyla denetim” ağları dışında kalma konusundaki korkunç yetileri olduğunu fark ettiler. (...) Bu nedenle, yasa koyucular dikkatlerini efendisiz insanların “görünürlük”ünü artırma, böylece onları gözetlenebilir hale getirme araçlarına çevirdiler.¹²⁰

¹¹⁸ Bu fikre paralel olarak Notre-Dame'ın Kamburu kitabında Victor Hugo, estetiğin bir yaratım sonucunda değil tarihsel süreçte kendiliğinden oluşabileceğini söylemektedir. Bir planlama ve yeniden inşanın sonucu, sancılar içindeki insanların yaratmış oldukları düzene tekabül etmemektedir. “Zaman mimardır, halksa duvarcı ustasıdır...” Victor Hugo, *Notre-Dame'ın Kamburu*, çev. İsmet Birkan, 15. b., İstanbul: Can Yayınları, 2020, s. 154-155.

¹¹⁹ Scott, a.g.e., s. 104-110. Ayrıca Scott'ın bahsetmiş olduğu bu öreği Niccolo Machiavelli'nin *Prens* adlı kitabındaki iktidarın güvenlik ihtiyacı altında da değerlendirebiliriz. Paris şehir planlaması bize, iktidarın güvenlik için halkın içerisinde öteki yaratılması sonucunu önemsemediğini göstermektedir. Buna benzer olarak Machiavelli, iktidarın sevilmeğe korkulacak bir yapı olarak görünmesinin daha uygun olacağını düşünmektedir. Çünkü bu durum, iktidar için ya da diğer tabirle merkezi planlamacı için, kurucu akıl için daha güvenli bir ortam yaratacaktır. Niccolo Machiavelli, *Prens*, çev. Kemal Atakay, 22. b., İstanbul: Can Yayınları, 2018, s. 97-100.

¹²⁰ Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, s. 56-57.

Hem Paris şehir planlaması örneğinde hem de Bauman'ın bahsetmiş olduğu aylaklar benzetmesindeki sahipsiz ve kimliksiz insanlar, toplumda tedirginlik yaratmaktaydı. Nerden geldikleri, ne yaptıkları ve toplum için ne faydaları oldukları belirsizlik içerisindeydi. Bu yüzden de merkezi planlamanın nesnesi olmaya en aday kişiler olarak onlar karşımıza çıkmaktadırlar. Çünkü pozitivist idealleri olan merkezi planlamanın her zaman dışarıda bıraktığı şey, kesin olmayan ve denetimden uzak olan şeylerdir. Bununla ilgili olarak Bengül Güngörmez, Aydınlanmacıların fikirlerini şöyle ifade etmiştir:

Toplum için faydalı görünen fikirler ve insanlar hesaba katılırken faydasız olduğu düşünülen fikirler ve insanlar hesaba katılmamalıdır. Entelektüeller ve devrim ideallerine göre toplumu yeni baştan organize etmek isteyen politikacılarla planlamacılar “iyi” dolayısıyla topluma yararlıdırlar.¹²¹

Bunun dışında fakir ve aylaklar kötü yani toplumdan uzaklaştırılmalıdırlar. Ya kapatılmalıdırlar ya en üst düzeyde denetime tabi tutulmalıdırlar ya da ortadan kaldırılmalıdırlar. Ancak bunu yapacak olan iktidar bu gücü hangi niyetle kullanacağı noktasında ne oranda sınırlandırılmalıdır? Hangi yönetim şeklinin bu ve bunun gibi özgürlükleri sağlayacağı, bir soru işareti olarak kalacaktır. Bugünkü yönetim şekilleri ele alındığında demokrasiye, kusursuz yönetim şekline giden yol olarak mı bakılmalıdır yoksa ehven-i şer olarak mı? Gücü elinde bulunduran iktidarın demokrasi içerisinde bunu nasıl kullanacağıyla ilgili olarak Hayek:

Demokratik usûllerle elden edilen bir iktidarın keyfi olamayacağı düşüncesini haklı gösterecek hiçbir sebep yoktur; bir iktidarı keyfi olmaktan alıkoyan şey, bu iktidarın kaynağı değil, sınırlarıdır. Demokratik murakabe iktidarın keyfi bir hâle gelmesine mâni olabilir, fakat sâdece demokrasinin mevcudiyeti bunun için kâfi değildir. Şâyet bir demokrasi, sâbit kaidelere bağlanamayacak bazı salâhiyetlerin kullanılmasını icap ettiren işlere girişirse, iktidar ister istemez keyfi bir hâle gelecektir.¹²²

Demokrasi, halkın yönetime dâhil olması olarak nitelendirilse de bu yönetim içerisinde gücün toplandığı noktanın bu gücü nasıl ve ne oranda kullanacağı muammadır. Hayek, bunun hukuk yardımı ile garanti altına alınabileceğini düşünmektedir. Şu an ki en popüler yönetim sistemi olarak karşımıza çıkan demokrasi, Hayek'in bahsetmiş olduğu

¹²¹ Bengül Güngörmez, *Eric Voegelin İnsanlık Draması*, 1. b., İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, s.314.

¹²² Hayek, a.g.e., s. 105-106.

endişeleri hangi boyutlarda giderebilir? Kurucu aklın ürünü olan merkezi planlama, demokrasi içerisinde kendisine hangi kanallardan yer bulabilir?

Bu tartışmaları sadece günümüz siyaset sosyolojisi literatürüne hapsetmemiz, konunun kontekstini de ıskalamamıza yol açmaktadır. Aslında beşeri olanın varoluşundan itibaren yönetme ve kontrol altında tutma itkisi, insanoğlunu büyüleyen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Sorunsal olarak ele alınması ise daha genç bir tartışmadır. 21. yüzyıl düşünürlerinden olan Michel Foucault ise bu tartışmayı, merkezin planlama eylemini, iktidarın özneyi kendi ideolojisi için ne şekilde belirlediğiyle ilgili olarak ele almaktadır.

2.2. HAYEK VE FOUCAULT

Yaşadığımız yüzyıl, demokrasinin beşiği olarak adlandırılmaktadır. Tüm ülkeler bu minvalde hukuk sistemlerini kurmakta ve vatandaşlarına bu ölçütlerde haklar vermektedir. Doğa durumundan devlet durumuna geçişten itibaren günümüze değin geçen süreçte teorik olarak insanlara en çok sosyal ve siyasi hakların verildiği bir çağda yaşamaktayız. Bu hakların ne oranda kullanıldığı ise belli parametreler çerçevesinde değişkenlikler göstermektedir. Hangi ülkede yaşadığınız, hangi ülkenin vatandaşı olduğunuz, cinsiyetiniz, ırkınız, diliniz... Devletlerin vermiş olduğu tüm haklar bu parametreler etrafında şekillenmektedir. Bu kontekstte kitle olarak devlet karşısında bir konumumuzun olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Çünkü kitle, vatandaş, halk olmadan devletler de var olamaz. Devletler vatandaşlara, vatandaşlar da devletlere ihtiyaç duymaktadır. Thomas Hobbes'a göre, insanların birbirinin kurdu olduğu doğa durumundan çıkışla birlikte güvenlik ihtiyacından ötürü devlete olan ihtiyaç, zorunlu hale gelmektedir. Hobbes'a göre insanların mülkiyetlerini koruyacak zorlayıcı bir güç gereklidir ki bu güç Leviathan yani devlettir. Devletin kurulması evvelinde böyle bir güçten söz etmek de mümkün değildir.¹²³ İktidar, kendi meşruluğunu devam ettirebilmek için kitleye ihtiyaç duymaktadır. Ancak bu ihtiyaç, sadece bununla sınırlı değildir.

Michel Foucault'nun güç ve iktidar analizi, geleneksel iktidar analizine göre daha dinamik seyretmektedir. Bu kontekstte Foucault iktidarı, gündelik hayatın tüm alanlarını

¹²³ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, 6. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 106.

kapsayan, bireylerin üretkenliğini ve itaatini arttırıcı teknikler üzerinden yerel ve mikro düzeyde çözümlenmeye önem veren bir yapı olarak ele almaktadır. Bu nedenle iktidarı, sadece baskılayıcı olarak tanımlamak, üretici ve normalleştirici özelliğini göz ardı etmek anlamına gelmektedir.¹²⁴

Foucault; bedeni itaatkâr kılan, disipline eden yöntemlerle gelişen iktidarı ilk olarak *Hapishanenin Doğuşu* adlı kitabında incelemeye başlamıştır. Buradaki temel nokta, iktidarın kendi elindeki gücü göstermek ve bunu özne üzerinde hissettirmektir. Bu durum, özneyi belirleme ve şekillendirme noktasında önemlidir. Foucault'ya göre buradaki temel amaç; tabi kılınabilen, kullanılabilen, geliştirilebilen ve üretken hale getirilen beden oluşturmaktır. Bu şekilde beden, disiplin aracılığıyla iktidarın kurguladığı normalleştirilmeyle bir nevi topluma yeniden kazandırılacak ahlaki özne konumuna getirilmektedir.

Bu noktada Foucault'nun bahsetmiş olduğu iktidar ya da Hayek'in terminolojisi ile merkezi planlamacı bir kurucu akıl, bazı özellikler ortaya koymaktadır. Bunlar; düzenleme, denetleme ve gözetim teknolojileri ile bütünleşik olmak, düşünce ve davranış biçimlerini beden üzerinde çalışan eğitim teknikleri aracılığıyla değiştirerek sürekli olarak işlemek, yönetimde ritüel olmaktan çok rasyonel olmak ve son olarak hapishaneler, okullar, askeri kışlalar gibi belirli kurumlarda yer almaktır.¹²⁵ Bu özellikler kontektinden bakıldığında Hayek'in merkezi planlamacı iktidarı, Foucault'ya nazaran daha kuşatıcı bir pozisyon almaktadır. Çünkü Hayek'e göre merkezi planlama gücünü elinde bulunduran devlet veya iktidar, toplumun her türlü sosyal, siyasi veya ekonomik alanlarına da müdahalelerde bulunabilmektedir.

Asıl nokta, iktidarın her an özneyi belirleyebileceği bir güçte olmasıdır. Ancak bu belirlenim, iktidarın ideolojisine hizmet ettiği müddetçe anlamlıdır. Bu noktada iktidarın, öznenin neliğine ilişkin bilgilere sahip olması gerekmektedir. Foucault, burada *panoptikon* kavramını kullanmaktadır. Panoptikon, disiplin altına alınan ve denetleyen teknisyenler grubu üzerinde iktidarın otomatik işleyişini sağlayan, bilinçli ve devamlı görünürlük halini zihinlere kazıyan ama varlığının ispat edilemediği mimari bir

¹²⁴ Utku Özmakas, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*, 1. b., İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018, s. 100.

¹²⁵ Philip Smith, *Kültürel Kuram*, çev. Selma Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu, 2. b., İstanbul: Babil Yayınları, 2007, s. 172-173.

aygıttır.¹²⁶ Böylece kişilerin, kendilerini sürekli denetim altında hissetmesini sağlaması açısından, iktidarın gözü niteliğindedir. Burada iktidarın gücü kullanması, kendi alanını belirlemesi ve bunu özneye dikte etmesi hususu da önemlidir. Çünkü iktidarın elindeki bu aygıtlar, kendi iktidarını devam ettirebilmesini sağlamaktadır. Burada norm dışı olan özne, belirlenmeye muhtaçtır.

Modern hayatta norm dışı olan özneler, söylemsel olmayan denetim alanları aracılığıyla kurumsal bir kimlik kazandırılmaya çalışılmakta ve terbiye edilmektedir. Bireylerin sınıflandırılması, gözetim altında bulundurulması, denetlenmesi, hiyerarşilendirilmesi, reçetelendirilmesi, söylemsel ve söylemsel olmayan denetime tabi tutulması toplumun özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidar, hayata kurumsal bir kimlik olarak oluşturduğu söylemsel ve söylemsel olmayan denetimsel mekanizmalarıyla müdahale ederken, bu mekanizmalar kendiliğinden oluşmamakta ve temelinde yine iktidar olmaktadır.

Sonuç olarak Foucault için iktidar; sabit, merkezi, hukuki söylemler üreten klasik iktidar anlayışından ziyade toplumsal alanın her noktasında hazır ve nazır olan direnişlerle birlikte kendini var eden ve bu varoluşu sağlarken de karşı kutba yerleştiği özneyi de var eden bir oluşumdur. Bu noktada Foucault'un bahsetmiş olduğu iktidar; şekillendirebildiği, tahakküm altına alabildiği, denetleyebildiği, planlayabildiği bireye ihtiyaç duymaktadır. Çünkü okunaklı olan her şeyin "...deneysel olarak yönetilmesi de daha kolaydı[r]."¹²⁷ Hayek için devlet planlamasının bireye olan etkileri, liberal özgürlükleri sekteye uğrattırken Foucault'ya göre bu durum, iktidarın belirleme mekanizmaları tarafından sanki bireyin kendi arzusuymuş gibi aksettirilmektedir.¹²⁸ Bu duruma ek olarak Hayek, Foucault'yu destekler nitelikte şunları söylemektedir:

İnsanları plâna yön veren tek bir hedefler sistemine hizmet ettirmenin en etkin yolu onları bu hedeflere inandırmaktır. Totaliter bir sistemi etkin bir şekilde işletebilmek için herkesin aynı amaçlar uğruna zorla çalıştırılması şart değildir, yeter ki halk bu amaçları kendi özel amaçları gibi benimsesin. (...) Totaliter ülkelerde baskı duygusu liberal ülke halklarının sandığından

¹²⁶ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 5. b., Ankara: İmge Kitapevi, 2013, s. 297.

¹²⁷ Scott, a.g.e., s. 35.

¹²⁸ Mark Pennington, "Foucault and Hayek on Public Health and the Road to Serfdom", *Public Choice*, 2021, s. 6. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11127-021-00926-6>

daha az şiddetli ise, bunun nedeni totaliter hükümetlerin halkını istediği şekilde düşünmeye sevk etmede büyük oranda başarılı olmasındandır.¹²⁹

En nihayetinde merkezi planlamaların varlığı, iktidarların ontolojik varlıklarına bağlıdır. Ancak bu durum, iktidarın ortadan kaldırılması anlamına gelmemektedir. Her merkezi planlamada bir iktidar vardır ama her iktidar, merkezi planlamaya götürmemektedir. İktidar ve ona muktedir olanlar arasında bir denge kurulmak zorundadır. Hayek, bu dengenin en iyi şekilde kurulacağına dair olan fikirlerini devletin bir takım güçlerinden mahrum bırakılarak ve hukukun en üst noktaya çıkartılmasıyla sağlanacağını söylemektedir. Günümüz yüzyılında en popüler yönetim şekli olan demokrasi için bu dengeden söz edilebilir. Tabi hukuk, bir iktidar veya baskı aracına dönüşmediği sürece. Ancak Hayek'in fikirlerine bu noktada bir şerh düşmek gerekmektedir. Hayek, merkezi planlamanın yokluğunu demokrasiden mütevellit görmemektedir. Hayek'e göre yalnızca liberal bir düzen, merkezîyetçi yapıları ortadan kaldırabilir. Bu noktada Hayek'in fikirleri ve merkezi planlamanın bu kontekstteki yeri, irdelenmeye değer bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹²⁹ Hayek, a.g.e., s. 203.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİ VE MERKEZİ PLANLAMA

Elinizdeki metnin bu bölümünde, modern dönemin en popüler yönetim biçimlerinden olan demokrasinin neliği üzerine bir tartışma ile Antik Yunan'dan günümüze değin geçen süredeki farklı biçimleri ele alınmaktadır. Bu farklılığın nedenini, tarihin akan nehrinde hiçbir şeyin aynı kalamayacağı ve her zaman değişime uğrayacağı ile ifade etmek oldukça mümkündür. Bunun akabinde demokrasiden hareketle, demokratik bir yönetim biçimi içerisinde “merkezi planlama”nın nasıl vuku bulacağı ele alınmaktadır. Ancak bu durum, merkezi planlamanın bir yöntem olarak ele alınmasından ziyade Hayek'in bu yöntemin, nasıl bir toplumsal düzensizliğe yol açtığıyla ilgili olacaktır. Sadece demokrasi kontekstinde değil; Hayek'e göre her türlü yönetim şekli, her türlü toplumsal öğreti, merkezi planlamayı kullanmaya muktedirdir. Bu noktada bilinmelidir ki Hayek, liberalizmi bu yelpazenin dışında tutmaktadır. Çünkü liberalizm, Hayek'e göre, merkezi planlama döngüsünü kırarak olan ideal bir sistemdir. Bilindiği üzere nasıl ki Marksizm bir ahlaki öğreti ise ve öğretileri, toplumun tüm tabakalarına teşmil ediliyorsa liberalizm de bir ahlaki öğreti olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu ahlaki öğreti, güncel yönetim şekli olan demokrasi içerisinde kendine nasıl bir yer bulmaktadır? Aynı zamanda Hayek ve Tocqueville'in merkeziyetçilik fikirlerinin toplumsal düzen kontekstinde ne gibi görünüşleri olduğu ele alınmaya çalışılmıştır. Son olarak 1973 Şili Darbesi ile Hayek'in bireysel özgürlüğe ve serbest ekonomiye, diktatörlük rejimi üzerinden geçişi onaylaması ile Marx'ın sosyalist düzene geçişte kapitalizmi geçiş dönemi olarak onaylaması arasında paralellik olup olmadığı irdelenmeye çalışılmıştır. Hayek'in bahsetmiş olduğu bireysel özgürlüğe, kendini gerçekleştirilmeye, özel mülke dayalı liberal düzen, merkezi planlamaya demokratik bir düzlemde ne oranda izin vermektedir?

1. DEMOKRASİ NEDİR?

Demokrasi, güncel siyaset literatürü ele alındığında en popüler yönetim şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona bu statüyü atfedilen nedenlerden biri ve belki de en

önemlisi de neredeyse tüm siyaset literatürünün ondan nemalanması veya bu kavramı eleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kontekste demokrasinin neliği veya türünün ne olduğuyla ilgili tanımlamalar yapılırken de genellikle farklı noktalara değinilmiştir. Ancak demokrasi, en bilindik tanımıyla “halkın yönetimidir.”¹³⁰

Etimolojik olarak demokrasi kavramı; halk, kitle, yurttaşlar gibi kavram kümelerine tekabül eden *demos*¹³¹ kökünden ve yönetmek, egemen olmak anlamlarını ihtiva eden *kratos*¹³² sözcüklerinden oluşmaktadır.¹³³ Aynı zamanda Yunanca *democratia* sözcüğünden de gelmektedir. Halkın kendi kendini yönetmesi, yönetime katılması, teorik anlamda demokrasiyi doğuran unsurlardandır. Temel amacı; çoğunluğun yönetimi, fırsat eşitsizliğini ortadan kaldırarak eşitliği tahsis etme ve her türlü yönetimde halkın desteğine dayanmaktır. İlk etapta halkın yönetimde söz sahibi olması anlayışına dayansa da Antik Yunan’dan itibaren tarihsel süreçte bunun tam da böyle olmadığını örnekleriyle de karşılaşmak mümkündür.

Antik Yunan’da sadece mülkü olan ve belli bir yaşın üzerinde olan erkekler yönetime katılabiliyordu. Kadınlar, çocuklar, mülksüzler ve köleler yönetime katılamıyordu. Fransız Devrimi’nden sonra sadece belli miktarın üzerinde vergi veren vatandaşlar oy kullanabiliyordu. Buna ek olarak 1960’lı yıllara kadar özellikle Amerika’nın güney eyaletlerinde siyahi vatandaşlar, oy kullanma haklarından mahrum bırakılmışlardı. Kadınlar ise ilk kez 1920 yılında başkanlık için oy kullanabilmişlerdir. Buradan bakıldığında demokrasi, kendini var eden tanımlaya aykırı örnekler de sergilemiştir. Bu durumun, temelinde demokrasiye karşı eleştirel bir tutum sergilenmesinde kaynak niteliği taşıdığından söz edilebilir mi? Mill’e göre “Bir halkın temsili anayasaya yeterince değer vermemesi ve bağlılık göstermemesi durumunda onu muhafaza etme şansı hemen hemen hiç yoktur.” Demokratik yönetimin öncelikle halk

¹³⁰ Giovanni Sartori, *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, 23. Baskı, Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği, [19--], s.11.

¹³¹ Demos, İ.Ö. beşinci yüzyılda ekklesia’da (bugün bildiğimiz anlamıyla halk meclisinde) Atinalılar veya benzeri topluluklar anlamında kullanılmıştır. Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, 3. b., İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2017, s. 40.

¹³² Ekklesia yani halk meclisi vasıtasıyla polisteki yönetime doğrudan katılım.

¹³³ Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev. M. Emin Köktaş, 2. b., Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s.13.

nezdinde bir karşılığının olması gerekmektedir. Demokrasi, ona bağlı olan kitleden yoksun olursa şayet ayakları üzerinden durmasından söz etmek mümkün olmayabilir.¹³⁴

Demokrasi, içerik olarak tek bir yönetim şeklini ihtiva etse de tarihsel süreçteki dönüşümlerle farklı boyutlara ayrılmıştır. Bu yönüyle demokrasi, popülerliğini ve güncelliğini de daima korumaktadır. Antik Yunan'dan günümüze demokrasiye baktığımızda iki temel demokrasi türü karşımıza çıkmaktadır. Bunlar: doğrudan demokrasi ve temsili demokrasidir.

1.1. DOĞRUDAN DEMOKRASİ

Öncelikle doğrudan demokrasi, vatandaşların kendi kendilerini yönettikleri bir sürece tekabül etmektedir. Buradaki temel kıstas, vatandaşın kendisi hakkında karar alıcıları seçmesi değil, kendisini ilgilendiren kararlar hakkında söz sahibi olmasıdır. Buradan hareketle vatandaşın temel görevi, yasa ve kanunları oylamasıdır.¹³⁵ Vatandaşlar, siyasal karar alma süreçlerinde doğrudan etkin rol oynamaktadırlar. Doğrudan demokrasi ile beraber demokrasiye olan katılım ve inancın da artması söz konusudur.

Bugünkü yönetim biçimleri ele alındığında tamamıyla bir doğrudan demokrasi örneği görmemiz imkânsızdır. Ancak devletlerin, doğrudan demokrasiyi bazı noktalarda uyguladığını görmekteyiz. Buna verilebilecek en iyi örnek referandumlar olacaktır. Referandumlar, temsili demokrasilerde halkın rolünün sadece temsilciyi seçmekle sınırlı olduğu noktalarda doğrudan demokrasinin en iyi bilinen görüntüsüdür.¹³⁶ Bireylere politik kararlar üzerinden daha fazla kontrol hakkı tanımak, doğrudan demokrasinin en çekici yönlerinden bir tanesidir.¹³⁷

¹³⁴ John Stuart Mill, *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*, çev. Özgüç Orhan, 1. b., İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017, s.120.

¹³⁵ John G. Matsusaka, "Direct Democracy Works", *The Journal of Economic Perspectives*, C.XIX, S. 2 (2005), s. 187.

¹³⁶ Türkiye Cumhuriyeti tarihinde uygulanan demokratik referandumlar veya yakın zamanda Birleşik Krallık'ta yapılan Brexit (Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılma süreci) buna örnek olarak verilebilir.

¹³⁷ John G. Matsusaka, *Let The People Rule*, New Jersey: Princeton University Press, 2020, s. 5-7

1.2. TEMSİLİ DEMOKRASI

Doğrudan demokrasi, teorik olarak kusursuz bir yönetim şekli olarak görünmektedir. Ancak bahsedilen doğrudan demokrasiye uymayan görüntüleri ve ülkelerin artık doğrudan demokrasiyi uygulayamayacak kadar nüfusa, farklı etnik kökenlere, farklı kültürlere sahip olmalarından ve ayrıca örf ve adetlerin daha karmaşık hale gelmelerinden ötürü temsili demokrasi, günümüz ülkelerinde en çok tercih edilen demokratik yönetim türü haline gelmektedir.¹³⁸ Temsili demokrasilerin temel amacı, demokrasiyi çoğunluğa yaymaktan ziyade çoğunluğun iradesini ortaya koyarak bu iradeye yönelik kararlar almaktır.¹³⁹ Ancak burada, sadece çoğunluğa yönelip azınlığın hesaba katılmaması, çoğulcu bir yönetimin benimsenmesi de anti-demokratik bir anlayışı ortaya çıkarabilmektedir. Bu noktada temsili demokrasi, bir paradoks oluşturmaktadır. Teorik anlamda demokratik kökenli olup bazı yorumlamalarında demokratik bağlarından kopmaktadır. Platon'un mağara alegorisinde bahsetmiş olduğu mağaranın içerisindeki gölgeler ve dışarıdaki gerçek güneş arasındaki ayrım, burada da görülmektedir. Temelde temsili demokrasi sadece onu seçen çoğunluğu değil, bütünü kuşatmalıdır. Bu ideal bir demokratik yöntemdir. Ancak sadece çoğunluğa yönelmek bu ideal demokrasiden gölgeye doğru uzaklaşmaktır.¹⁴⁰ Bunu önlemek adına bir fikir olarak:

Demokrasinin başarılı olabilmesi, sıradan kitlelere, tartışmalar ve bağımsız örgütlenmeler sayesinde siyasete aktif olarak katılım noktasında gerekli fırsatın verilmesi ve kitlelerin, bu fırsatı, kamusal yaşamın gündemini belirleyebilme noktasında kullanabilmeleri ile mümkündür.¹⁴¹

Bu, herhangi bir demokrasi türü ayrımı olmadan demokrasinin olduğu gibi özümsemesiyle sonuçlanmaktadır.

¹³⁸ Bu konuyla ilgili olarak Jean-Jacques Rousseau, doğrudan demokrasinin (gerçek demokrasi) uygulanamayacağını ve bir takım çıkmazları olduğunu düşünmektedir. Montesquieu'nun demokrasideki zorunlu erdem kavramını onaylamakla beraber, ona göre en uygun yönetim biçimi, *seçime bağlı aristokrasidir*. ("Bilge kişilerin halk yığınına yönetmesi en iyi ve en doğal bir düzen gereğidir; kendi çıkarları için değil, halkın yararı adına yönettiklerine kimsenin kuşkusu olmadığı sürece.") Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, 22. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 63-66.

¹³⁹ Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks*, çev. Ahmet Cevdet Aşkın, Ankara: Epos Yayınları, 2002, s. 29.

¹⁴⁰ Platon, Devlet diyalogunun yedinci kitabında bütün her şeyin saf (*pure*) halinin bulunduğu bir "idealar dünyası" ve bu dünyanın yansıması olan "gölgeler dünyası" nı mağara alegorisinden tasvir etmektedir. Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, 19. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 231-265.

¹⁴¹ Murat Aktaş, "Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış", *Muş, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.III, S. 1 (2015), s. 102.

Demokratik bir katılım, çoğunluğun sonucunda gerçekleşir. Ortaya çıkan sonuç, bu çoğunluğun etkisidir. Bu noktada nihai kararı, her durumda çoğunluk almış olmaktadır. Alexis de Tocqueville, bunu Amerika'daki demokrasi örneğinden hareketle ele almaktadır. Amerika'daki demokratik katılımı çoğunluğun seçimi ile beraber seçilen meclis üyeleri, bu çoğunluğa bağlı kalır ve tüm kararlarını bu çoğunluk üzerinden alırlar. Bu da azınlığın göz ardı edilmesi sonucu doğurur. Ancak bugün bildiğimiz anlamıyla demokrasi, sadece çoğunluğun katılımıyla değil, tüm yurttaşların katılımıyla gerçekleşmektedir. Bir kesimin ideolojik, kültürel, dini, siyasi sebeplerden ötürü ötekileştirilmesi, demokrasi kontekstinde en büyük çelişkiyi doğurmaktadır. Eğer bir kesim, politik-siyasi bir katılımın sonucunda dışarıda kalıyorsa bu, demokratik değil anti-demokratik bir süreçtir. Tocqueville bunu “çoğunluğun tiranlığı” (*la tyrannie de la majorité*) olarak adlandırmaktadır.¹⁴² Tocqueville, kendisinin en çok korktuğu ve doğrudan demokrasinin en keskin çıkmaza gireceği noktayı, burası olarak göstermektedir.¹⁴³ Demokrasi, modern dönemin en popüler yönetim şekli olmakla birlikte varlığını da devletin varlığına borçludur. Doğa durumundan kopuş, dolaylı olarak demokrasiyi de doğuran süreçlerin başlangıcı olarak ele alınabilmektedir.

Doğa durumundan kopararak devlete geçişimizle beraber kurumsal iktidar ve yönetici yapıları ile kuşatıldık. Bugün içinde yaşamış olduğumuz sistemlerin hepsi –ki buna her türlü eşitlikleri savunan sosyalizm de dâhil- bizleri birer yönetim mekanizmasına bağlamaktadır. İtiraz kabul edilemeyecek bir gerçek vardır ki o da şudur: Hayatımızın her alanında bu iktidar mekanizmaları ile beraber yaşamak zorundayız. Ancak bu noktada bir sorunla karşılaşılmaktadır. İçerisinde bulunduğumuz iktidar mekanizmaları –ki bu noktada demokrasi bağlamına bakmaktayız- insanların yönetimine mi yoksa yasaların yönetimine mi yönelmelidir.¹⁴⁴

İnsanların veya yasaların yönetimi ayrımı Yunan siyasi düşüncesinden beri tartışılmaktadır. Demokratik bir hukuk devleti, yasaları tek ve gerçek referans olarak

¹⁴² Daha detaylı bilgi için Bkz. Alexis de Tocqueville, *Çoğunluğun Zorbalığı*, çev. İnci Malak Uysal, 6. b., İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2022.

¹⁴³ Doğrudan ve temsili demokrasi türlerine ek olarak İsviçre ve kısmi olarak İtalya'da yarı doğrudan demokrasi de görülmektedir. Temel işleyiş şekli referandum, halk girişimi, halk vetosu ve temsili azletme yetkilerini barındırır. Milletvekili sistemi olmasına rağmen tam anlamıyla bir temsili demokrasi olduğu söylenemez. Çünkü halk, kısmi olarak kanun teklif etme hakkına sahiptir.

¹⁴⁴ İnsanların ve yasaların yönetimi ile ilgili detaylı bilgi için: Alessandro Passerin d'Entreves, *Devlet Fikri*, çev. Furkan Kararmaz, 1. b., İstanbul: Zoe Yayıncılık, 2021, s. 91-97.

kabul etmektedir. Ancak buna karşıt görüş olarak yasaların katı bir hiyerarşi çizeceği ve gerekli noktalarda esnek olamayacağı endişesi ise insan yönetimini daha cazip hale getirmektedir. Bu ayrıma ekstra olarak Tanrı'nın yönetimi veya yönetimsizlik, yani anarşiyi de ekleyebiliriz. Ancak buradaki asıl vurucu nokta şudur: Tüm sistemler, içerisinde belli kurallar ve planlamalar barındırmakta ve neredeyse hepsi bu planlamaları, merkezi olarak yapmaktadır. İçerisinde merkezîyetçiliğe en az vurgu olan anarşizm bile merkezi bir yapıya bürünmekten kendini alıkoyamamaktadır. Bu noktada merkezi planlamadan kaçınmak için Hayek'e göre nasıl bir yönetim şekli olmalıdır? Hayek'in bu soruya olan cevabı aslında kendi fikirlerinin nasıl katı bir savunucusu olduğunu da bizlere göstermektedir. Müteakip bölümlerde Hayek'in gözünden bu mesele ele alınacaktır.

2. HAYEK'İN DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Demokrasi adına zikredilmiş olan tüm fikirleri ve demokrasinin tarihsel süreçteki tüm izdüşümleri göz önüne alındığında Hayek demokrasiyi, bireyi özgürlüğe götüren bir araç olarak görmektedir. Bu noktada demokrasi, bireyin özgür olabileceği sistemler göz önüne alındığında bu ideale en uygun yönetim sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁵

Hayek'e göre demokrasi, devlet ile ilgili kararların belirlenmesinde kullanılabilir olan bir yöntem, bir araçtır. Bu kontekste Hayek, demokrasiyi siyasi ve sosyal hayatın tamamına teşmil etmemektedir. Demokrasinin, hükûmet dışı örgütler olan sağlık ve eğitim gibi örgütlerin işleyişlerinde uygulanmaması gerektiğini savunmaktadır.¹⁴⁶ Bu noktaya bir şerh düşen Hayek, demokrasinin bu güne kadarki diğer tüm yönetim şekillerinden farkını ortaya koymaktadır. Diğer tüm yönetim sistemlerinin aksine demokrasi, barışa dayalı bir hükûmet değişim sistemini hayata geçirmektedir.¹⁴⁷ Demokrasinin tam da bel kemiği olan bu edim, Hayek'in demokrasiye atfettiği önemi de gözler önüne sermektedir. Çünkü demokrasi, bireylere, hükûmetin yapmış olduğu tüm alanlardaki faaliyetlerine tepki verebilecek bir eylem hakkı doğurmakta ve bu hakkı demokrasi adı altında güvence altına almaktadır. Bu kontekste demokrasi, bireylere

¹⁴⁵ Mustafa Erdoğan, *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*, 1. b., Ankara: Orion Yayınevi, 2006, s. 60.

¹⁴⁶ Friedrich von Hayek, *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, çev. Mehmet Öz, 1. b., Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 8.

¹⁴⁷ Friedrich von Hayek, *Economic Freedom and Representative Government*, UK: The Institute of Economic Affairs, 1973, s. 11-21.

Hayek'in hukuk, özgürlük ve barış anlayışlarına en uygun şekilde hükûmeti değiştirme imkânı sağlamaktadır.¹⁴⁸

Bireysel özgürlükleri ve dolayısıyla bunun eyleme dökülmüş hali olan serbest piyasayı savunan Hayek, demokratik seçimler sonucunda bireylerin sahip olacakları sınırsız karar alma haklarının da özgürlük karşısında büyük bir engel olacağını düşünmektedir.¹⁴⁹ Çünkü Hayek'e göre merkezi planlamalar, bu sınırsız hak ihlallerinden doğmaktadır. Bu kontekste düşünülmesi ve sorgulanması gereken nokta şudur: "Çoğunluk tamamen sınırsız bir güç kullanma yetkisine mi sahip olmalıdır yoksa belli bir nokta da sınırlandırılmalı mıdır?" Bu noktada Hayek farklı bir yönetim anlayışı ortaya atmaktadır:

Eğer, bazılarının iddia ettikleri gibi, bugün artık demokrasi, tamamiyle, çoğunluğun sınırlanmamış gücü anlamına geliyorsa; çoğunluğun gücünden daha yüksek hiçbir güç bulunmamakla beraber, bu gücün de (...) sınırlı olduğu bir hükümet sistemini tanımlamak için yeni bir kelime bulmamız gerekebilir. Ben böyle bir hükümet sistemine demarşi (demarchy) dememizi öneriyorum. Bu, halkın (demos) kaba güce (kratos) sahip sayılmadığı; fakat (John Locke'un sözleriyle) "günöbirlik kararnamelerle değil, ilân edilip halkın bilgisine sunulmuş ve devamlı olmak üzere konmuş yasalar"la yönetmek (archein) işiyle sınırlı bir hükümet sistemidir.¹⁵⁰

Hayek'in *demarşi* diye adlandırmış olduğu yeni yönetim sistemi, belli yönleri bakımında köklerini demokrasiden alarak kurucu aklın merkezi bir planlama yapmasını da engellemektedir. Demokrasinin, bireyin özgürlüğünü ve serbest piyasanın salahiyetle devam etmesini sağlayacak olan özelliklerini alıp demokrasiyi özgürlük kontekstinde köşeye sıkıştırılan özelliklerini dışarıya atmaktadır. Aslında demokrasinin, ahlâki zeminde bunlara sürüklenmemesi, demokrasinin kendi köklerinden gelen bir öğretimdir. Ancak Hayek'e göre tarih sahnesi göstermektedir ki çoğunluk, demokratik temellerden hareketle ellerinde bulundurmuş oldukları gücü, planlama adı altında sosyolojik eleştiriye tabi tutulabilecek hale getirmektedir.

¹⁴⁸ Friedrich von Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, London: Routledge, 1978, s. 152-153.

¹⁴⁹ Hayek, *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, s. 115.

¹⁵⁰ Yayla, a.g.e., s.120.

Ancak bugün, içerisinde bulunmuş olduğumuz yüzyılda ve coğrafyada, yeni yönetim sistemlerinden ziyade demokrasi kontekstinde düşünmekteyiz. Bu kontekste Hayek'e göre mevcut demokratik sistemin merkezi planlamalara yol açacak kanallarının kapanması gerekmektedir. Demokrasi, toplumu şekillendirmemeli veya belirli amaçlara, ideolojilere kanalize etmemelidir. Siyasi çoğunluğun yegâne amacı hukuk çatısı altında soyut bir düzen kurmak olmalıdır.¹⁵¹ Buradan hareketle herhangi bir yönetim sisteminin merkezi planlama ile nasıl bir etkileşim içerisinde olduğu, büyük bir önem ihtiva etmektedir.

3. HAYEK'DE YÖNETİMLERİN MERKEZİ PLANMAYA ETKİSİ

Her türlü yönetim şekli, bir kitleye muhtaçtır. Kitleler olmaksızın yönetimler faydasız ya da işlevsizdir. Ama her yönetim şekli kitleye aynı şekilde hitap etmemekte ve her yönetim şeklinin de kitlesi aynı olmamaktadır. Beşeri varoluşun tarihinden itibaren birçok yönetim şekli sıralanmaktadır.¹⁵² Aynı zamanda da bu yönetim şekilleri, içerisinde onun karakteristiğine ait insan tiplerini de barındırdığını söylemek mümkündür. Dünya üzerindeki tüm devletlerde aynı yönetim şeklinin uygulanmadığından bahsedemiyorsak şayet nedeninin bundan kaynaklı olduğunu belirtebiliriz. Ünlü Fransız düşünür Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı kitabında iklim gibi insanları fizyolojik yönden etkileyen çevresel faktörlerin dahi bireylerin yaşayışlarında ve ayrıca gerek yönetimlerine olan bakış açıları gerekse de savaşı ruhları üzerinde ne denli etkileri olduğunu belirtmektedir.¹⁵³ Buna bağlı olarak da Emile Durkheim, devlet ve yurttaşların vazifelerinin dahi farklı devlet biçimlerinde değiştiğini ifade etmektedir.¹⁵⁴ Bu bakış açıları da bize, tüm dünya üzerinde tek bir yönetim şeklinin olamayacağını göstermektedir. Ancak demokrasi kontekstinde bir fikir ortaya atıyor isek ve buna bağlı

¹⁵¹ Hayek, a.g.e., s. 209.

¹⁵² Platon, *Devlet* diyalogunda beş çeşit devlet modelinden bahsetmektedir: Aristokrasi, timokrasi, oligarşi, demokrasi ve zorbalık. Ve her biri için de beş insan tipi tasvir etmektedir. Platon'un devlet ve ona ait insan tiplerinin detaylı açıklaması için: Platon, a.g.e., s. 267-302.

¹⁵³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Şevki Özbilen, 1. b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014, s. 268-270.

¹⁵⁴ Emile Durkheim, *Sosyoloji Derstleri*, çev. Ali Berktaş, 4. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 129-164.

bir yönetim tarzı belirtmemiz gerekiyorsa şayet çizeceğimiz rota, bu kontekstten kopmamak zorundadır.

Demokrasi kontekstinde ele alınan tüm fikirler ve yapılan tüm eylemler yine demokrasiye uygunluk noktasında değerlendirilmek zorundadır. Demokrasi, bize temelde halkın yönetime dâhil olduğu fikrini vermektedir. Doğrudan, temsili ya da yarı doğrudan fark etmeksizin, yönetim erkinin bir köşesinde halkın olduğu bilincini bize aşlamaktadır. Ancak Hayek'in vurguladığı gibi bu gücü elinde bulunduran bir kitleden söz etmek mümkün müdür? Yoksa egemenlik bir illüzyondan mı ibarettir? Emilio Gentile'e göre "egemen halk bugün egemenliğinden mahrum kalmak üzere."¹⁵⁵ Ancak bu noktada, Gentile'in bahsetmiş olduğu egemenliğin Hayek kavramsallaştırmasında kurucu akla tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü egemen olan halk, asıl egemen olan devlet tarafından merkezi planlama kanalları ile belirlenmekte, hesaplanmakta ve kontrol edilmektedir. Bu noktada ve metnin tamamında da değindiğimiz merkezi planlamacı iktidar kavramı, tüm iktidarlara kapsayıcı bir çatı niteliğinde değildir. Asıl söz edilmek istenen iktidar, bu gücü elinde bulundurup kurucu bir akılla yani pozitivist bir anlayışla toplumu bir makine gibi inşa etmeye çalışan iktidardır. Ele aldığımız iktidar aslında merkezi planlama ile şiddeti "demokratikleştiren" bir iktidardır. Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir nokta vardır ki –Hayek de bu konuya vurgu yapmaktadır- iktidar karşısında pasif kalmış olan vatandaşlardır.

Hayek'e göre ne devlet ne de halk rehavete kapılmamalı ve iktidar karşısında alışıklığa düşmemelidir. Çünkü bu durum, Hayek'in eleştirmiş olduğu sonuçla doğrudan ilintilidir. Kitle, tarihsel süreçte sistemin içerisinde hiçbir dönüşüme uğramadan ve kendini değiştirmeden zamana karşı direnmemeli, zamanın ruhuna (*zeitgeist*) ayak uydurmalıdır. İnsan, yerinde kalmamalı ya da akıntıya karşı yüzmemelidir. Duran şeyler yosun tutar, işleyen demir ışıldar. Zaman akıp gittikçe insan, bunu seyreden bir seyirci konumunda olmamalıdır. Mevcut sistemle beraber o da kendini yenilemelidir. Rekabetçi sistemlerde rekabetten kopmak demek, sistem içerisinde yok olmak demektir. Antik Yunan demokrasisi, sadece belirli bir zümrenin doğrudan yönetimde rol oynaması ile

¹⁵⁵ Emilio Gentile, "Demokraside Halk Her Zaman Egemendir" (Yalan!), çev. Volkan Çandar, 1. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 12.

tanımlanırken bugün farklı bir çerçeveye bürünmüştür. Bu dönüşümle beraber insanoğlu da buna kendini adapte etmek zorunda hissetmiştir ve olmuştur da.

Demokratik katılımlarda vatandaşın devletten hak ve hürriyetlerini korumasına ek olarak başka bir takım talepleri de olmaktadır. Bu durum, devletin kendisinin vatandaşın üzerinde yıkıcı bir güç olmadığını göstermesi noktasında anlamlıdır. Bu yıkıcı güç bireyin özgürlüğü önünde, devlet kaynaklı bir engel oluşturmaktadır. Hayek ise bu konuda şunu söylemektedir:

Özgür bir toplumun özünde, özel bireylerin hükümetin yönettiği kaynaklardan biri olmaması yatar; böyle bir toplumda, özgür bir kişi de bu kaynakları kendi bilgisine dayanarak ve kendi amaçları uğruna kullanmayı düşünemez.¹⁵⁶

Devlet, en büyük merkezi yapıdır. Tüm organlar kendisine bağlıdır ve tüm gücü kendisinde toplamıştır. Yeni yönetim şekilleri ve değişen dünya düzeni ile beraber bu gücün kullanım hakları da yine devlete bağlı olarak farklı organlara yayılmıştır. Bu organlardan biri de yasa koyuculardır. Yasa koyucular, devletin ortaya çıkışı ile beraber iktidarın kurumsallaşmasında rol oynayan, devletin yasalarını gerek ideolojik bir zeminde gerekse de devletin ruhunu yansıtacak şekilde ortaya çıkaran bir zümredir. Yasa koyucuların rolleriyle ilgili olarak Charles Louis de Montesquieu'dan dolayı alıntılan Alan Swingewood:

Toplumun yasaları, insan aklının somutlaşmış hali olmasına rağmen, fiziksel ortama ve onun toplumsal kurumlarına uygun olmak zorundaydı. Yasalar ile âdetler, toplumsal yapıyla ilişkileri perspektifinden bakılarak tartışılmıştı; yasa koyucunun rolü, 'ideal' bir anayasanın gerekliliklerini, koşullarla yani 'ortam'la dengeleyen bir roldü.¹⁵⁷

Bu dengeleme rolünün her koşulda kusursuz bir etik veya ahlak anlayışına bağlı olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Bugün baktığımız noktada demokratik yönetimler veya onun organları, demokrasi ve halk ile bağdaşmayan kararlar almakta, eylemlerde bulunmakta ve planlamalar yapmaktadır. Hayek'in bahsetmiş olduğu kendiliğinden doğan düzen kavramı ve hukuk anlayışı –ki bu noktada uluslararası hukuktan da bahsedebiliriz- hem devleti hem de onun organlarını, kurumlarını, yapılarını

¹⁵⁶ Yayla, a.g.e., s. 113.

¹⁵⁷ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akinhay, 3. b., İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010, s. 13.

ve işleyişlerini kapsamaktadır. Anlaşılacağı üzere hukuk, bu kontekstte despotizmi önleyecek bir unsur olacaktır.¹⁵⁸ Hukukun üstünlüğü anlayışının veya kendiliğindenliğin bozulması veyahut üzerine herhangi bir müdahalede bulunulması, onun bugün bahsettiğimiz anlamda gayri hukuki ve temel hak ve hürriyetlere uygun olmayan boyutlara sürüklenmesine neden olmaktadır.¹⁵⁹ Burada bahsedilen şey, kurucu bir aklın, demokratik bir kontekstte tam da demokrasiye ters düşecek şekilde kendiliğindenliğe müdahalesidir.

Devlet, gücünü yitirdiğinde devlete bağlı organlar bu güç boşluğunu kendi lehlerine kullanmaya çalışır. Bu durum, demokrasiye yapılmış olan bir müdahale olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokrasiye yapılan en büyük müdahaleler ise tarihsel süreçte karşımıza darbeler olarak çıkmaktadır. Darbeler, demokratik süreçlere vurulan prangalardır. Bir ülkenin istikrarının önündeki en büyük engellerdir. Demokratik bir katılımın sonucu olarak verilen oy ve bunun sonucundaki iktidar ancak yine demokratik bir yolla değiştirilebilir. Bunun dışındaki tüm müdahaleler, Hayek'in şiddetle karşı çıktığı, kurucu aklın örnekleridir.

Hayek, her koşulda kurucu aklın müdahalesine karşı çıkmaktadır. Buradaki müdahale, toplumsal hayatın her türlü noktasında birey tarafından hissedilecek ve doğrudan bireye yöneltilmiş olan müdahalelerdir. Tarih sayfaları göstermektedir ki bu toplumsallığın en büyük çözünmeye uğradığı olaylar ise darbelerdir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi darbeler, sadece siyasi yönetime yapılmış olan müdahaleler değil, toplumsal düzene de yapılmış olan müdahalelerdir ve tam da bu yüzden darbeler, planlı ve merkezi bir gücün sonuçlarıdır.

Darbe süreçlerinin en büyük etkilerini, ona maruz kalan halk yaşamaktadır. Çünkü bu eylemler, sadece mevcut iktidarı değiştirmek için yapılan eylemler değildir. Bilakis dolaylı veya doğrudan olarak halka yapılan ve halkı tamamen değiştirmeye, dönüştürmeye ve belirlemeye hizmet eden eylemlerdir. Gerek işleyiş aşaması gerek yöntemi gerekse de sonucu olsun bu süreçten en ağır yara ile ayrılan kesim yine halk olmaktadır. Çünkü günümüz yönetim şekillerinde gücü elinde bulunduran sınıfsal tabaka ya da kurumun, aşağı yönde almış olduğu her türlü karar veya yapmış olduğu her türlü

¹⁵⁸ Hayek, *Kölelik Yolu*, s. 286.

¹⁵⁹ Yayla, a.g.e., s. 112-120.

eylem, doğrudan vatandaşa sirayet etmektedir. Kurucu aklın çekici, arada hiçbir duvar olmadan doğrudan halkın kafasına inmektedir. Bununla ilgili olarak “Tüm iktidar yukarıdan geliyordu.”¹⁶⁰ der Bauman. İktidarın çekici, iktidarın en büyük ontolojik kanıtı niteliğindedir. Ancak Hayek, bu konunun neresinde durmaktadır? Geçmişe baktığımızda bu güç, her zaman doğrudan halka mı inmiştir yoksa modern döneme geçişle mi bu formu almıştır?

3.1. HAYEK VE TOCQUEVILLE

Gücün kötüye kullanımı, tarih sahnesinde her noktada karşımıza çıkmaktadır. Bu kötüye kullanımın en etkili görünümü ise en büyük güce sahip iktidarların uygulamış olduklarıdır. Güç, aşağıdan yukarıya doğru uygulanmaz. Bilakis yukarıdan aşağı yönde uygulanır. 1789 Fransız Devrimi’nde halktan mutlak monarşiye olan güç, tam da yukarıdan aşağıya uygulanmış olan bir güçtür. Çünkü gücün merkezi, artık halka kaymıştır. Bu kontekste düşünülmesi gereken soru şudur: Gücün etkileri nasıl hafifletilebilir? Hayek ve Tocqueville’in merkezîyetçilikle ilgili görüşlerini karşılaştırmak, konuyu anlamak açısından daha faydalı olacaktır.

Güç söz konusu olduğunda Tocqueville’e göre gücün şiddeti ve ona maruz kalan halka nasıl ulaştığı da büyük önem arz etmektedir. Alexis de Tocqueville’e göre Ortaçağ’da tepeden aşağıda inen darbenin etkileri aradaki aracı kurumlar ve sınıflar tarafından yumuşatılmaktaydı. Kralın vermiş olduğu her karar; din adamları, askerler, lordlar, loncalar veya yardım cemaatlerinin süzgecinden geçerek halka ulaşıyor ve bu sayede halk, yöneticinin gücüne doğrudan maruz kalmıyordu. Bunun akabinde moderniteye geçişle beraber devletin uygulamış olduğu güç, kilise tarafından yumuşatılarak halka yayılıyordu. Ancak çağdaş yönetim sistemleri ile beraber arada aracı kurum veya sınıfların tamamı ortadan kalkmış oldu ve iktidarın vermiş olduğu her karar ya da eylemin etkileri, doğrudan vatandaşa sirayet etti. Modern yönetim şekillerinde ara sınıflardan bahsedemediğimiz için, bu etkiyi vatandaş doğrudan hissetmekteydi.¹⁶¹

¹⁶⁰ Bauman, a.g.e., s. 37.

¹⁶¹ Daha detaylı bilgi için ayrıca Bkz. Alexis de Tocqueville, *Amerika’da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, 1. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2016. ve Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, çev. Turhan Ilgaz, 2. b., Ankara: İmge Kitapevi, 2004.

Bugün bildiğimiz anlamıyla demokrasilerde ara kurum ya da ara sınıf rolünü neyin üstleneceği noktası hâlâ bir muamma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak günümüz sivil toplum kuruluşlarının bu rolü üstlendiği de es geçilmemesi gereken bir gerçektir.¹⁶² Sivil toplum kuruluşları, yukarıdan gelecek olan dikey yönlü gücün doğrudan vatandaşa sirayet etmemesi için önemli bir yumuşatma rolü üstlenmektedir. Bu sayede vatandaş, doğrudan gücün kaynağının etkilerine maruz kalmamaktadır. Tocqueville'in bahsetmiş olduğu doğrudan halka inen darbeyi yumuşatan aracı kurumlar, Hayek'in kendiliğinden doğan düzen anlayışında daha ahlâki bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayek' göre:

(...) bireyci erdemler, aynı zamanda son derece sosyal erdemler olup, sosyal ilişkileri yumuşatarak tepeden gelen otoriter kontrol gereğini azaltır, hatta zorlaştırırlar. Bu erdemler bireyci ve ticarî toplum türünün geçerli olduğu yer ve zamanlarda serpilir, kolektivist ve askerî toplum tiplerinde ise yok olurlar.¹⁶³

Hayek'in burada bahsetmiş olduğu bireyci erdemler, Almanya'nın sosyalizme sürüklendikten sonra terk etmiş olduğu erdemlerdir. Aslında Hayek bu noktada sadece Almanya'nın kaderinden bahsetmemektedir. Almanya örneği üzerinden tüm diğer devletlere bir ön bilgi vermektedir. Bireyciliği, kendiliğindenliği ve serbest piyasayı merkeze alan liberal düzenden kopuş, Hayek'e göre her türlü tepeden inme müdahalelere de kapı açmaktadır. Liberalizm, bu noktada sadece bireysel özgürlüğü teminat altına alan bir yapıdan ziyade Tocqueville'in bahsetmiş olduğu aradaki aracı kurumdur da.

Tocqueville'in *Eski Rejim ve Devrim* kitabında yeni rejimlere geçişle beraber üzerinde durmuş olduğu önemli bir diğer konu da vardır ki o da yeni rejimlerin eski rejimlerden miras aldığı *merkeziyetçilik* anlayışıdır. Tocqueville'in eleştirmiş olduğu merkeziyetçilik anlayışı ile –bu noktada daha çok siyasal merkeziyetçiliği ele almamız gerekir- Hayek'in eleştirmiş olduğu merkezi planlama kavramları yakın ilişki içerisinde. İki düşüncede de gücün kötüye kullanımı söz konusudur ve bu kötüye kullanımın etkileri, halk üzerinde görülmektedir. Bu noktadan bakıldığında Tocqueville'in bahsetmiş olduğu sınırsız eşitlikten ziyade yüce kavramına sahip bireyin

¹⁶² Aynı zamanda Durkheim'a göre birey, toplum içerisinde çözünmeye uğramak veya yıkıcı anarşizme maruz kalmak istemiyorsa, çeşitli toplumsal grupların ona saylayacağı destekten de yararlanmak durumundadır. Durkheim, a.g.e., s. 36.

¹⁶³ Hayek, a.g.e., s. 198.

kendisini gerçekleştirmesine dayanan düzen ile Hayek'in bahsetmiş olduğu serbest piyasadaki rekabete dayalı düzen, birbirlerine paralel görev bilinçlerine sahip olmaktadır. Çünkü iki durumda da bireyin bir sistem etrafında belirlenmesi ve şekillendirilmesi engellenmektedir. Yabancılaşmayı eşitsizlik üzerinden ele alan Marx'a nazaran eşitliğin yabancılaştırdığını savunan Tocqueville'in savunmuş olduğu birey ideali ile Hayek'in bahsetmiş olduğu her türlü sistem içerisinde yine sistem tarafından dönüştürülen ve özgürlük alanı daraltılan bireyin kaderi, aynı olmaktadır. Bu kontekste iki düşünür de bireyin kendini gerçekleştirmesine kıymet vermekte ve bunu, özgür bir toplum çatısı altında yapabileceği tezini ortaya atmaktadır.

Hem Tocqueville hem de Hayek, gücün kötüye kullanıma yazgılı olduğu fikrini savunmaktadırlar. Bu noktada gücün tek bir noktadan harekete geçmesi; gerek siyasi, gerek ekonomik, gerekse de toplumsal dezenformasyonlara neden olmaktadır. Scott'ın *Devlet Gibi Görmek* kitabında ele almış olduğu merkezi planlama örnekleri bize, planların hiç de istenilen özellikte toplumsal sonuçlara götürmediği gerçeğini göstermektedir. O halde bu durumda şu soruyu sormak, gayet makul kaçacaktır: "Bu bir planlama mıdır yoksa planlayamama mıdır?" Scott ve Hayek'e göre saf haliyle ele alındığında insan hayatını kolaylaştıran planlama, sonuç itibarıyla toplumsal birer planlayamamaya da dönüşmektedir.

3.2. MERKEZİ PLANLAYAMAMA

Devletler, süreğen işleyişlerini belirli yönetim şekilleri çerçevesinde devam ettirmektedirler. Bu durum, devletlerin yüzyıllarca kendi yapılanmalarının garantörü rolünü oynamaktadır. Tarih sahnesinde bu kendiliğindenliğe yapılmış olan her türlü müdahale, kaos ile sonuçlanmıştır. Hayek'in Avrupalı devletleri işaret ederken şiddetle üzerinde durduğu müdahale kavramı, onların bu kaosa sürüklenecek olduklarını düşünmesinden ileri gelmektedir. Ancak onun bahsetmiş olduğu müdahale, temelde ekonomik müdahaleleri kapsasa da diğer alanlardaki müdahalelere de teşmil edilebilmektedir. Her türlü müdahale, her türlü planlama, her türlü tepeden inme tavır, özgürlüğün önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili

olarak Kemal Karpat: “Demokrasi, hürriyetin bir sonucu ve onun koruyucusudur.”¹⁶⁴ diyerek, demokratik süreçlerin istikrarlı bir şekilde ilerlemesi noktasındaki hassasiyetini dile getirmektedir.

Tarih sayfaları göstermektedir ki hiçbir müdahaleci tavrın sonucunda istikrarlı bir süreç doğmamıştır. Merkezi planlamalar veya jakoben her türlü tavır, temelinde bir fikir ya da bir fayda arzusu barındırıyor olsa dahi ideolojik temelli olması, onun kurucu bir akla hizmet ettiği gerçeğini değiştirmemektedir. Hatta bu merkezi planlamaya doğrudan maruz kalacak olan bireylerin istekleri sonucunda olsa dahi. Hayek’e göre bireyler, bazı durumlarda serbest piyasa ekonomisinin adaletsizlik getirdiğini düşünmektedirler. Bu gibi durumlarda piyasadaki özgürlüklerini bir kenara bırakarak ekonomiye, merkezi bir müdahaleyi de olumlamaktadırlar. Bununla ilgili olarak Hayek şunu söylemektedir:

(...) mağdur duruma düşmüş kişilerin kendilerinin meşru saydıkları beklentilerini savunmak amacıyla devletin olaylara müdahale etmesini istemeleri halk nezdinde yeterli sempati ve desteğe de sâhiptir. Bu tür taleplerin bulunduğu yaygın halk desteği, her yerde, âdeta hükümetlere, vatandaşları sâdece doğal felâketlere karşı değil, onların ulaştıkları gelir seviyelerinin düşme riskine ve serbest piyasanın belirsizliklerine karşı korumaları gibi bir görevi de yüklemiştir.¹⁶⁵

Buradan anlaşılacağı üzere merkezi planlama, sadece iktidarın elinde tutmuş olduğu gücü, kendi isteğiyle bireye uygulamasının yanı sıra kimi durumlarda bireyin de bu müdahaleyi çağırdığı görülmektedir. Ayrıca daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Almanya’nın bireysel özgürlükleri bir kenara bırakıp sosyalizme geçişi de beraberinde istikrarlı bir süreci getirmemiştir. Tarihte merkezi planlamanın ve müdahaleci ekonomilerin başarısızlıklarla sonuçlandığı örneklere çokça rastlanmış olduğundan, merkezi planlamaların tekrar bir kurtuluş öğretisi olarak adlandırılması da Hayek’e göre yeniden aynı hataya düşmek demektir. Wilhelm Röpke’den iktibas eden Hayek’e göre liberal bir düzenden düşebileceğiniz en dip nokta icra memuru iken planlı ekonomilerde bu kişi cellat olacaktır.¹⁶⁶ Her ihtimalde liberal düzen, bünyesinde farklı kurtuluş doktrinleri barındırmaktadır. Bireylere, kendi kaderlerini tayin edebilme imkânı sunmaktadır. Ancak planlı ekonomilerde böyle bir yelpazeden bahsetmek mümkün

¹⁶⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 7. b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s. 17.

¹⁶⁵ Hayek, a.g.e., s. 171-172.

¹⁶⁶ a.g.e., s. 174-175.

değildir. Bu kontekstte demokratik yönetimlerdeki bireyin konumu, sosyalizmdeki bireye nazaran farklılaşmaktadır. Demokratik yönetimlerdeki bireyler, gücün kötüye kullanılmadığı ihtimalinden yola çıkılarak düşünüldüğünde Hayek'e göre özgür bir birey olarak zikredilmeyi hak etmektedirler. Ancak gücün kötüye kullanımı hesaba katıldığında ne ekonomik ne bireysel ne de siyasi özgürlüklerden bahsedebilmek, oldukça güçleşmektedir.

Demokrasi tarihi, darbeleri de içerisinde barındırmaktadır. Buradan anlaşılacak olan şey demokrasinin darbeleri barındırdığı değildir. Demokrasi, bir yönetim şekli ve darbe onun bir sonucu da değildir. Darbeler, demokratik değerlerden kopuşları ifade etmektedirler. Darbelerin demokrasiye yapılmış olan en büyük saldırılardan biri olduğu ön kabulüyle hareket edersek şayet demokrasinin olgunluğa erişme noktasında engelleyici roller üstlendiklerini söylememiz gerekmektedir. Weber, devleti: “fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde (başarıyla) bulunduran insan topluluğu...”¹⁶⁷ olarak tanımlamaktadır. Devlete bu meşruiyeti veren şey, demokratik bir seçilimin sonucudur. Ancak bu sözden ne anlamak gerekmektedir? Meşru güç ne demektir? Devlet, nasıl meşru güç kullanır? Bu çalışmayla ilintili olarak devletin meşru güç kullandığı nokta, denetimler ve planlamalardır. Ancak bunlardan azade olarak tutacağımız bir nokta daha vardır ki yukarıda bahsetmiş olduğumuz ve demokrasi ile bağdaşmayan darbelerdir. Darbeler, merkezi bir gücün, merkezi bir planlamanın ürünleridir. Darbeler, merkezi ideolojik bir gücün tahakkümleridir ve buna bağlı olarak darbeler kurucu aklın, jakoben tavrın ürünleridirler. Hüsamettin Arslan'ın deyimi ile: “Ordu duruma ‘muhtıra’ ya da ‘darbe’ yoluyla doğrudan müdahale ettiğinde, ‘çekiçleme’ ‘balyozlama’ formunu alır.”¹⁶⁸ Buradaki çekiç, balyoz ve aynı zamanda Hüsamettin Arslan'ın bahsetmiş olduğu örs metaforu, Hayek'in bahsetmiş olduğu merkezi planlama içerisindeki gücü elinde bulunduran planlamacı iktidarı ve bu güce maruz kalan kitleyi temsil etmektedir diyebiliriz. Hüsamettin Arslan'ın üzerinde durmuş olduğu noktaya Hayek'in bakış açısıyla bakarsak şayet; devletin merkezi planlamada kullandığı yöntemler çekiç, darbe ile ordunun kullandığı yöntemler ise balyoz niteliği görmektedir. Çünkü ordu, devletin

¹⁶⁷ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, 13. b., İstanbul: Deniz Yayınları, 2011, s. 140.

¹⁶⁸ Hüsamettin Arslan, *Jöntürkler Jönkürtler Muhafazakârlar*, 2. b., İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2012, s. 77.

meşru gücünün en büyük fiziksel görüntüsüdür. Merkezi bir planlama ve yapılanma, darbe yolu ile beraber halka uyguladığında gücünü daha da arttırmaktadır.

Darbeleri önlemek ve gerek demokrasiyi gerekse de özgür bireyin özgürlük alanını tahsis etmek için ya Hayek'in bahsetmiş olduğu hukukun üstünlüğüne ve bireysel özgürlüklere dayalı olan liberal bir düzene geçilmelidir¹⁶⁹ ya da demokrasinin, bireyin kendini gerçekleştirme noktasındaki engelleyici rolleri elimine edilmelidir. Anti-demokratik bir eylemle girilen mücadele, anti-demokratik yöntemlerle yapılamaz. Nietzsche bunu şu sözlerle ifade etmektedir: “Canavarla savaşan kimse, bu savaşta kendisinin bir canavar olmayacağını görmelidir. Bu uçuruma uzun uzun baktığında, uçurum da senin için öyle bakacaktır.”¹⁷⁰

Güçlü bir demokrasi, ona inanan ve demokrasinin vermiş olduğu her türlü hareket alanını kullanabilen insanlarla var olabilir. Benjamin Barber güçlü demokrasiyi, gerekli bilinç ve farkındalığa ulaşmış vatandaşların yönetime katılması olarak öngörmemektedir. Ona göre güçlü demokrasi, hem bu farkındalığa sahip olup hem de eylemde bulunan, kamusal alanda var olabilen, tartışabilen, paylaşabilen ve diğer insanlarla bağ kurabilen kitleler ile mümkün olmaktadır.¹⁷¹ Bu sayede hem Hayek'in de bahsetmiş olduğu gibi özgür bireyden söz edilebilir hem de sistemin ya da iktidarın demokrasi kontekstinde anti-demokratik yollar izleyemeyeceği garanti altına alınmış olur. Demokrasi dışında bir sistem düşünmüyor ve güçlü bir demokrasi idealini kuruyorsak eğer sadece devletlerin ya da iktidarların planlamalarına bel bağlamamalı bizatihi kitlenin de bu uğurda canla başla çalışması kabulünü sağlamalıyız.

3.3. SOSYALİZMDEN YENİ YÖNETİME

Hayek'in bireysel özgürlükleri ve kendiliğinden doğan düzeni merkeze alan, liberal bir düzeni savunduğu gerçeğinden hareketle onun demokrasiyle ilgili olan fikirleri de bizim için büyük önem ihtiva etmektedir. Hayek'in günümüzde en çok eleştiri aldığı noktalardan biri de liberal yönetimler hariç diğer yönetimlere olan bakış açısıdır.

¹⁶⁹ Yayla, a.g.e., s. 33-77.

¹⁷⁰ Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam, 7. b., İstanbul: Say Yayınları, 2013, s.90.

¹⁷¹ Benjamin Barber, *Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ için Katılımcı Siyaset*, çev. Mehmet Beşikçi, Ankara: Ayrıntı Yayınları, 1995, s.195-200.

Ekonomiye olan her türlü müdahaleyi veya kendiliğindenliğe olan tüm kısıtlamaları eleştiren Hayek, aynı zamanda liberalizme geçişin liberalizme ters düşen yönetimlerle de olabileceğini savunmaktadır. Bu sözden şu anlaşılmalıdır ki; serbest piyasa açısından rekabetin olduğu bir topluma, her türlü yönetim şekline geçiş yapılabilmektedir. Ancak Hayek'in savunmuş olduğu bu nokta, onu eleştiriye açık hale getirmektedir. Buna örnek olarak ise Hayek'in 1973 Şili Darbesi'nde Pinochet yönetimine olan yakın fikirdaşlığıdır.

Güney Amerika ülkesi olan Şili'de, 1970 yılında yapılan seçim ile ilk seçilmiş sosyalist hükümet olan Salvador Allende başa geçmiştir. Allende, yapmış olduğu yenilik ve reformlarla birlikte sosyalist bir düzeni benimsediğini göstermektedir. James Scott'ın da üzerinde durup eleştirmiş olduğu gibi devletin özel teşebbüse olan müdahalesi ve gerek üretimi gerekse de tarımı tek tipleştirip devletleştirmesi, merkezi planlama açısında büyük anlam ifade etmekteydi.

Yapmış olduğu reformların bir kısmı işe yarasa da çoğunlukla ülkenin ekonomik açıdan daha da sallantılı geçmesine neden olmaktadır. Akabinde gelen seçimlerde oyunu arttırarak tekrar seçilen Allende'ye karşı muhalefet birleşerek tekrardan demokratik değerlere dönme konusunda endişelerini ifade ettiler ve askeri bir müdahalenin gerekli olduğu fikrini ortaya attılar. Sosyalist bir yönetimden tekrar demokratik bir yönetime geçiş için anti-demokratik bir yol izlenmesi gerektiğine dair ortaya atılmış olan bu fikir ise ayrı bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihler 11 Eylül 1973'e geldiğinde General Pinochet ve komutasındaki askerler, yönetime el koyarak gerek devletin işleyişinde gerekse de ekonomik anlamda daha serbestiyet oluşturacak bir yönetim şekli izleyeceklerinin vaadini vererek on üç yıl boyunca yönetimi devralmışlardır.

Şili'de yapılmış olan 1973 darbesi, bu noktaya kadar incelendiğinde ne eski yönetimin ne de yeni yönetimin Hayek nezdinde kabul görmemesi gerektiği fikri metnin bu noktasına kadar Hayek'in fikir ve kavramlarından hareketle çıkarılacak bir sonuç olarak ele alınabilir. Ancak Hayek'in belki de günümüzde çok fazla ele alınmayan, üzerine düşünülmeyen veya irdelenmeyen düşüncelerinden biri de bu darbe sonucunda ortaya atmış olduğu fikirleridir.

Sosyalist bir düzenden yeni yönetim olan Pinochet'nin liberal değerlere dayanan yönetimine olan evrilme, Hayek'in üzerinde durduğu nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Merkezi planlamacı bir yapı olan sosyalist hükûmetin yerine, liberal değerlere dayanan bir diktatörün geçmesi, Hayek için, geçiş yönetimi olarak ele alınması açısından anlamlıdır. Hayek, diktatörlüğü veya darbeyi kesinlikle savunmamaktadır. Çünkü bunlar, merkezi bir planlamanın, merkezi bir gücün yöntemleri ve sonuçlarıdır. Ancak Hayek, liberal bir düzen için, liberal bir yönetim için liberal öğeleri ve en önemlisi özel mülkü, serbest piyasayı savunan bir geçiş diktatörlüğünü, Şili Darbesi üzerinden olumlamaktadır. Liberalizmden yoksun olmaksızın bizi liberalizme götüren bir liberal diktatör, Hayek'e göre daha amaca yönelik ve aynı zamanda ehven-i şer olarak düşünüldüğünde daha makule yakındır.¹⁷² Ayrıca Hayek, sosyalist yönetimlerdeki vatandaşların kendilerini gerçekleştirme açısından zayıf olacaklarını düşünmekte ve serbest piyasanın olmayışı ile beraber bireylerin belirli standardizasyonlara sürüklenecikleri fikrini ortaya atmaktadır. Bu noktada sosyalist yönetimler, yozlaşmalara neden olacaktır. Buradan çıkışı ise serbest piyasa olan liberal düzende bulmaktadır.¹⁷³

Hayek'in 1981 yılında Mont Pelerin Topluluğu'nun (*Mont Pelerin Society*) toplantısını darbenin yapılmış olduğu Şili'de yapması ise çok manidardır. Pinochet yönetimindeki Şili hükûmetini savunmasını ise her koşulda Allende yönetimindeki sosyalist düzene kıyasla daha özgürlükçü ve bireysel faydaya daha önem veren bir yönetime dönüşmesine bağlamaktadır. Çünkü Hayek, Allende hükûmetinin totaliter bir rejim olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Hayek, akademik uluslararası camiada da Pinochet hükûmetini savunmaktan da geri durmamıştır.¹⁷⁴ Tüm bu konuları ihtiva etmesi açısından şunları söyleyebiliriz ki Hayek için, özelinde özgürlük ama genelinde ahlâki değerlere dayanan liberal düzen gerekli değil şarttır. Buna geçişte aslında kendi fikir dünyası hesaba katıldığında hiç de onaylamayacağı fikirleri onaylaması da bundan beri gelmektedir. Hayek'in bu fikrine bu açıdan bakıldığında Marx ile yöntem açısından bir benzerlik sergilemektedir. Aslında taban tabana zıt olan bu iki sosyal filozof, ortaya atmış

¹⁷² Hayek'in 1981 yılında El Mercurio gazetesine yapmış olduğu "Friedrich von Hayek: Leader and Master of Liberalism" röportajından alıntılanmıştır. <https://puntodevistaeconomico.com/2016/12/21/extracts-from-an-interview-with-friedrich-von-hayek-el-mercurio-chile-1981/>

¹⁷³ Hayek, mevcut hükûmetlerin –ki bu noktada bahsetmiş olduğu çoğunlukla sosyalist değerleri benimseyen hükûmetler- yozlaşma süreçlerinden çıkış için liberal değerleri benimsemeleri gerektiğini savunmaktadır. Detaylı bilgi için Bkz. Friedrich von Hayek, *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, çev. Mehmet Öz, 1. b., Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

¹⁷⁴ Andrew Farrant, Edward McPhail, Sebastian Berger, "Preventing the 'Abuses' of Democracy: Hayek, the 'Military Usurper' and Transitional Dictatorship in Chile?", *The American Journal of Economics and Sociology*, C.LXXI, S. 3 (2012), s. 513-529.

oldukları değerler hesaba katıldığında karşıt fikirlerini de bir geçiş maiyetinde kullanmaktadırlar.

3.4. HAYEK VE MARX¹⁷⁵

Hayek, müdahaleci her türlü sistemi, iktidarı, hükûmeti şiddetle eleştirmektedir. Hayek'in bu anlayışı, sadece bir eleştiriden ibaret değildir. Ortaya yeni bir sistem, bir değerler kümesi, ahlâki bir düzen de koymaktadır. Hayek, bazı düşünürler tarafından fazla idealist olmakla suçlansa da modern liberalizm anlayışının sağlam temellerini atmış ve tüm fikrî hayatını bu temeller üzerine kurmuştur. Ancak bu noktada Hayek'in bir geçiş yönetimi olarak diktatörlüğü eleştirmemesi, onun savunmuş olduğu fikirlere tezat bir rota mı çizmektedir? Bu konu ve merkezîyetçilik kontekstinde Marx ile nasıl ilişki içerisindedir?

Hayek'in liberal bir yönetim şekline giden yolda diktatörlük veya diğer eleştirmiş olduğu geçiş yönetimleri ile Karl Marx'ın komünist topluma geçişte eleştirmiş olup gerekli olduğunu varsaydığı geçiş yönetimlerini ele aldığımızda, iki düşünürün belirli noktalarda paralellik gösterdiği öne sürülebilmektedir. Hayek, liberal düzeni doğuracak olan geçiş yönetimlerini, geçişi sağlamaları açısından olumlu değerlendirebilir. Rekabetin ve serbest piyasanın olmadığı, hukukun üstünlüğü ilkesinin benimsenmediği toplumlardan veya yönetimlerden ziyade bunların olduğu bir yönetime geçişi sağlayacak diktatör bir yönetim, belirli noktalarda savunulabilir. Bu düşünce yapısına paralel olarak tarihsici olan Marx, toplumların belirli aşamalardan geçip komünist topluma ulaşacaklarını ifade etmektedir. Bu süreçler, Marx'ın şiddetle karşı çıktığı ve içerisinde özel mülkiyeti de barındıran kapitalist düzeni kapsamaktadır. Tıpkı Hayek'in, diktatörlüğe şiddetle karşı çıkıp bu yönetim şeklinin liberal düzene geçişi sağlamasının gerekliliğine olan düşüncesine paralel olarak Marx da kapitalizmi savunmamakla birlikte, komünist topluma geçişte onun bir ara düzen olacağını ileri sürmektedir.¹⁷⁶

¹⁷⁵ İki sosyal felsefeci arasındaki düşünce birliği ve ayrılıkları hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Eric Aarons, *Hayek versus Marx*, 1. b., New York: Routledge, 2009.

¹⁷⁶ Marx'ın tarihsici yaklaşımı ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, 9. b., İstanbul: Birikim Yayınları, 2014.

İki düşünür de aynı potada ele alındığında tam anlamıyla fikir örtüşmesi yaşadıklarını söylemek güçtür. Temelde ikisi de ideal bir düzen tasavvurunda bulunurlar ve bu düzene geçiş için belirli yöntemler ve safahatlar ortaya koyarlar. Marx en temelde; ilkel komünal toplumun akabinde köleci toplumun, feodal toplumun, bugün içerisinde yaşadığımız düzen olan kapitalist toplumun ve en nihayetinde sosyalist-komünist toplumun geleceğini savunmaktadır.¹⁷⁷ Marx, bunun bir zorunluluk olarak bu sırayla gideceğini savunmaz ancak temelde oluşumun, tarihsel süreçte bu şekilde vuku bulacağını söylemektedir.

Marx'ın eleştirmiş olduğu özel mülkiyet hakkı ve sermaye birikimi, sosyalist komünist topluma geçişi sağlayan kapitalizmin temel dinamlarını oluşturmaktadır. O halde Marx, ideal toplum düzenine, kapitalizmin oluşup proletaryanın kendinde sınıf anlayışından kendisi için sınıf anlayışına¹⁷⁸ evrilerek ulaşılabileceğini savunmaktadır. Aslında Marx, bir noktada kapitalizmin gerekliliğini savunmaktadır. Ancak Hayek ise - Şili Darbesi örneğinden hareketle ele alacak olursak- diktatörlüğü liberal bir düzene geçiş için kesin gelinmesi gereken bir safha olarak görmemektedir. Ona göre liberal düzene geçiş için olması gereken hukukun üstünlüğü ve serbest piyasa, her türlü sistemden geçişle de sağlanabilmektedir. Bu kontekstte hem Marx'ın hem de Hayek'in tasavvurlarındaki sistemlere geçiş için eleştirdikleri sistemlere olan ihtiyaçları azımsanmayacak bir noktadadır.

Fikir olarak değil ancak yöntem olarak ortak paydada buluştukları noktadan ziyade bu iki sosyal filozof, tabiri caizse taban tabana birbirlerine zıt fikirler ortaya atmaktadırlar. Bu zıtlıkların her biri, büyük bir önem ihtiva etse de bizim için en önemli olanı merkeziyetçilikle ilgili olan fikirleridir. Hayek bu noktada Marx'ın işçi sınıfına yüklemiş olduğu tarihsel rol ve bunun sonucunda gelecek olan planlı sistemle ilgili şunları söylemektedir:

İşçi hareketi, az da olsa her işçiye bağımsızlık ve özgürlüğün tattırıldığı tek düzen olan demokrasiyi tahribe devam ettiği için umutlu olmaya yer yoktur. Çılgın rekabetçi sistemi ebedî olarak yokettiklerini yüksek

¹⁷⁷ Marx'ın tarihsel materyalizm düşüncesi için Bkz. Eugene Lunn, *Marksizm ve Modernizm Lukacs, Brecht, Benjamin ve Adorno Üzerine Tarihsel Bir İnceleme*, çev. Yavuz Alogan, 1. b., Ankara: Dipnot Yayınları, 2011.

¹⁷⁸ Marx'ın sınıf anlayışı için Bkz. Karl Marx, *Grundrisse Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, 4. b., İstanbul: Birikim Yayınları, 2018. ve Karl Marx, *Kapital*, çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2019.

perdeden haykıran işçi liderleri böyle yapmakla ferdin özgürlüğünün de idam fermanını imzaladıklarının farkına varmış değillerdi. Piyasanın gayri şahsî disiplininin yönettiği düzenle, birkaç kişinin iradesine göre yönlendirilen düzenden başka bir üçüncü seçenek yoktur. Bu nedenle, birincisinin tahribine yol açan insanlar, bilerek veya bilmeyerek ikincisinin yaratılmasına yardımcı olmaktadır.¹⁷⁹

Buradan anlaşılacağı üzere Hayek, Marx'ın tarihsel süreçte varmak istediği sosyalist-komünist toplum düzenini eleştirmektedir. Çünkü bu düzen, işçi sınıfına bir ideal yükleyip bu ideal üzerinden işçi sınıfını, bağımlı bir ekonomik yapıya sürüklemektedir. Liberalizmin temelinde olan özel mülkiyet anlayışı, Marx'ın savunmuş olduğu bu düzende rafa kaldırılmaktadır. Bu noktada Marx da liberalizmi özel mülkiyeti temele alması noktasında eleştiriye maruz bırakmaktadır.¹⁸⁰ Marx devleti, özel mülkiyeti koruyan bir güç olarak görmekte ve bu durumu eleştirmektedir. Ancak Hayek devleti, özel mülkiyetin korunması noktasında hukukun üstünlüğü ilkesinden hareketle garantör bir yapı olarak karakterize etmektedir. Sonuç olarak Hayek, bir sistem içerisinde liberal değerlerin var olabileceğine işaret etmektedir. Hayek'in liberal değerleri, uzayda tek başlarına havada durmamaktadır. Eğer ki demokrasi kontekstinde bundan söz ediyorsak liberal değerlerin demokrasiye uygun olup olmadığı, üzerine düşünülmesi gereken bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. DEMOKRASİ VE MERKEZİ PLANLAMA KONTEKSTİNDE LİBERAL DEĞERLER

Hayek, düşünce sistemini klasik liberallerden miras aldığı liberal değerler üzerine oturtmaktadır. Hayek'in bugün bildiğimiz anlamıyla iktisatçı ve toplum filozofu şeklinde adlandırılması, onun bu değerleri fikri hayatında ne oranda kullandığıyla ilintilidir. Toplumla bir takım görevler vermemekte ya da toplumun tarihsel seyrini tayin etmemektedir. Ancak Hayek, ortaya bir sistem koymaktadır ki bu sistem de ekonomik temelli özgür bireyin varlığını temin altına alacak olan sistemdir. Bunu yaparken de daha önce belirtmiş olduğumuz ve Hayek'in merkezine aldığı liberal değerleri (adalet, bireycilik, hukukun üstünlüğü, kendiliğinden doğan düzen ve özgürlük) referans noktası

¹⁷⁹ Hayek, a.g.e., s. 250.

¹⁸⁰ Abramson, a.g.e., s. 379-386.

olarak kabul etmektedir. Ancak bu değerler, sadece nevi şahsına münhasır değerler değillerdir ve tek başlarına var olamazlar. Onlara bu ontolojik varlığı veren şey, bir sistem içerisinde varoluşlarıdır.

Demokratik bir sistem, uygulanabilirlik açısından merkezi planlamaya yatkın bir sistemdir. Zaten Hayek de demokrasi içerisinde planlanmayı her koşulda reddetmez. Ancak bu noktada planlamaya bir kıstaslar dizisi getirmektedir. Hayek'e göre:

Bir demokraside, şuurulu müdahale ve murakabe ancak üzerinde hakikâten anlaşmak mümkün olan sahalara inhisar eder. Diğer sahalarda işi tesadüfe bırakmak lâzımdır. İşte demokrasinin bedeli budur. Faaliyeti merkezî bir plâna bağlanmış olan bir cemiyette, işlerin kontrol ve idaresi, kendi aralarında anlaşabilen bir çoğunluğun elinde olamaz; böyle bir cemiyet nizamında, ekseriya millete bir azınlığın iradesini zorla kabûl ettirmek lâzım gelir, çünkü bu azınlık alınacak tedbirler üzerinde anlaşmaya varabilen en kuvvetli gruptur. Demokratik idare, ancak devletin fonksiyonlarının serbest münâkaşa ile üzerinde anlaşmak mümkün olan sahalara inhisar ettirildiği yerlerde muvaffak olabilmıştır.¹⁸¹

Hayek, sadece üzerinde mutabakata varılabilecek noktalarda planlamaya yer verilebileceğinden bahsetmektedir. Bunun dışındaki tüm eylemler, kendiliğinden gerçekleşmek zorundadır. Ancak demokrasi, temelinde kolektif eylemi barındırdığından ötürü, bu kontekste kendiliğinden gerçekleşmesi beklenen şeylerin sayısı da artmaktadır. Buradan hareketle demokrasilere, kolektif yönetim sistemleri olduklarını söylemek hata olacaktır. Kurucu akıl rolüne bürünmüş olan iktidarlar, demokrasi içerisindeki kolektiviteye olan vurgularıyla, onu bir totalitarizme sürükleyebilmektedirler. Hayek'e göre "...bütün kolektivist sistemler 'totaliter'dir."¹⁸² Buradan anlaşılacak olan şey, demokrasinin totalitarizme sürükleneyeceği değildir. Kurucu aklın, merkezi planlama gücüyle ideolojik olarak yapmış olduğu planlamalar, tam olarak demokrasiye karşı olan şeylerdir. Totalitarizme sürüklenen nokta işte tam olarak burada ortaya çıkmaktadır.

Hayek'e göre demokrasi, kısıtlayıcı bir yönetim sistemi olmasından ziyade özgürlüğü ön plana alan, hukuku bir denetim mekanizması olarak ön gören, bireyi merkeze alan ve tarihsel süreçte kendiliğinden gelişen bir sistem olmak durumundadır. Hayek, bunu bir ideal olarak ortaya atmaz. Zaten demokrasinin kendi dinamikleri bunu

¹⁸¹ Hayek, a.g.e., s. 103-104.

¹⁸² a.g.e., s. 88.

sağlamaya yeterlidir. Hayek'in kaçınılmasını düşündüğü nokta, demokrasinin bu değerlerden koparak gerek demokratik temelli bir totalitarizme gerekse de özgür bireyin olmadığı bir sisteme dönüşmesidir. Liberal değerleri, hem akademik düşüncesinin hem de liberalizm fikrinin mihenk taşı maiyetinde addetmesi bundan beri gelmektedir.

Birey, toplumu oluşturan yapı taşıdır. Sosyoloji sadece toplumu ele alan bir disiplin olmaktan ziyade bireyin de toplumdaki yerine ışık tutan, birey ile toplum ve toplum ile birey arasındaki karşılıklı ilişkiyi de inceleyen bir disiplindir. Bireyin temel hak ve ihtiyaçlarından biri de özgürlüktür. Demokrasi, özgür bir toplum vaadi ortaya koymaktadır ki bu da Hayek'in bahsetmiş olduğu liberal düzen ile paralel seyretmektedir. İmparatorluk döneminden modern döneme geçiş ile beraber devletlerin karşılaşmış oldukları en büyük sorunlardan biri de farklılık ve çoğulculuktur. Birbirinin aynı olan bir grubu yönetmek kolaydır. Birbirinin aynı düşünen, aynı şeye tapan, aynı eylemleri yapan... Ancak farklılıklar, onları ne oranda görmezden geldiğimiz ölçüde ölümcül birer kimliklere de dönüşebilmektedirler.¹⁸³ Özgür bir toplum tasavvuru yapıyorsak eğer ötekileştirmekten ziyade farklılığa ve çoğulculuğa da önem vermek gerekmektedir. Bu konuyla ilgili olarak John Stuart Mill'den alıntılan Jeffrey Abramson:

(...) özgür bir toplumun amacı, türdeşlik ve uyumculuğun yerine, çeşitliliğin, farklılığın ve çoğulculuğun yeşermesini mümkün kılan alışkanlıklara destek vermektedir. Bir toplum, kendi birliğini, bu çeşitlilik içerisinde bulabilir; fakat bu, bireylerin karşılıklı haklarının farklı olmasına duyulan ortak saygıya dayanan bir birlik olabilir ancak.¹⁸⁴

Hayek'in bahsetmiş olduğu liberal değerler, demokrasi kontekstinde tam da demokrasinin imkân ve kabiliyetleri ölçüsünde merkezi planlamayı dışarıda bırakarak özgürlükçü bir düzeni inşa edebilmektedir. Sosyal felsefeci olan Hayek'in temel derdi de tam olarak budur. Hayek'in temelde amacı, mevcut yönetim sistemlerine bir eleştiri getirmek değildir. Bu yönetim sistemlerinin daha özgürlükçü ve bireye dayanan bir sistem olarak dönüşmelerini sağlamaktır. Bu kontekstte Hayek'e göre merkezden yapılmış olan tüm eylemler, bu idealin önündeki en büyük engeller olarak karşımıza çıkmaktadırlar. O halde ya Hayek'in düşünce sisteminin temelini almış olduğu gibi bireyi sistem içerisinde

¹⁸³ Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, 36. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

¹⁸⁴ Abramson, a.g.e., s. 363-364.

özgür bırakmalı ya da sistemi bunun zeminini oluşturacak şekilde dönüştürmeliyiz.
Bunun dışındaki tüm yöntemler, Hayek'e göre bizi kölelik yoluna sürükleyecektir.

SONUÇ

“İnsanlar plan yapar ve Tanrı onlara güler.” der, Gabriel Garcia Marques *Yüzyıllık Yalnızlık* kitabında. Çünkü en büyük planlamacı, Tanrı’dır. İnsan, Tanrı’nın planlama gücünden gördükleri kadarıyla planlama cüretinde bulunur. Planlama, Tanrı’nın evreni yaratma örneğinden hareketle kusursuz bir süreçtir. Ancak ona -bu metinde de eleştirdiğimiz şekliyle- kusurlu görüntüsünü kazandıran nüve ise “insandır.”

Bugün, yaşadığımız tüm sosyal ve siyasi alanlarda bir tür iktidarla karşılaşmaktayız. Ancak iktidar, kendi öz benliğiyle var olabilecek bir yapı olmaktan uzaktır. İktidarın, iktidar olabilmesi, ona tabi bir kitlenin de olması gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Buradaki kilit vurgu, iktidara ve sisteme olan güvendir.

Tarih, bize devletlerin ve iktidarların ellerindeki güçlerin sınırlandırıldığı örnekleri göstermektedir. Çünkü devletlerin ya da iktidarların ellerindeki güç, bu gücün içerisindeki sınırsız özgürlük alanını öngörmektedir. 13. yüzyılda İngiltere kralının yetkilerini kısıtlayan “Magna Carta”, gücün sınırlandırılması noktasında önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü İngiltere’de o zamana kadar krala ait olan güçler sorgulanmamış ve bu gücün tanrısallığına olan inanç devam etmiştir. Bu sözleşme ile beraber, kralın yetkilerinin tanrısallık boyutu elimine edilip parlamento sistemi tahsis edilmiş ve ayrıca kiliseye olan güven de azalmıştır. Bu örnek bize şunu göstermiştir ki her türlü güç, içindeki planlama potansiyelini çıkarmaya yazgılıdır. Bu durum, ya gücün kendisinden gelir ya da bu güç, gücün uygulanacağı nesne tarafından engellenir. Hayek’in özellikle Kölelik Yolu kitabı ile beraber belirtmek istediği nokta, tam da budur. Eğer ki bir güç, içerisinde bir belirlenim potansiyeli taşıyorsa şayet açığa çıkma potansiyeli de taşıyordur. Ancak tam tersi bir durumu da bünyesinde barındırıyor olabilir. Bununla ilgili olarak Hayek:

Münâkaşa bu işin yapılması için en iyi yolun hangisi olduğu noktasındadır. Ortaya çıkan mesele şudur: Bu gayeye varmak için, hükümet, fertlerin bilgi ve teşebbüslerine en geniş imkânları sağlayacak şartları hazırlayıp, mümkün olan en iyi plânları yapmak işini bizzat fertlere bırakmakla mı iktifa etmelidir; yoksa kaynaklarımızın rasyonel bir şekilde kullanılması,

bütün faaliyetlerimizin, bilinçli olarak hazırlanmış bir proje dâhilinde merkezî bir idare ve teşkilâta bağlanmasını mı icap ettirir?¹⁸⁵

Yetki, bu noktada kimde olmalıdır? Halk olarak yığınlarda mı yoksa gücü elinde bulunduran mutlak erkte mi? Tezin tartışmış olduğumuz tüm kısımları boyunca, iktidarların bu gücü elinde bulundurduğu ve halkın hizmetine kullandığı takdirde bile Hayek için her zaman bir ihtimal vardır. Gücün, kötüye kullanımla yazgılı olduğu ön savından hareketle, merkezi planlamaların da bu sonuçlara gebe olacağı düşüncesi, göz ardı edilemeyecek bir fikir olarak karşımızda durmaktadır.

Hayek'in merkezi planlama eleştirileri -ki özellikle Almanya örneği-göstermektedir ki müdahaleler, planlama sonuçları olarak var olmaktadır. Ancak topluma tepeden inme yapılan her tür müdahale, toplumun sadece görünen kısımlarına yapılan müdahaleler değildir. Çünkü görünen kurumların arkasında, bilinçdışı görünmeyen ve çok daha kalıcı olan kurumlar yer almaktadır. Bunlar, kendiliğinden oluşmuş kurumlardır.¹⁸⁶ Scott'ın örneğiyle genişlettiğimiz bu fikir havuzu, mutlak bir genellemeyi barındırmasa dahi merkezi planlama hezimetlerini tarihin silinemeyecek sayfaları arasında arşivlemektedir.

Planlamalar, içlerinde ideolojiler barındıran hücrelerdir. Bunlar total ya da kısmi ideolojiler olarak sınıflandırılrsa dahi barındırmış olduğu fikri es geçmek imkânsızdır. Makinenin dahi yanlı mı yansız mı olduğu tartışmasının yapıldığı bir dönemde, merkezi planlamaların saf yarar güden bir eylemden ibaret olduğunu düşünmek, bizi hataya götürebilmektedir. Tartışmaların bu noktaya kadar olan kısımlarında, örneklerin belki de özenle seçilmesinden ötürü merkezi planlamaların sosyolojik eleştiriye tabi tutulabilecek noktalarına rastlamış bulunmaktayız. Tezin literatürdeki önemi de buradan gelmektedir. Çünkü Hayek'e göre, her türlü merkezi planlama, topluma yapılan bir müdahaledir ve her türlü müdahale, sosyolojik bir gerçektir.

Dünya üzerinde müdahale ve merkezi bir güç ile planlanan hiçbir şey, kendiliğinden doğan herhangi bir şey karşısında meşruluk iddiasında bulunamaz. Örneğin; bir kelebek kozasından çıkmak için gerekli olan süreyi tamamlayamaz ve ona dışarıdan bir müdahale gelerek kozasından çıkarılırsa, onu özgürlüğe taşıyacak olan

¹⁸⁵ Hayek, a.g.e., s. 61.

¹⁸⁶ Arslan, *Jöntürkler, Jönkürtler, Muhafazakârlar*, s. 95.

kanatlarını kullanamaz ve kendi ölümünü bekler. Bununla ilgili olarak Jack Hayward'dan iktibas eden Vedat Milor:

Planlamanın en büyük zayıflığını bir gözlemci şöyle yorumlamıştı: “Sınırlı başarı ve yüksek görünürlüğe sahip başarısızlık olasılığı en yüksek olan, en zor aktivite.”¹⁸⁷

Yine bunla ilgili olarak Scott, orman örneği üzerinden, planlanan ormanın doğal işleyişle kendiliğinden var olan ormanlara nazaran daha çabuk yok olacağını savunmaktadır.¹⁸⁸ Hayek'in anlatmak istediği gibi sonuç olarak, kendiliğinden doğan düzen, kurucu akıl karşısında, tepeden inen güç karşısında tarihe daha sıkı bağlıdır. Kendiliğinden doğan düzen, bireye birey olduğu için önem atfetmektedir. Bireyi hem kamusal alanda hem de özel alanda serbest bırakmakta ve ona kendini gerçekleştirme imkânı tanımaktadır.

“Her şey vaktini bekler.” der, Mevlânâ. Tarihsel sürecini tamamlamamış olan hiçbir şey, tarih sahnesinde kendisine yer bulamaz. Müdahalenin olduğu yerde sağlam temellerden bahsetmek, zorlama bir çabadan farksızdır. Tam da bununla ilgili olarak Hüsamettin Arslan:

Tasarlanmış, planlanmış irade ürünü kurumları, başka bir irade ortadan kaldıracaktır; fakat kendiliğinden kurumuş sosyal yapılar, tasarlanarak, planlanarak değiştirilemez. Hiçbir şekilde değiştirilemezler değil, kolay kolay değiştirilemezler.¹⁸⁹

Toplumlar, zaten ihtiyaçları olan yapıları, kurumları kendileri zaman içerisinde üretirler. Ancak bu üretim, tepeden inme bir üretimden ziyade kendiliğinden olan bir üretimdir.

(...) işlerin idaresinde kendiliğinden doğan (spontane) içtimaî kuvvetlere kabîl olduğu kadar çok yer verilmeli ve zorlayıcı, tazyik edici tedbirlerden kabîl olduğu kadar kaçınılmalıdır.¹⁹⁰

Bu yapılar ve kurumların içerisinde tarih, kültür, gelenek, görenek gibi örüntülerin yer alması, onları Hayek'in bahsetmiş olduğu kendiliğinden doğan düzen statüsünde ele almamızı ve bu sayede içerisinde özgür bireyin var olmasını sağlamaktadır. Bu birey,

¹⁸⁷ Vedat Milor, *Devleti Geri Getirmek*, 1. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, s. 203.

¹⁸⁸ Scott, a.g.e., s. 43.

¹⁸⁹ Arslan, a.g.e., 79.

¹⁹⁰ Hayek, a.g.e., s. 39.

yapı içerisinde kendini yeniden ve yeniden inşa etmektedir. Ancak bu inşa, sistemi yıkıp yeniden yaratmak için değil, varlığını devam ettirmek içindir.

Modern dönemle birlikte bireyi belirleyen iktidar mekanizmaları da artmıştır. Bunun sonucunda ise bireyin tüm toplumsal hayatı, bir belirlenim ve planlama ağıyla kuşatılmıştır. Modern dönemde Hayek'in bahsetmiş olduğu ahlâki normları barındıran liberal düzenden daha da uzaklaşmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrası ile en üst noktasına çıkan ekonomik sömürgecilik faaliyetleri, modern döneme geçişle birlikte, yanına toplumsal ve kültürel sömürü faaliyetlerini de katmıştır. Bu sömürge faaliyetleri de beraberlerinde merkezi planlamaları getirmektedirler. Sadece sömürge faaliyetleri değil; devletlerarasındaki her türlü yarış, nüfus artışları, savaşlar, fakirlik, göç, salgın hastalıklar, teknolojik gelişmeler vb. Devletlerin ekonomilere fazlasıyla müdahale ettiği ve çıkar çatışmalarının bireylerden devletlere intikal ettiği bir düzlemde bahsediyorsak merkezi planlama faaliyetlerinin de arttığından pekâlâ bahsedebiliriz.¹⁹¹ Bu sorunsal, farklı bir çalışmanın konusu olabilecek olan şu soruyu ortaya koymaktadır: Modern dönem, merkezi planlamalara gebe midir?

Türkiye tarihine bakıldığında gerek toplumsal gerek siyasi gerekse de ekonomik merkezi planlama örnekleri ile karşılaşmaktayız. Türkiye'deki bazı merkezi planlamaların fayda amacına yönelik yapıldığını söylemek mümkündür. Ancak bazılarının ise Hayek'in eleştirmiş olduğu şekliyle merkezi bir müdahaleciliği kapsadığını da belirtmek gerekmektedir. Buradan bakıldığında merkezi planlama, yerel olarak düşünüldüğünde bile tamamen fayda sağlayan bir faaliyet olarak karşımıza çıkmamaktadır. Çünkü bu sürecin sonucunda yine sosyolojik olarak etkilenenler bireylerdir.

Sonuç olarak ve bu tez çalışmasının varmak istediği nokta olarak şunları ifade edebiliriz ki merkezi planlamalar, toplumsal meselelerdir. Toplumsal oldukları ölçüde sonuçları da sosyolojik kontekstte eleştiriye tabidir. Sadece Hayek'in merkezi planlama kavramına olan atfı veya kendiliğinden doğan düzen anlayışına verdiği önem değil, tam da toplumun gereğinden kaynaklanmaktadır bu. Bireyi birey yapan şey, içerisinde bulunmuş olduğu çevreden bir şeyler almak ve o çevreye bir şeyler katmaktır. Bu sayede bir bireyin, özgürlüğünden söz edilebilir. Ancak jakoben her türlü tavır, bu özgürlük

¹⁹¹ a.g.e., s. 282.

alanını çiğnemeye programlıdır. Ekonomik müdahalesizlik, bireye bir özgürlük alanı tanımlıyorsa eğer, ekonomik alana olan her türlü müdahale de özgürlük yolundaki prangalar olacaktır. Bu noktada bir amaç belirlememiz gerekirse şayet o da Hayek'ten iktibas edeceğimiz şu hedef olacaktır: "Hedefimiz, tüm güçleri kendinde toplamış bir süper devlet veya zayıf bağlarla oluşturulmuş bir özgür milletler cemiyeti değil, özgür insanların oluşturduğu bir topluluk olmalıdır."¹⁹²

¹⁹² a.g.e., s. 286.

KAYNAKÇA

AARONS Eric, *Hayek versus Marx*, 1.b., New York: Routledge, 2009.

ABRAMSON Jeffrey, *Minerva'nın Baykuşu Batı Siyasi Düşünce Tarihi*, 4.b., çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları, 2022.

AKTAŞ Murat, "Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış", Muş, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.III, S. 1, 2015, ss. 87-105.

AKTAŞ Sururi, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, 2.b., Ankara: Liberte Yayınları, 2018.

ARSLAN Hüsamettin, *Jöntürkler Jönkürtler Muhafazakârlar*, 2.b., İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2012.

_____, *Epistemik Cemaat*, 4.b., İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2015.

ATAAY Ceren Kalfa, "Hayek ve Friedman'ın Devlet Anlayışı", *Marmara Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi*, C.IV, S. 1, 2016, ss. 129-151.

BARBER Benjamin, *Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ için Katılımcı Siyaset*, çev. Mehmet Beşikçi, Ankara: Ayrıntı Yayınları, 1995.

BARRY Norman P., *Hayek's Social and Economic Philosophy*, London: The Macmillan Press, 1979.

BAUMAN Zygmunt, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 3.b., çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

_____, *Modernite ve Holokaust*, 1.b., çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Alfa, 2016.

BERMAN Marshall, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, 17.b., çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

CALDWELL Bruce, *Hayek's Challenge*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 2004.

CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

_____, *Felsefe Sözlüğü*, 3.b., İstanbul: Say Yayınları, 2012.

COMTE Auguste, “Pozitif Felsefe Dersleri”, çev. Ümid Meriç, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* 19/20, 1967, ss. 213-258.

D'ENTREVES Alessandro Passerin, *Devlet Fikri*, 1.b., çev. Furkan Kararmaz, İstanbul: Zoe Yayıncılık, 2021.

DURKHEİM Emile, *Sosyoloji Dersleri*, 4.b., çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

DİKEN Bülent, *Nihilizm*, 1.b., çev. Aylin Onocak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

DOĞAN D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Vadi Yayınları, 2001.

EAGLETON Terry, *İdeoloji*, 3.b., çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

ERDOĞAN Mustafa, *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*, 1.b., Ankara: Orion Yayınevi, 2006.

ERKUT Haluk, *Yönetim'in Kanatları: Stratejik Yönetimin Temelleri*, 1.b., İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2010.

FARRANT Andrew, Edward MCPHAIL, Sebastian BERGER, “Preventing the ‘Abuses’ of Democracy: Hayek, the ‘Military Usurper’ and Transitional Dictatorship in Chile?”, *The American Journal of Economics and Sociology*, C.LXXI, S. 3, 2012, ss. 513-538.

FOUCAULT Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, 5.b., çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitapevi, 2013.

FRIEDMANN John, *Planning in the Public Domain: From Knowledge to Action*, Chichester: Princeton University Press, 1987.

GAMBLE Andrew, *Hayek: The Iron Cage of Liberty*, Cambridge: Polity Press, 1996.

GENTILE Emilio, “Demokraside Halk Her Zaman Egemendir” (Yalan!), 1.b., çev. Volkan Çandar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

GIDDENS Anthony, *Toplumun İnşası*, 1.b., çev. Ümit Tatlıcan, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020.

GÜDER Mustafa, Kürşad ATALAY, “Devlet, Piyasa ve Toplum: Karl Polanyi ve Friedrich A. Hayek Üzerine Bir İnceleme”, *İzmir İktisat Dergisi*, C.XXXVII, S. 1, 2022, ss. 135-155.

GÜNGÖRMEZ Bengül, *Eric Voegelin İnsanlık Draması*, 1.b., İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.

_____, *Modernite ve Kıyamet*, 2.b., Ankara: Liberte Yayınları, 2018.

HAAR Edwin van der, Hayekyen Kendiliğinden Doğan Düzen ve Uluslararası Güç Dengesi, çev. Atilla Yayla, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl:23, S. 89, Kış 2018, ss. 131-151.

HAYEK Friedrich von, *The Counter-Revolution of Science: Studies on the Abuse of Reason*, Illinois: The Free Press, 1952.

_____, *Individualism and Economic Order*, London: The University of Chiago Press, 1958.

_____, The Principles of a Liberal Social Order, *II Politico*, S. 31, Yıl: 1966, ss. 601-618.

_____, *Economic Freedom and Representative Government*, UK: The Institute of Economic Affairs, 1973.

_____, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, London: Routledge, 1978.

_____, *The Constitution of Liberty*, London: The University of Chiago Press, 1978.

_____, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, 5.b., Cornwall: Routledge, 1992.

_____, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı*, 2.b., çev. Mustafa Erdoğan, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.

_____, *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, 1.b., çev. Mehmet Öz, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

_____, “Competition as a Discovery Procedure, çev. Marcellus S. Snow, *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, C.V, S. 3, 2002, ss. 9-23.

_____, “Entelektüeller ve Sosyalizm”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 33, 2006, ss. 27-41.

_____, “Bilginin Toplumda Kullanımı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, çev. Turan Yay, S. 46, 2007, ss. 153-163.

_____, *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen*, çev. Atilla Yayla, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

_____, *Liberalizm*, 1.b., çev. Ünsal Çetin, Hayek’in Liberalizm Anlayışı, ed. Atilla Yayla, İstanbul: Kesit Yayınları, 2012.

_____, *Liberal Bir Devletin Anayasası*, 1.b., çev. Mustafa Erdoğan, Hayek’in Liberalizm Anlayışı, ed. Atilla Yayla, İstanbul: Kesit Yayınları, 2012.

_____, *Niçin Muhafazakâr Değilim?*, 1.b., çev. Atilla Yayla, Hayek’in Liberalizm Anlayışı, ed. Atilla Yayla, İstanbul: Kesit Yayınları, 2012.

_____, *Özgürlüğün Anayasası*, 1.b., çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Ankara: BigBang Yayınları, 2013.

_____, *Kölelik Yolu*, 6.b., çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldırım Arsan, Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2015.

HENDERSON David, The Library of Economics and Liberty, *Friedrich August Hayek (1899-1992)*, <https://www.econlib.org/library/Enc/bios/Hayek.html>. (24 Nisan 2021).

HOBBS Thomas, *Leviathan*, 6.b., çev. Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

HUGO Victor, *Notre-Dame’ın Kamburu*, 15.b., çev. İsmet Birkan, İstanbul: Can Yayınları, 2020.

KALKAN Buğra, *Kendiliğinden Doğan Düzen*, 1.b., Ankara: Liberte Yayınları, 2016.

KARPAT Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, 7.b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

KOÇEL Tamer, *İşletme Yöneticiliği*, 4.b., İstanbul: Beta Basım Yayım, 1993.

KRESGE Stephen, WENAR Leif, *Hayek on Hayek: An Autobiographical Dialogue*, Chiago: University of Chiago Press, 1994.

LINZ Juan J., *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, 4.b., çev. Ergun Özbudun, Ankara: Liberte Yayınları, 2017.

LUNN Eugene, *Marksizm ve Modernizm Lukacs, Brecht, Benjamin ve Adorno Üzerine Tarihsel Bir İnceleme*, 1.b., çev. Yavuz Alogan, Ankara: Dipnot Yayınları, 2011.

MAALOUF Amin, *Ölümcül Kimlikler*, 36.b., çev. Aysel Bora, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

MACHIAVELLI Niccolo, *Prens*, 22.b., çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Yayınları, 2018.

MARDİN Şerif, *İdeoloji*, 17.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

MARX Karl, *1844 El Yazmaları*, 9.b., çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları, 2014.

_____, *Grundisse Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, 4.b., çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları, 2018.

_____, *Kapital*, çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2019.

MATSUSAKA John G., "Direct Democracy Works", *The Journal of Economic Perspectives*, C.XIX, S. 2, 2005, ss. 185-206.

_____, *Let The People Rule*, New Jersey: Princeton University Press, 2020.

MEGILL Allan, *Aşırılığın Peygamberleri*, 2.b., çev. Tuncay Birkan, Ankara: Ayraç Kitap+Evi, 2008.

MERİÇ Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 18.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

_____, *Bu Ülke*, 51.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

MILL John Stuart, *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*, 1.b., çev. Özgüç Orhan, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.

MİLOR Vedat, *Devleti Geri Getirmek*, 1.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

MONTESQUIEU, *Kanunların Ruhu Üzerine*, 1.b., çev. Şevki Özbilen, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014.

MOUFFE Chantal, *Demokratik Paradoks*, çev. Ahmet Cevdet Aşkın, Ankara: Epos Yayınları, 2002.

NIETZSCHE Friedrich, *Şen Bilim*, 1.b., çev. Levent Özşar, Bursa: Asa Kitabevi, 2003.

_____, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, 7.b., çev. Ahmet İnam, İstanbul: Say Yayınları, 2013.

NİSBET Robert, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, 1.b., çev. Yusuf Kaplan, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013.

ÖZİPEK Bekir Berat, “Özgürlüğü “Kölelik Yolu”yla Anlamak”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Bahar, 1996, ss. 122-137.

ÖZMAKAS Utku, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*, 1.b., İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018.

PENNİNGTON Mark, “Foucault and Hayek on Public Health and the Road to Serfdom”, *Public Choice*, 2021. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11127-021-00926-6>

PLATON, *Devlet*, 19.b., çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

_____, *Sokrates'in Savunması*, 9.b., çev. Ari Çokona, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

PRESSMAN Steven, *Fifty Major Economist*, London: Routledge, 2006.

RITZER George, *Toplumun McDonalddlaştırılması*, 3.b., çev. Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.

ROUSSEAU Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, 22.b., çev. Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

SAFİ İsmail, “Neo-Liberalizmin Öncüsü Hayek’in Toplumsal ve Siyasal Kuramı”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S. 16, 2018, ss. 1770-1793.

SARTORI Giovanni, *Demokrasi Kuramı*, 23.b., çev. Deniz Baykal, Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği, [19--].

_____, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, 3.b., çev. Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2017.

SCHMIDT Manfred G., *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, 2.b., çev. M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları, 2002.

SCOTT James C., *Devlet Gibi Görmek*, çev. Nil Erdoğan, Ankara: Versus Kitap, 2008.

SCRUTON Roger, *Dictionary of Political Thought*, 3.b., New York: Palgrave Macmillan, 2007.

SMITH Philip, *Kültürel Kuram*, 2.b., çev. Selma Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu, İstanbul: Babil Yayınları, 2007.

SWINGEWOOD Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, 3.b., çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.

TİLLY Charles, *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*, 1.b., Cambridge: Basil Blackwell, 1990.

TOCQUEVILLE Alexis de, *Eski Rejim ve Devrim*, 2.b., çev. Turhan Ilgaz, Ankara: İmge Kitapevi, 2004.

_____, *Amerika’da Demokrasi*, 1.b., çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

_____, *Çoğunluğun Zorbalığı*, 6.b., çev. İnci Malak Uysal, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2022.

WEBER Max, *Sosyoloji Yazıları*, 13.b., çev. Taha Parla, İstanbul: Deniz Yayınları, 2011.

YAYLA Atilla, *Liberal Bakışlar*, 2.b., Ankara: Liberte Yayınları, 2000.

_____, *Hayek’in Liberalizm Anlayışı*, 1.b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2012.

_____, *Liberalizm*, 7. b., Ankara: Liberte Yayınları, 2015.

ZIMMERMAN Michael E., *Heidegger Moderniteyle Hesaplaşma Teknoloji, Politika, Sanat*, 1.b., çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.